

WERELDOORLOG IN DE WEST

Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba

1940
1945

Liesbeth van der Horst

Liesbeth van der Horst

Wereldoorlog in de West

Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba 1940-1945

2004

Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba waren tijdens de Tweede Wereldoorlog niet bezet, maar raakten wet bij de oorlog betrokken. Geraffineerde olie uit Curaçao en Aruba en bauxiet uit Suriname – een grondstof voor aluminium – waren van essentieel belang voor de geallieerde oorlogsindustrie. Engelse en Amerikaanse militairen kwamen deze industrieën beschermen. Hun aanwezigheid bracht nieuwe welvaart en een nieuwe, lossere levensstijl, maar stimuleerde ook het streven naar zelfstandigheid. Dit proces werd versterkt doordat de contacten met het moederland verbroken waren. Desondanks leefde de bevolking hartstochtelijk mee met de gebeurtenissen in Europa. Er werden inzamelingen en hulpacties georganiseerd en veel Surinamers en Antillianen vochten in geallieerde dienst. De weinige Surinamers, Antillianen en Arubanen in Nederland hadden een relatief groot aandeel in het verzet. *Wereldoorlog in de West* geeft een levendig beeld van deze vergeten geschiedenis.

NBD|Biblion recensie

In de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog is een lacune waar het gaat om de West. Met het boek van Liesbeth van der Horst is voorzien in deze lacune. Het boek handelt over de oorlogshandelingen in Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba. Op Curaçao en Aruba vonden er daadwerkelijk oorlogshandelingen plaats. Met de "Operation Paukenschlag" die op 15 februari 1942 begon en die voortduurde tot september 1943, beschoten Duitse onderzeeboten olieraffinaderijen op deze beide eilanden en olietankers die op weg waren naar deze twee eilanden. In Suriname vonden geen oorlogshandelingen plaats. Wel werden in Suriname, evenals dat het geval was op de Antillen, Duitsers geïnterneerd, en Amerikaanse soldaten geleverd. Het boek is een welkome aanvulling op de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog.

Voorwoord

Dit boek is uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstelling, georganiseerd door het Verzetsmuseum Amsterdam in 2004. Met de expositie en het boek hoopt het museum een vergeten stuk geschiedenis over een groot deel van de hedendaagse Nederlandse bevolking onder de aandacht te brengen van een breed publiek. Toen het museum zich in 2002 op het onderwerp ging richten, was er nog weinig onderzoek naar gedaan. Voor de totstandkoming van de tentoonstelling en het boek heeft het museum – in beperkte tijd – veel nieuw onderzoek moeten verrichten. Hierbij was de medewerking van de Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse gemeenschap, zowel in Nederland als overzee, essentieel. Al in 2002 is er overlegd met vertegenwoordigers van belangrijke organisaties van betrokkenen in Nederland, zoals de Vereniging Ons Suriname, het Surinaams Inspraakorgaan en de Stichting Overlegorgaan Caribische Nederlanders. Ook de belangrijkste musea en archieven in Suriname en op de Antillen zijn al in een vroeg stadium bij het project betrokken. Vooral de medewerking van het Surinaams Museum in Paramaribo en het Nationaal Archeologisch en Antropologisch Museum en de S.A.L. Maduro Bibliotheek op de Antillen is van groot belang geweest. In Nederland hebben het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde in Leiden en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam belangrijke bijdragen geleverd. Een aantal deskundigen en betrokkenen heeft in een klankbordgroep het gehele traject van het onderzoek en de samenstelling van de tentoonstelling begeleid. Onderzoekers van Surinaamse en Antilliaanse afkomst, met ervaring en connecties die het museum ontbeerde, hebben voorts bijgedragen aan het welslagen van het project. Zij hebben tientallen directbetrokkenen bereid gevonden om hun persoonlijke verhalen te vertellen. Deze verhalen waren een belangrijke bron van informatie voor zowel de tentoonstelling als dit boek.

Het is niet mogelijk om hier alle namen te noemen van degenen die een bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit boek. Een paar uitzonderingen wil ik toch maken. Onderzoeker Jules Rijssen, verbonden aan de Vereniging Ons Suriname, heeft zich vanaf een vroeg stadium met groot enthousiasme voor het project ingezet. Laddy van Putten van de Stichting Surinaams Museum en mevrouw Dankmeijer-Maduro van de S.A.L. Maduro Bibliotheek hebben – terwijl hun collecties door interne

reorganisaties moeilijk toegankelijk waren – veel moeite gedaan om foto's, documenten en voorwerpen tevoorschijn te halen. Voorts was het door Gerard Casius verzamelde materiaal over de Antillen onmisbaar. Voor inhoudelijke correcties en steun is het museum veel dank verschuldigd aan Carel de Haseth, die bij de aanvang van het project als gevolmachtigd minister voor de Nederlandse Antillen zitting heeft genomen in de klankbordgroep. Hij had steeds waardevolle, gedetailleerde kritiek en vele suggesties voor verder onderzoek. Oscar Lansens van de University of North Carolina-Charlotte verschaftte ten slotte belangrijke informatie over de opvang van de joden in het Caribisch gebied.

Er is naar gestreefd om vooral het verhaal te vertellen van de gewone Surinamers, Antillianen en Arubanen tijdens de oorlog, tegen de achtergrond van de internationale politiek-militaire ontwikkelingen. Er is veel gebruik gemaakt van citaten. De citaten uit de geschreven bronnen uit de periode zelf, zijn meestal afkomstig van Nederlandse gezagsdragers. De meeste interviews met Surinamers, Antillianen en Arubanen zijn recentelijk opgetekend en geven een beeld dat wellicht is vertekend door de tijd. Het verhaal draagt ongetwijfeld het stempel van deze, wat eenzijdige bronnen. Niettemin is het een verhaal dat – hoe bescheiden van omvang en onvolledig ook – nog niet eerder zo uitvoerig te boek is gesteld. Hopelijk raken vele lezers er door geboeid.

Liesbeth van der Horst,
Directeur Verzetsmuseum Amsterdam

Inleiding

De West-Indische koloniën

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Nederland door nazi-Duitsland bezet. De grootste Nederlandse kolonie, Nederlands-Indië, werd bezet door Japan. Maar wat gebeurde er in de andere delen van het toenmalige Koninkrijk der Nederlanden: Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba? Bijna niemand weet het. Toch maakten ook de koloniën in ‘de West’ een spannende tijd door, die een keerpunt werd in hun geschiedenis. Opeens was het contact met het moederland verbroken. De bauxietmijnen in Suriname en de olieraffinaderijen op Curaçao en Aruba werden van groot belang voor de geallieerde oorlogvoering. Ze werden daardoor een mogelijk doelwit voor Duitse aanvallen. Amerikaanse militairen kwamen deze industrieën beschermen. Dit alles bracht nieuwe welvaart, verstedelijking en stimuleerde het streven naar zelfstandigheid. Suriname, de Antillen en Aruba, tot op dat moment relatief onbetekenende gebieden die sterk gericht waren op Nederland, telden ineens mee in de wereld. De bevolking voelde zich erg betrokken bij de gebeurtenissen in Europa en leverde op allerlei manieren een bijdrage: door hulpacties, opvang van joodse vluchtelingen en door militaire inspanningen. Vlak na de oorlog hebben koningin Wilhelmina en minister-president P.S. Gerbrandy de bevolking in de West voor hun inzet bedankt. Daarna zijn de gebeurtenissen in de vergetelheid geraakt.

Suriname, gelegen tussen Frans en Brits Guyana aan de Zuid-Amerikaanse kust, is ruim vier keer zo groot als Nederland. In 1940 telde het 181.044 inwoners (Nederland had er toen negen miljoen), van wie er 55.480 woonden in de hoofdstad Paramaribo. De bevolking was cultureel en etnisch zeer gemengd. De grootste bevolkingsgroep – ongeveer 40% – bestond uit creolen, afstammelingen van de slaven die in de zeventiende en achttiende eeuw uit Afrika naar Suriname waren gehaald voor de plantagearbeid. De term creolen is nu omstreden, maar was in de oorlogsjaren volledig geaccepteerd en wordt ook gebruikt in dit boek. Na de afschaffing van de slavernij in 1863 waren de meeste creolen naar de stad getrokken. Er zijn toen achtereenvolgens Chinezen, Hindoestanen uit Brits-Indië en Javanen uit Nederlands-Indië als contractarbeiders naar de plantages gehaald. In 1940 maakten de Chinezen 1,5%, de

Hindoestanen 28% en de Javanen 18% van de bevolking uit. Verder woonden er in Suriname bosnegers (afstammelingen van ontsnapte slaven in het binnenland, ongeveer 10% van de bevolking), Indianen (de oorspronkelijke bewoners, ongeveer 1,5%) en minder dan 1% Europeanen, waarvan ongeveer de helft afkomstig was uit Nederland.

De eilanden Curaçao, Aruba en Bonaire, ieder ongeveer half zo groot als de provincie Utrecht, liggen in de Caribische Zee, niet ver van het Zuid-Amerikaanse vasteland bij Venezuela. Op grote afstand van deze ‘benedenwindse eilanden’ liggen de ‘bovenwindse eilanden’ Sint Maarten, Saba en Sint Eustatius, samen niet veel groter dan het waddeneiland Terschelling. In 1940 had Curaçao 67.317 inwoners (van wie er ongeveer 30.000 woonden in de hoofdstad Willemstad), Aruba ongeveer 31.000, Bonaire nog geen 6000 en Sint Maarten, Saba en Sint Eustatius samen niet meer dan 4000. De bewoners waren grotendeels van Afrikaanse afkomst, vaak gemengd met andere etnische groepen. Op Aruba hadden indianen een grote invloed gehad op de samenstelling van de bevolking. Ongeveer 10% van de bevolking bestond uit Europeanen.

Vanaf 1845 vielen deze zes eilanden onder gezamenlijk bestuur en heetten officieel de ‘Kolonie Curaçao’, naar het grootste eiland met de meeste inwoners en een belangrijke haven. Op dit eiland was ook het bestuur gevestigd. In 1936 veranderde de naam van ‘Kolonie’ in ‘Gebiedsdeel Curaçao’. De naam ‘Nederlandse Antillen’ is pas na de oorlog ingevoerd. Sinds 1986 heeft Aruba een ‘status aparte’ en maakt het geen deel meer uit van de Nederlandse Antillen. In dit boek zal echter de term ‘Nederlandse Antillen’ of kortweg ‘Antillen’ worden gebruikt voor de zes eilanden. De destijds gangbare term Curaçao zal af en toe voorkomen in de termen en citaten uit de oorlogsjaren.

Suriname en de Antillen werden in 1940 bestuurd door een Nederlandse gouverneur. Deze gouverneur was een hoge ambtenaar die viel onder de minister van Koloniën in Nederland. Nederland had al heel lang geen economische baat meer bij de koloniën in wat werd genoemd Nederlands West-Indië, ofwel de West. Jaarlijks ging er een flink bedrag uit de Nederlandse schatkist naar deze arme gebieden. Toch hechtte Nederland er waarde aan dat deze koloniën bij het Koninkrijk hoorden. Ze gaven het land de uitstraling van een wereldmacht. De regering in Den Haag besteedde echter weinig aandacht aan de West. Er ging veel meer aandacht uit naar ‘de Oost’: de zoveel grotere en economisch wél belangrijke kolonie Nederlands-Indië.

De twee gouverneurs in de West hadden naast zich een adviserende Raad van Bestuur, bestaande uit vijf personen. En er was een volksvertegenwoordiging met

wetgevende bevoegdheid, die een miniem deel van de bevolking vertegenwoordigde. In 1936 was de naam van die volksvertegenwoordiging veranderd van 'Koloniale Staten' in de 'Staten van Suriname' en de 'Staten van Curaçao'. De Staten hadden ieder vijftien leden. Daarvan werden er vanaf 1938 vijf benoemd door de gouverneur en tien gekozen. Het kiesrecht was beperkt tot mannen die een bepaalde som aan belasting betaalden. Op de Antillen mocht slechts 4% van de mannelijke bevolking stemmen. In Suriname lag het percentage waarschijnlijk nog lager. Minder dan 2% van de Surinaamse bevolking had passief kiesrecht en kon gekozen worden. Van democratie was dus nauwelijks sprake. Bestuursambtenaren, maar ook onderwijzers en andere gezagsdragers kwamen meestal uit Nederland. Die situatie werd door de bevolking over het algemeen geaccepteerd. Er bestond wel wat onderhuidse onvrede over de koloniale verhoudingen, maar de meeste bewoners hielden zich niet bezig met politiek. Het Koninklijk Huis was voor hen een belangrijk symbool voor de afhankelijkheid aan Nederland. Vooral de creoolse bevolking verheerlijkte koning Willem III als degene die de slavernij zou hebben afgeschaft. *"Juliana, maar vooral ook Wilhelmina waren in die tijd goden voor ons. Wij zijn van de generatie dat Holland alles voor ons was,"* vertelde de Surinaamse Jacqueline Wijngaard over de oorlogsjaren.

Suriname en de Antillen hadden veel overeenkomsten, maar ook verschillen. In Suriname was de Nederlandse cultuur veel sterker doorgedrongen dan op de Antillen. Het Nederlands, de officiële taal, was als enige taal voor alle bevolkingsgroepen ook de alom gesproken voertaal. Er werden Nederlandse gerechten gegeten, Nederlandse liederen gezongen, enzovoorts. Op de Antillen sprak het grootste deel van de bevolking Papiaments en was de band met Nederland zwakker. Door de komst van de olieraffinaderijen waren vooral Aruba en Curaçao zich vanaf 1920 sterker gaan richten op de Verenigde Staten. De verschillen tussen de rassen werden op de Antillen wat minder sterk gevoeld dan in Suriname, waar een duidelijke hiërarchie bestond. Onder de blanke Nederlandse machthebbers in Suriname stond een creoolse elite, die door vermenging met Nederlanders een lichte huidskleur had. Daaronder stonden de donker gekleurde creolen. De Chinezen, Hindoestanen en Javanen hadden minder aanzien dan de creolen. Daar weer onder stonden de bosnegers en de indianen.

In beide koloniën in de West was het grootste deel van de bevolking arm. De plantagelandbouw had te lijden gehad van de economische crisis in de jaren dertig, er was enige nijverheid en heel weinig industrie. Veel Surinamers en Antillianen leidden een schamel bestaan. Dat was de situatie in de West bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

9 Mei 1942

VRIJ NEDERLAND

CURACAO is ongeveer 500 km² groot, dat is ongeveer een kwart van de Nederlandse provincie Limburg. De bevolking bedraagt 60.000 zielen, van wie 50.000 in de hoofdplaats, Willemstad, wonen. Curacao is zonder twiifel het meest bekende deel van onze gewesten in de Caraibische Zee—en een van de meest welvarende : dank zij de olie natuurlijk. Het ligt dan ook in een geografisch zeer gunstige positie aan een kruispunt van zeevaartroutes in de Caraibische Zee.

SURINAME

ligt op het vasteland van Zuid-Amerika, begrensd door den Atlantischen Oceaan, Fransch- en Britsch Guyana en Brazilië. De oppervlakte bedraagt ongeveer vijf maal die van Nederland, doch het land wordt bewoond door slechts ongeveer 175.000 zielen, bestaande uit ongeveer 1.000 Nederlanders, 70.000 Creolen, 44.000

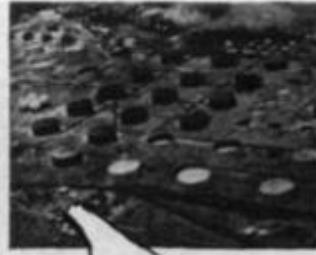
Informatie over 'Nederlands West-Indië' in het tijdschrift van de Nederlandse regering in ballingschap in Londen, Vrij Nederland, mei 1942.

ST. MAARTEN is voor de helft Fransch (Vrij Fransch I) en voor ongeveer 50 km² Nederlandsch grondgebied. Bijna de helft van de bevolking (2.000 zielen) woont in de hoofdstad Philipsburg, die gebouwd is op een zandplaat, welke de zee scheidt van een zoutmeer. St. Maarten is een bergachtig eiland, doch geschikt voor landbouw en veeteelt.

BONAIRE behoort tot de A.B.C.-groep der Benedenwindsche Eilanden, met Aruba en Curaçao. De oppervlakte van dit eiland bedraagt 300 km² en er wonen meer dan 5.000 zielen, waarvan een kleine honderd in het hoofdstadje Kralendijk. De bevolking is meer landelijk dan die van de andere eilanden. Zij leeft van maïs en van export van zout, sloe-sap en geitenmest.

ARUBA heeft een oppervlakte van nog geen 200 km², doch er wonen 28.000 menschen, van wie een vijfde deel in de hoofdstad, Oranjestad, sinds 1820 zoo geheeten als blijvende herinnering aan het Vorstenhuis. De oorzaak van dit hooge bevolkingscijfer is natuurlijk industrie: het oliebedrijf. Er zijn daar groote Nederlandsche en Amerikaansche petroleumraffinerijen.

SABA, het kleinste van onze Bovenwindsche eilanden is een rots, die als een kegelvormige, hooge berg uit zee oprijst. Het eiland is een uitgedoofde vulkaan en de oppervlakte bedraagt ongeveer 16 km². De hoofdplaats is De Bodem. Er wonen ongeveer 1.500 menschen.

ST. EUSTATIUS is ongeveer 25 km² groot en er wonen ongeveer 1.000 menschen, meest in de hoofdstad, Oranjestad, waar bouwvallen nog herinneren aan het tijdperk van grooten bloei in de 17e en 18e eeuw. Het vulkanische eiland levert weinig op en de meeste Stazianen zoeken hun bestaan buiten het eiland.

Informatie over 'Nederlands West-Indië' in het tijdschrift van de Nederlandse regering in ballingschap in Londen, Vrij Nederland, mei 1942.

1. Wereldoorlog in de West

Toen in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was het met de militaire verdediging van de koloniën in de West slecht gesteld. Zowel in Suriname als op de Antillen waren maar een paar honderd Nederlandse beroepsmilitairen gelegerd, er waren militaire politie-eenheden en enkele kleine vrijwilligerskorpsen. De Surinaamse gouverneur J.C. Kielstra en zijn Antilliaanse collega G.J.J. Wouters hadden in Den Haag herhaaldelijk aangedrongen op versterking van de troepen en de bewapening. Zonder succes. Nederland verwachtte net als tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal te blijven. Het had geen uitgebreide defensiemacht. De beschikbare troepen werden ingezet in het economisch belangrijke Nederlands-Indië en in Nederland zelf. In Suriname en op de Antillen werd daarom voor het eerst in de geschiedenis van deze koloniën een eigen leger georganiseerd waarvoor dienstplichtigen werden opgeroepen. Voor het nieuwe leger werd een ouderwetse naam gekozen: de Schutterij. Ter voorbereiding op een eventuele oorlog werden ook allerlei andere maatregelen getroffen. Het nieuws van de onverwachte Duitse inval in Nederland 's-morgens vroeg op 10 mei 1940 kwam in Suriname en op de Antillen hard aan. De Surinaamse Irma de Vries-Tilon vertelde:

“We hadden gehoord van de oorlog in Europa, en Europa daar hoorden we bij. Op school leerden we alles over Europa. Dus toen we hoorden dat ook Nederland was aangevallen, waren we hier in rouw. We waren in paniek, we leefden heel erg met Nederland mee. We vierden immers al hun feesten, tooiden ons in oranje, met rood-wit-blauwe vlaggetjes, we zongen alle Nederlandse liedjes. We treurden.”

De dag na de inval werden in bijna alle kerken, moskeeën en synagogen in de West extra gebedsbijeenkomsten gehouden. Er heerste een rouwstemming op straat.

Koningin Wilhelmina en de Nederlandse ministers verlieten op 10 mei Nederland en vormden in Londen een regering in ballingschap. In Suriname en op de Antillen kwamen de Staten in spoedzittingen bijeen om hun afhankelijkheid aan deze regering en de koningin te betuigen. De staat van beleg werd afgekondigd, de pers werd onder censuur geplaatst en er werden allerlei noodmaatregelen in werking gesteld. De beide gouverneurs hadden al veel macht. Ze kregen nu bijna alleenheerschappij.

Een van de eerste maatregelen die werd genomen was de internering van alle personen die nu als vijand werden beschouwd. Dit waren in de eerste plaats de in

Suriname en op de Antillen wonende Duitsers. Zodra het telegram met het bericht van de Duitse inval was ontvangen, kwam de politie in actie. Op de Antillen werden 200 Duitse inwoners in de vroege ochtend van 10 mei van hun bed gelicht en gevangengezet. Ook 41 Nederlanders en Antillianen met vermeende pro-Duitse of antikoloniale sympathieën werden opgepakt. Het Surinaamse bestuur liet die ochtend 73 Duitse mannen en enkele linkse antikoloniale activisten oppakken en later nog eens 9 Duitse mannen, 45 Duitse vrouwen en 35 kinderen. Alle Duitsers in Suriname en op de Antillen werden geïnterneerd, of ze nu met de nazi's sympathiseerden of niet. Zelfs enkele uit nazi-Duitsland gevluchte joden werden opgepakt. De Surinaamse gouverneur Kielstra schreef op 6 juli 1940 in een proclamatie:

“In de samenleving van het Koninkrijk der Nederlanden is voor onderdanen van het Duitse Rijk geen plaats zolang de oorlog duurt.”

In Suriname waren de Duitsers zeer geliefd. De meeste van hen waren hernhutters, zendelingen die sinds de achttiende eeuw onderwijs gaven aan de gekleurde bevolking. Ze waren als voorgangers en leraren verbonden aan de kerk van de Evangelische Broeder Gemeente (EBG), die populair was bij de creolen. De Duitsers vormden een hechte gemeenschap. Ze hadden hun eigen verenigingen en waren bijna allemaal lid van de Deutsche Verein. Een aantal Duitse verenigingen had trouw gezworen aan Adolf Hitler. Onder de Surinaamse Duitsers waren zeventien leden van Hitlers partij, de NSDAP. Maar ook deze Duitsers leefden in de geest van de hernhutters, een geest van gemeenschapszin en tolerantie. Voor de Surinaamse bevolking was het heel erg moeilijk om ze als vijanden te zien. Hun internering riep dan ook gemengde gevoelens op. Rudi Laads:

“De Duitsers waren in onze ogen de weldoeners. Je sympathiseerde natuurlijk met de mensen waaraan je iets te danken had. De bevolking begreep niet dat de Duitsers werden geïnterneerd, vooral de ouderen begrepen er niets van.”

Er waren ook kleurlingen die met enig leedvermaak toekeken hoe de blanken elkaar opsloten. De onderwijzer J. Verkuyl schreef in zijn dagboek:

“Op straat laten soms voorbijgangers het woord landverraders vallen. De vereerde lerimans [voorgangers, zendelingen] zitten opgesloten; laten die andere bakra's [blanken] niet denken dat ze zoveel beter zijn.”

Op de Antillen hadden de Duitsers niet zo'n bijzondere positie.

Maar ook hier waren ze gewoon burens of collega's en geen echte vijanden, al hielden sommigen er nazi-sympathieën op na. De Antilliaanse Duitsers werden de eerste twee

maanden opgesloten in drie schoolgebouwen op Bonaire. Frater M. Martinus, van de 'Fraters van Tilburg' die onderwijs gaven op de Antillen, schreef over een van de gebouwen:

“Toen de moffen vertrokken waren, werden de lokalen goed schoongemaakt en ontsmet. Overal stonden hakenkruizen opgekalkt.”

Niet alleen de Duitse inwoners werden van hun bed gelicht, maar ook de bemanningsleden van de Duitse schepen die toevallig in de havens lagen. In die vroege ochtend van 10 mei werden deze schepen in beslag genomen. De acties baarden veel opzien. Bij Saba, Bonaire, Aruba en Curaçao lagen in totaal acht Duitse schepen. Enkele daarvan werden in brand gestoken door bemanningsleden, die wilden voorkomen dat de schepen in handen van de vijand zouden komen. Maar de brandjes werden geblust. Alleen de bemanning van de Antillia voor de kust van Aruba slaagde er in hun schip tot zinken te brengen. Zeven Duitse schepen werden officieel geconfisqueerd en gebruikt voor de geallieerde oorlogvoering.

In de haven van Suriname lag één Duits vrachtschip, de Goslar van de Norddeutsche Lloyd uit Bremen. Dit schip was na het uitbreken van de oorlog in 1939 naar het toen nog neutrale Paramaribo uitgeweken. De bemanningsleden waren aardig ingeburgerd geraakt in de Surinaams-Duitse gemeenschap en zij waren ook bevriend met de commissaris van politie, J.A. van Beek. Nadat Van Beek op 10 mei de Goslar had betreden om de bemanningsleden te interneren, maakten die een lek in het schip, zodat het begon te zinken. De krant De West schreef op 10 mei:

“Eenige sensatie verwekte het bericht dat de bemanning van de Goslar dit schip tot zinken had gebracht: Dit behoort tot de oorlogstactiek der Duitsers, die liever hun eigen vaartuigen opofferen dan die in handen te laten vallen van den vijand.”

De krant De Surinamer vroeg zich een dag later af of Van Beek het zinken van de Goslar niet had kunnen voorkomen. Het gonsde in dit verband van de geruchten over zijn pro-Duitse gezindheid.

De geruchten over Van Beeks medeverantwoordelijkheid voor de ondergang van de Goslar zijn tot op de dag van vandaag niet verstomd, al leverde een officieel onderzoek, dat al kort na het incident werd uitgevoerd, daarvoor geen bewijzen. Belangrijke reden voor de blijvende aandacht is dat het schip altijd midden in de Suriname-rivier is blijven liggen. In 1941 mislukte een poging om de Goslar te bergen. Na de oorlog werd men het niet eens over de vraag wie de kosten moest dragen voor de berging van het

wrak. Als het ‘IJzeren eilandje’ of het ‘Van Beek-eiland’ kreeg de Goslar een permanente plek in de haven van Paramaribo.

De ondergang van de Goslar werd in 1940 bezongen in een volksliedje. De tekst, in het Sranan, de vooral door de creolen gesproken taal, luidt:

“Goslar drai, warta Ion na mi ai; fu sanhede den sungu na sipi dan, Fu sanhede den nog lib’ en gi mi graman.”

In vertaling:

“De Goslar is omgeslagen, het water loopt mij in de ogen; Waarom hebben zij die dan laten zinken, waarom hebben zij die niet gelaten voor mijn Gouverneur.”

Het was waarschijnlijk het eerste oorlogsliedje in de West. Er zouden er nog veel volgen.

Op de eerste dag van de Duitse inval in Nederland werden de Duitsers opgepakt. De volgende dag, op 11 mei 1940, kwamen ongeveer 180 Franse mariniers naar Aruba om de olieraffinaderij te beschermen. Op 13 mei arriveerden bijna achthonderd man Britse troepen op Curaçao en Sint Maarten. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken E.N. van Kleffens had hierover op 10 mei in Londen overlegd met zijn Britse collega Lord E. Halifax. De Antilliaanse raffinaderijen leverden vliegtuigbenzine die voor de geallieerde luchtoorlog van groot belang was.

Het nieuws over de situatie in Nederland werd in Suriname en op de Antillen via de radio op de voet gevolgd. Al op 14 mei, na vijf dagen oorlog, moest het Nederlandse leger zich overgeven. Nederland werd bezet gebied. De overzeese contacten werden verbroken. Suriname en de Antillen verkeerden nu in staat van oorlog. Maar dit had nog niet direct grote gevolgen. De Antillianen raakten snel gewend aan de Engelse en Franse soldaten op straat. Het bestuur veranderde niet ingrijpend, al bevond de regering zich nu in Londen in plaats van in Den Haag. In het contact met die regering bleef de zwakke defensie het belangrijkste onderwerp. Mondjesmaat werden er wat verbeteringen doorgevoerd. Na de capitulatie van Frankrijk werden, in juli 1940, de Franse troepen op Aruba vervangen door Britten. Op Sint Maarten werden geen nieuwe militairen gelegerd. Drie bewapende Noorse walvisvaarders en twee Nederlandse trawlers kwamen de olietankers beschermen. Langs de kust van Aruba en Curaçao werden kanonnen geplaatst. Voorlopig gebeurde er echter niets. In Duitsland werd in 1940 serieus overwogen om de olieraffinaderijen op de Antillen aan te vallen. De Duitsers zagen daar vanaf om de nog neutrale Verenigde Staten niet te provoceren.

De Verenigde Staten waren nog neutraal, maar bereidden zich wel voor op deelname aan de oorlog. Voor de bouw van gevechtsvliegtuigen hadden de Amerikanen heel veel aluminium nodig. Ze gebruikten daarvoor vooral Surinaams bauxiet. Gouverneur Kielstra was bang dat de Amerikanen de verdediging van het land op zich zouden nemen als de regering in Londen de defensie niet zou verbeteren. Hij vreesde dat dit het prestige van Nederland ernstig zou schaden. En dat wilde Kielstra koste wat het kost voorkomen. Kielstra sprak hierover met de Nederlandse minister van Koloniën Ch.J.I.M. Welter die in juni 1941 Suriname bezocht.

Welter vloog na zijn bezoek aan Suriname door naar de Amerikaanse Chief of Naval Operations, admiraal H.E. Stark. Hij vroeg hem of het Amerikaanse leger Suriname van luchtafweergeschut zou kunnen voorzien en zou kunnen patrouilleren voor de kust. Welter wees op het risico van een aanval vanuit buurland Frans Guyana, een kolonie van het pro-Duitse Vichy-Frankrijk. Hierop opperde Stark het idee om Amerikaanse troepen in Suriname te legeren. Daar was Welter evenmin als Kielstra een voorstander van. Ook hij was bang dat Nederland hierdoor de zeggenschap over Suriname zou verliezen. Maar de Amerikanen, die bang waren dat de Duitsers Zuid-Amerika – hun achtertuin – zouden veroveren, waren nu op een idee gebracht. Stark stuurde op 19 juni 1941 een militair attaché naar Suriname om de situatie te bekijken. Op 1 september deed de Amerikaanse president F.D. Roosevelt koningin Wilhelmina per brief het aanbod om drieduizend Amerikaanse militairen naar Suriname te sturen.

Verscheidene ministers van de regering in Londen namen het Welter hoogst kwalijk dat hij dit voorstel had uitgelokt. Het kon moeilijk worden geweigerd. In de ministerraad werd in herinnering gebracht dat de vroegere Nederlandse kolonie Ceylon in de Napoleontische tijd ‘tijdelijk’ door Engeland was bezet en ondanks mooie beloftes nooit teruggegeven. De regering besloot daarom heldere voorwaarden te stellen: de Amerikaanse troepen moesten onder Nederlands opperbevel staan, de tijdelijkheid en uitzonderlijkheid moest worden benadrukt en Nederland zou de kosten, geschat op een miljoen gulden per jaar, op zich nemen. Ondertussen werden er ook 156 militairen van het in Engeland en Canada gevormde Nederlandse leger, de Prinses Irene Brigade, naar Suriname gezonden. Er zouden 167 KNIL-militairen uit Nederlands-Indië volgen, maar daar werd van afgezien omdat de Verenigde Staten akkoord gingen met de Nederlandse eisen. Op 16 november 1941 maakte minister-president Gerbrandy via Radio Oranje bekend dat er ter bescherming van de bauxietmijnen Amerikaanse troepen naar Suriname zouden komen. Op 24 november werd een gezamenlijk Amerikaans-Nederlands communiqué hierover gepubliceerd. Nog diezelfde dag arriveerden de eerste duizend Amerikaanse militairen in Paramaribo, tot grote woede van Kielstra.

In een radiorede waarschuwde de minister-president vanuit Londen dat de Duitse propaganda over de maatregel “...zonder den minsten twijfel groot misbaar [zal] maken. Zij zal u voorhouden dat Nederland bezig is het erfdeel zijner vaders uit te

leveren aan Amerika.” Dit kwam helemaal uit. In Nederland werd een grote campagne gestart met affiches waarop de Nederlandse vlag wordt weggescheurd van de kaart van Suriname en de Antillen, met daarbij de tekst ‘*Eens met bloed en zweet verworven voor ons volk, nu verraden en verkwanseld*’.

Via de Surinaamse radio benadrukte de Amerikaanse kolonel P.D. Parkinson dat de troepen er alleen waren om de bauxietmijnen te beschermen. Toch leefde onder de bevolking het idee dat Amerika de militaire rol van Nederland had overgenomen. Irma de Vries-Tilon:

“Zoals de Amerikanen zich opstelden, moest je met hun rekening houden, hoor. Ze deden of het land van hun was. Ze hadden overal voorrang. Wanneer een Surinaamse militair een conflict had met een Amerikaanse soldaat kon zelfs de politie niets doen. De Amerikaanse soldaten luisterden alleen naar hun eigen superieur.”

In de krant De West publiceerde de Nederlandse jurist R.D. Simons onder het pseudoniem Sonja een lang gedicht waarin de ongerustheid doorklinkt over de Amerikaanse aanwezigheid, die schadelijk zou kunnen zijn voor de positie van Nederland. Een fragment:

*Wij waren een vergeten hoekje
Dat ergens op de wereld ligt
Nu is de aandacht van die wereld
Op Suriname plots gericht
De naam klonk door den wereldether
van Oost en West, van Noord en Zuid
Men weet nu, dat in 'tgroote drama
Ook onze rol wel iets beduidt.
(...)
Wij weten dat de komst der gasten
Ons niet naar nieuwe paden drijft
Dat Suriname als tevoren
En Hollandsch is en Hollandsch blijft.*

Heel snel na de komst van de Amerikaanse troepen werd de oorlogsdreiging in de West reëel. In december 1941 – na de Japanse aanval op Pearl Harbor – gingen de Verenigde Staten deelnemen aan de strijd van de geallieerden tegen Duitsland en zijn bondgenoten. De Duitsers en de Amerikanen hadden geen enkele reden meer om elkaar

te ontzien. Op 11 februari 1942 vervingen Amerikaanse troepen de Britten op de Antillen. Er werden 1400 man gelegerd op Curaçao en 1100 man op Aruba. Vier dagen later, op 15 februari, begonnen de Duitsers ‘Operation Paukenschlag’: vijf zwaarbewapende Duitse duikboten voerden rondom Aruba en Curaçao verrassingsaanvallen uit op de olieraffinaderijen en de olietankers.

In de nacht van 15 op 16 februari 1942 werd de eerste Duitse torpedo op het westelijk halfroond bij Aruba afgevuurd op het tankerschip Pedernales. Het was raak: de lading ruwe olie vloog in brand. Maar het schip zonk niet. Vier andere tankers werden wel tot zinken gebracht, waarbij tientallen bemanningsleden omkwamen. Door de brandende olie konden reddingsboten weinig uitrichten. Alleen de zeelieden die meteen na de aanval in het water waren gesprongen hadden een kans om te ontkomen. Deze overlevenden werden met vreselijke brandwonden aan land gebracht. Diezelfde nacht mislukte een aanval op de Lago-raffinaderij op Aruba doordat een granaat ontplofte in de loop van het kanon op de duikboot. Er werd slechts geringe schade aangericht met een luchtafweerkanon. Met name de Bernhardschool in Sint Nicolaas – vlakbij de raffinaderij – werd geraakt.

De duikbootaanvallen brachten grote paniek teweeg. Mensen die in de buurt van de raffinaderijen woonden pakten overhaast hun huisraad bijeen en zochten een onderkomen in het binnenland. De destijds tienjarige zoon van een medewerker van de Lago-raffinaderij op Aruba kon het zich later nog goed herinneren:

“Op de dag na de eerste aanval was er grote commotie in Oranjestad. Er dook een Duitse onderzeeër op midden in de baai vlak voor de kust terwijl wij met honderden kinderen weer naar de Julianaschool gingen na onze pauze. Stel je voor, een vijandelijke onderzeeër een paar honderd meter bij ons vandaan op klaarlichte dag!”

De correspondent in Willemstad van Vrij Nederland, het voorlichtingsblad van de regering in Londen, schreef dat de Antillianen ruw ontwaakten uit hun zonnige, vredige leventje:

“Er brandden groote vuren op zee, helsche olievuren, dansend op het water; hoge rookkolommen stegen op, tientallen mensen vonden een verschikkelijk dood in water en vuur.”

De pas gearriveerde Amerikanen kwamen meteen in actie. Zij lieten enkele oorlogsvliegtuigen en torpedojagers naar het gebied komen. Voor de toegang tot de havens van de Sint Annabaai en de Caracasbaai brachten ze stalen netten aan om de

torpedo's te weren. 'Blimps', kleine zeppelins, werden ingezet voor de opsporing van de duikboten en de bescherming van de schepen. De verduisteringsvoorschriften werden aangescherpt. Een kleine vloot van de Nederlandse Marine escorteerde alle koopvaardischepen in het Caribische gebied. Alle schepen gingen in konvooi varen en werden uitgerust met 'gunners', ofwel kanonniers, die afweergeschut op de schepen bedienden.

In de weken na de eerste aanval brachten de Duitse duikboten in het Caribisch gebied in totaal 21 schepen tot zinken, maar de verwachte nieuwe aanvallen op de raffinaderijen bleven uit. In de nacht van 18 op 19 april kon een aanval op de olie-installaties aan de Bullenbaai op Curaçao worden voorkomen door een alerte reactie van de kustartillerie. Historicus Loe de Jong merkt in zijn standaardwerk Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, op dat het een grote tactische fout van de Duitsers was om hun aanvallen vooral op de schepen te richten, in plaats van op de raffinaderijen. Herbouw daarvan zou minstens een half jaar hebben gevegd. Wellicht hebben de Duitsers de raffinaderijen gespaard vanwege de mogelijkheid om zelf ooit over de Antilliaanse olie te beschikken.

Op 12 november 1942 zonk vlak voor de Curaçaose kust de Noord-Amerikaanse kanonneerboot Erie door een torpedoaanval. In de maanden daarna bereikten de Duitse onderzeebootaanvallen een hoogtepunt. Ook schepen met Surinaams bauxiet werden tijdens Operation Paukenschlag aangevallen. Het bauxietschip de Nordvangen verging met man en muis. Vlak voor de monding van de Surinamerivier ging het bauxietschip Frank Seamen ten onder. Door de duikbootoorlog dreigde er op de Antillen zelfs hongersnood. Het kwam niet zover dankzij de antiduikbootmaatregelen van de Amerikanen. Bovendien werden de Duitsers in 1943 in de verdediging gedrongen. Ze leden grote verliezen in Rusland en Noord-Afrika en konden de aanvallen in het Caribisch gebied niet langer volhouden.

In september 1943 verklaarden de Amerikanen het Caribisch gebied officieel vrij van oorlogsgevaar. Toch namen ze nog het zekere voor het onzekere. Het aantal Amerikaanse militairen in Suriname werd opgevoerd tot 1850 man in juli 1943 en 2025 man eind 1943. De kustverdediging werd verbeterd, er werden wapens en tanks aangeschaft en verdedigingswerken aangelegd. De investeringen in Suriname kostten de Nederlandse regering 55 miljoen gulden, terwijl Suriname eigenlijk geen gevaar meer liep. Die investeringen hadden echter ook te maken met het voornemen Surinaamse en Antilliaanse troepen in te zetten bij de bevrijding van Nederlands-Indië.

Vanaf begin 1944 werd de Amerikaanse troepenmacht in snel tempo teruggebracht tot 467 man in maart 1945. Op 30 mei 1945 vertrokken de meeste Amerikaanse soldaten

van de Antillen. Het was spannend geweest, maar de oorlogshandelingen hadden in Suriname en op de Antillen al met al betrekkelijk weinig schade aangericht.

Het artillerie-instructieschip Van Kinsbergen bij de olieraffinaderij op Curaçao. Het schip werd door de regering in Den Haag in 1939 naar de Antillen gestuurd, nadat de gouverneurs in de West hadden aangedrongen op versterking van de troepen en de bewapening. De koloniën in de West bleven echter onvoldoende beschermd tegen vijandelijke acties.

Proclamatie

van den 10den Mei 1940 betreffende den
oorlogstoestand tusschen het
Duitsche Rijk en Nederland.

DE GOUVERNEUR VAN SURINAME,

brenge het zwaarste ter kennis van de ingezetenen van Suriname:

Nedergeslechte des oprichters wil om oorzak te blijven in de oorlog voor
ons Vaderland onverwipdijk gewest.

Het Duitse Rijk heeft Nederland aangevallen.

De oorlogstoestand is ingetreden.

Als deel van het Koninkrijk is ook Suriname in den oorlog met het Duitse Rijk betrokken.
Oorzaken zijn international de politieke status van dit gebied dezelfde als voorheen.

Het hier gevestigde gezag is vast besloten en in staat op den bestaanden voet het bewind te
blijven waken en te blijven waken over het rechtsgebied van het land als ter zee. Hulp daartoe zal -- van welke zijde ook
geboden -- als onwelkom worden afgewezen.

De hier aan het gezag op alle ingezetenen het medewerking te alle opzichte met het bestuur onder
deze omstandigheden.

Bekenden wij, dat onder leiding van het Huis van Oranje Nederland in de laatste maanden
lijden met bevestiging in te worden gekoren.

Ons behoudt ons Vaderland, Haar Majestät de Koningin en Haar Huis.

Paramaribo, den 10den Mei 1940.

KIELSTRA.

—————

PROCLAMATIE

van den 10den Mei 1940.

DE GOUVERNEUR VAN CURAÇAO

Brenge ter kennis van een ieder, wien zulks
aangaat, dat als deel van het Koninkrijk ook
Curaçao betrokken is in den oorlog met
het Duitse Rijk, doch dat de internatio-
nale politieke status van dit gebied overigens
dezelfde blijft als voorheen.

Het hier gevestigde gezag is besloten en
in staat op den bestaanden voet van het
bewind te blijven waken over het rechts-
gebied zoo te land als ter zee.

Hulp daartoe zal -- van welke zijde ook
geboden -- als onwelkom worden afgewezen.

De Gouverneur van Curaçao,

G. J. J. Wouters.

Op 10 mei 1940 werd in Suriname en op de Antillen de Duitse inval in Nederland op affiches en in advertenties bekendgemaakt. Op 15 mei volgden affiches over de capitulatie van het Nederlandse leger. Daarin werd in Suriname de bevolking opgeroepen 'haar kalme en waardige houding [te] bewaren'.

Het kantoor van de Stadszending van de Evangelische Broeder Gemeente, kort voor de oorlog. De EBG-kerk stond onder leiding van Duitse zendelingen, hernhutters, die vooral bij de creoolse bevolking zeer geliefd waren. Op 10 mei 1940 werden al deze Duitsers als vijanden gevangengezet. Dit riep bij de bevolking gemengde gevoelens op.

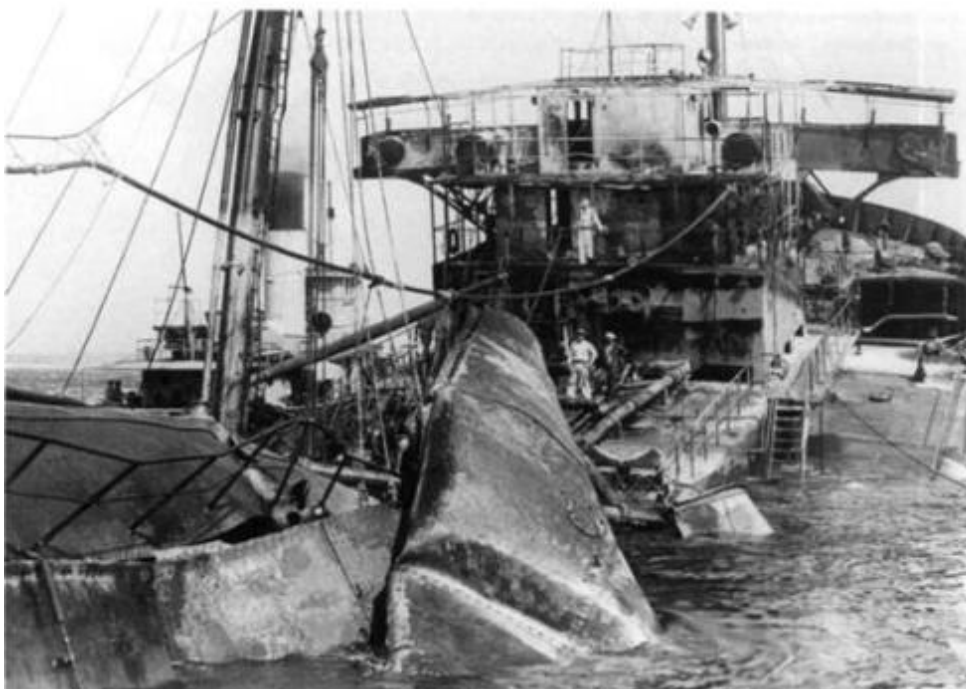
De zinkende Goslar in de haven van Suriname, vastgelegd in het fotoalbum van de onderwijzer R.D. Simons. Alle Duitse schepen in Suriname en de Antillen werden op 10 mei 1940 in beslaggenomen. De bemanningsleden van de Goslar lieten hun schip zinken om te voorkomen dat het in handen van de vijand zou vallen. Er gingen geruchten dat de politiecommissaris Van Beek daarvoor medeverantwoordelijk was. Het wrak van de Goslar is nooit geborgen en ligt als het 'Van Beek-eiland' nog altijd in de haven van Paramaribo.

Intocht van de eerste duizend man Amerikaanse troepen in Paramaribo op 24 november 1941. Met de Nederlandse regering in Londen was overeengekomen dat drieduizend Amerikaanse militairen de bauxietindustrie kwamen beschermen. Er kwam uiteindelijk 2025 man.

Amerikaanse militairen bewaken de Logo-olieraffinaderij op Aruba.

Het schip Pedemales bij Aruba, 16 februari 1942. Het schip werd geraakt door de eerste torpedo die door de Duitsers op het westelijk halfmond werd afgeschoten. De Pedemales zonk niet.

Brandende olietanker 12 mijl uit de kust van Curaçao, 5 november 1942.

Amerikaans tentenkamp bij de Lago-rafflnadertj op Aruba.

2. De economie

“Golven olie en vrachten bauxiet”

Suriname en de Antillen werden vooral vanwege hun economische betekenis bij de oorlogvoering betrokken. Zoals gezegd maakte de geallieerde luchtmacht tijdens de oorlog vooral gebruik van de brandstof van de olieraffinaderijen op Curaçao en Aruba en werden de geallieerde vliegtuigen gebouwd met aluminium uit overwegend Surinaams bauxiet. In november 1941 zei minister-president Gerbrandy voor Radio Oranje:

“De oorlog zal worden gewonnen op golven olie en met vrachten bauxiet.”

Bauxiet is een rode steensoort die aluminiumoxide bevat. Alcoa (Aluminium Company of America) in Pittsburg was sinds 1888 de enige aluminiumproducent in de Verenigde Staten. Het benodigde bauxiet haalde Alcoa aanvankelijk uit mijnen in de Verenigde Staten, Frankrijk en Italië. Tijdens de Eerste Wereldoorlog stagneerde de aanvoer uit Europa, terwijl de vraag naar aluminium toenam. Alcoa kreeg toen belangstelling voor het Surinaamse bauxiet. Het bedrijf richtte in 1916 de Surinaamse Bauxiet Maatschappij op. Die begon in 1922 met de exploitatie van de bauxietheuveld van Moengo. Hier was een open groeve met fabrieken waar het bauxiet tot aluminiumerts werd verwerkt. Voor de nieuwe industrie werden vierhonderd Javaanse contractarbeiders aangetrokken.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwamen de bauxietmijnen in Frankrijk, Italië, Hongarije en Joegoslavië in handen van Duitsland en zijn bondgenoten. De industrie in Moengo werd daarom uitgebreid en de Nederlandse Billiton Maatschappij begon aan de exploitatie van bauxiet in een tweede Surinaams ontginningsgebied, Paranam, aan de Surinamerivier. In februari 1941 werd dit complex door gouverneur Kielstra feestelijk geopend. ‘Paranam’ draaide van begin af aan dag en nacht en ook ‘Moengo’ ging 24 uur draaien. Vanwege de duikbootaanvallen in het Caribisch gebied startte Alcoa in 1942 ook met de winning van bauxiet in het Noord-Amerikaanse Arkansas. Daardoor viel na het topjaar 1943 de productie van de Surinaamse bauxietindustrie drastisch terug. Veel bauxietarbeiders vertrokken daarop

naar Curaçao en Aruba om te gaan werken in de olie-industrie. Daar hadden de duikbootaanvallen alleen een kortstondige vermindering in de productie tot gevolg.

Ook de Antilliaanse olie-industrie kreeg door de oorlog een enorme impuls. Het was, net als de Surinaamse bauxietindustrie, een jonge bedrijfstak, gebaseerd op de in 1914 ontdekte olievelden rond het Meer van Maracaibo in Venezuela. Er lagen zandbanken in dat meer zodat de olie met kleine schepen moest worden afgevoerd. De buitenlandse oliemaatschappijen voelden weinig voor grote investeringen in het politiek zeer instabiele land. De Venezolaanse dictator, generaal J.V. Gómez, wilde bovendien niet dat het ver van de hoofdstad gelegen gebied zich tot een tweede machtscentrum zou ontwikkelen. Met instemming van alle betrokkenen werd daarom besloten de Venezolaanse olie te verwerken op Aruba en Curaçao. De Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij (Shell) vestigde een raffinaderij op Curaçao: de Curaçaosche Petroleum Industrie Maatschappij, CPIM. Het werd een groot complex op het schiereiland 'Isla' (Spaans voor eiland), recht tegenover de Sint Annabaai. Op Aruba bouwde 'de Koninklijke/Shell' de kleine raffinaderij 'Eagle' bij de Druifbaai. Het Amerikaanse bedrijf Lago Oil, producent van Esso, vestigde een grote raffinaderij in de haven van Sint Nicolaas op Aruba.

Tijdens de oorlog werd de productie van de Antilliaanse olieraffinaderijen enorm opgevoerd. De zetel van 'de Koninklijke' – die vanaf de oprichting in 1890 in Den Haag was gevestigd – werd met twaalf dochterondernemingen overgeplaatst naar Curaçao. De Lago-raffinaderij op Aruba werd flink uitgebreid. Al in 1941 was 80% van de totale voorraad vliegtuigbenzine van de westelijke geallieerden afkomstig uit de Nederlandse Antillen. Vanaf 1943 voer iedere drie weken een groot konvooi naar Engeland, waar voorraden werden aangelegd voor de geallieerde landing in Normandië. De geallieerde strijd in Noord-Afrika draaide geheel op 'Antilliaanse' olie. In 1944-'45 was 75% van de oliebrandstof voor de strijd in de Stille Oceaan afkomstig van de Antilliaanse raffinaderijen. In de kleine Eagle-raffinaderij kon geen vliegtuigbenzine worden vervaardigd. Daarom werd de raffinage hier in 1942 gestaakt. De vrijgekomen tanks werden door Lago en Shell gebruikt als overlaadstation.

Door de verhoging van de industriële productie kreeg de economie een sterke impuls. Suriname had in 1941 voor het eerst een positieve jaarrekening en in 1942 de eerste sluitende begroting sinds 75 jaar. In 1943 was het aantal arbeiders in de bauxietindustrie gestegen van vijfhonderd tot meer dan tweeduizend. En deze cijfers vallen in het niet bij de situatie op de Antillen, waar de arbeiders voor de olie-industrie niet waren aan te slepen. In 1942 bood alleen al de CPIM op de Isla enkele duizenden nieuwe arbeidsplaatsen.

Er waren veel te weinig lokale arbeidskrachten om aan de vraag te voldoen. Dit werd nog versterkt doordat jongeren werden opgeroepen om hun dienstplicht te vervullen in de Schutterij. De bauxiet- en oliemaatschappijen deden er alles aan om het personeel aan zich te binden. Ze boden hoge lonen en allerlei extra personeelsvoorzieningen. De CPIM ging in 1942 een personeelsblad uitgeven, De Passaat. De Antilliaanse oliemaatschappijen werven ook personeel in het buitenland. Vooral de Portugese arbeiders van het eiland Madeira, die al voor de oorlog op Curaçao werkten, stonden bekend als harde werkers. Omdat de verbinding met Europa grotendeels was verbroken wierf de CPIM nu Portugezen in Venezuela. Daarnaast kwamen meer dan tweeduizend CPIM-arbeiders uit Brits-Caribische eilanden als Barbados, Grenada en Saint Vincent. In 1940 maakten de Antillianen 60% uit van het CPIM-personeel, in 1945 was dit teruggelopen tot 35%.

Naast de explosief gegroeide industrie stimuleerden ook de dagelijkse uitgaven van de duizenden Amerikaanse militairen en de bouw van nieuwe defensiewerken – schuilkelders, loopgraven, bunkers, munitie- en wapenmagazijnen – de economie. In 1943 werkten er in Suriname ongeveer vierduizend mensen aan de defensiewerken. Zowel in Suriname als op de Antillen werd ook de infrastructuur verbeterd. De vliegvelden Hato op Curaçao en Dakota op Aruba kregen vanwege de stationering van moderne bommenwerpers nieuwe startbanen en gecamoufleerde hangaars voor de vliegtuigen. Op Bonaire werd de startbaan verlengd. Sint Maarten kreeg een geheel nieuw vliegveld. In Suriname werd in 1941 door Pan American Airways in samenwerking met Amerikaanse troepen het vliegveld Zanderij uitgebouwd tot de grootste militaire luchthaven van heel Zuid-Amerika. En er werd in korte tijd een moderne verkeersweg van Paramaribo naar Zanderij aangelegd. Suriname kreeg zelfs een eigen luchthavenmaatschappij als dochteronderneming van Pan American Airways. Op Zanderij landden aan het begin van de oorlog slechts twee vliegtuigen per week – één uit Amerika en één uit Curaçao – vanaf 1942 was het een dagelijks komen en gaan van vliegtuigen.

Alle nieuwe bedrijvigheid dreef de lonen omhoog. Vooral de Amerikanen betaalden goed, tot ongenoegen van het Nederlandse bestuur. Vrouwen verdienden veel geld als wasvrouw voor de Amerikaanse soldaten. Voor mannen waren er ook allerlei baantjes. De Surinaamse William Watson vertelde:

“Toen de Amerikanen kwamen ben ik gaan werken op vliegveld Zanderij als ‘waterboy’. Ik moest water brengen aan de mannen die hun werkplek niet mochten verlaten. Deze mensen legden het vliegveld aan. Het stond in alle kranten dat er werk zou zijn bij de komst van de Amerikaanse militairen. Ik had geen ouders meer, moest dus werk zoeken. Als waterboy ging ik elke dag met de bus naar Zanderij. Ik verdiende tachtig cent per uur. De Nederlanders vonden dat de Amerikanen ons

teveel betaalden. Zij waren bang dat het volk zou beginnen te morren als wij meer verdienden dan zij. De bauxietmaatschappijen hebben ook de hoge betalingen van de Amerikanen overgenomen.”

In de landbouw bleven de lonen laag. Landarbeiders trokken, gelokt door het grote geld, massaal naar de stad waardoor de plantages, die ook al te lijden hadden gehad onder de economische crisis van de jaren dertig, verder in verval raakten. Het gevolg was dat de prijzen voor landbouwproducten enorm stegen. In het vanaf 1941 in New York uitgebrachte Nederlandse tijdschrift Knickerbocker Weekly schreef de Antilliaanse correspondent:

“Onze salarissen rennen achter de prijzen aan en de prijzen rennen achter onze salarissen aan.”

In Suriname werden de prijzen van koffie en suiker door de schaarste zozeer opgedreven dat deze producten, die voorheen werden uitgevoerd, zelfs op de bon moesten. Op de Antillen probeerde gouverneur RA. Kasteel, de opvolger van Wouters, deze ontwikkeling tegen te gaan. Hij richtte in 1943 het departement van Landbouw, Veeteelt en Visserij op. Dit departement stelde aan de kleine landbouwers landbouwwerktuigen ter beschikking en steunde hen met voorlichting, premies en voorschotten. Het mocht niet baten. Ook hier zwichtten de landarbeiders voor de hogere lonen in de industrie.

Niet alleen de terugval van de lokale landbouw, ook de belemmering van de import leidde tot schaarste. Voor de oorlog was de handel geheel op het moederland gericht. Nederland was een belangrijke afzetmarkt en leverde op zijn beurt consumptiegoederen en bouwmaterialen. Sinds de verbinding met Nederland was verbroken, werden de producten uit Zuid-Amerika en de Verenigde Staten geïmporteerd, tegen zeer hoge kosten. Laadruimte in de schepen was schaars en dus duur – de meeste plaats werd in beslag genomen door oorlogsmaterieel – en de verzekeringspremies tegen de oorlogsrisko's waren hoog. Zoals gezegd werd er in de tijd van de duikbootaanvallen op de Antillen zelfs rekening gehouden met hongersnood.

Om hongersnood te voorkomen hield de Antilliaanse overheid zich intensief bezig met de organisatie van export en import. Er werd een Bureau voor Voedselvoorziening, een Inkoopcentrale en een Distributiekantoor opgericht. Handelaren werden aangespoord extra voorraden rijst, maïs, meel en kippenvoer aan te leggen. Gouverneur Kasteel ging zelfs over tot de aanleg van een 'ijzeren' noodvoorraad, bestaande uit voedsel in blik uit Amerika. Deze voorraad is nooit aangesproken. Waarnemend

directeur van Economische Zaken, M.F. da Costa Gomez, belast met het toezicht op de voorraad, schreef in maart 1945 aan de gouverneur:

“Hedenmiddag heb ik de voorraad nogmaals bekeken. Uit de pyramide druppelt het vocht, kleine stroompjes sijpelen langs de blikken en bevullen de vloer, af en toe ploft een blik.”

Voor mensen met een vast inkomen, zoals ambtenaren, waren de hoge prijzen rampzalig. Maar ook de goedbetaalde arbeiders in de oorlogsindustrie hadden last van de schaarste. Zij hadden door de nieuwe welvaart weliswaar veel meer te besteden, maar er was veel te weinig te koop. Vaak stonden er lange rijen voor de winkels. De zwarte handel bloeide op. Zelfs voor tweedehands artikelen werden hoge bedragen neergeteld. Het hoofd van de Surinaamse Gouvernements Pers Dienst schreef vlak na de oorlog in een rapport:

“Ijskasten werden tegen honderden guldens tweedehands verkocht, een verroest gasfornuis bracht gemakkelijk honderd tot tweehonderd gulden op, tapijten, hoe versleten en van hoe minderwaardige kwaliteit, bleken tegen fabelachtige prijzen verhandelbaar, glaswerk van geenerlei waarde, werd verkocht als kostbaar kristal, aardewerk ging van de hand als kostbaar porcelein, voor versleten en half vergane oude meubelen, werden fancy prijzen neergeteld, ja zelfs oude koekjesblikken, verroeste broodmessen, flesschenopeners, gebroken lampeglazen, enz. enz. bleken waardevolle objecten op veilingen, die werden bezocht door lieden uit allerlei groepen van de bevolking.”

De hoge prijzen en de schaarste leidden tot onvrede onder de arbeiders. Daarbij kwam dat de arbeidsomstandigheden in de industrie zwaar waren. De arbeiders moesten wel zestig tot zeventig uur per week werken. Emile Rier werkte als analist in de bauxietindustrie:

“De productie werd opgevoerd en in alle onderdelen van het bedrijf werden Amerikanen ingezet, die meewerkten en controle uitoefenden.”

De hoge werkdruk had verschillende stakingen tot gevolg. Maar vanwege het belang van de productie voor de oorlogvoering was staken nadrukkelijk verboden. In januari 1942 werd een staking in Moengo gebroken door 83 arbeiders te arresteren en te ontslaan. Hun plaatsen werden tijdelijk ingenomen door Amerikaanse militairen en Nederlandse militairen van de Prinses Irene Brigade. In datzelfde jaar werd op de Antillen een werkstaking van Chinese zeelieden zo hardhandig neergeslagen dat er vijftien doden vielen.

Maar terwijl in andere Caribische landen tijdens de oorlog door de afnemende agrarische productie en de afnemende import honger werd geleden, was dat in Suriname en op de Antillen niet het geval. De overheid stimuleerde de ‘importsubstitutie’ – consumptie van alternatieve lokale gewassen – en ontwikkeling van de kleine industrie. Met de Verenigde Staten was overeengekomen dat de Amerikaanse militairen zoveel mogelijk gebruik zouden maken van binnenlandse producten. Bestaande bedrijfjes werden uitgebreid en gemoderniseerd, en nieuwe fabriekjes werden opgericht om aan de groeiende vraag naar consumptiegoederen te voldoen. In Suriname ontstonden fabrieken voor de productie van sigaretten, frisdranken, zeep, lucifers en parfum. De rijst- en zaagmolens werden gemoderniseerd. De limonadefabriek Fernandes, die vlak voor de oorlog was begonnen met het bottelen van Coca-Cola en de fabricage van consumptie-ijs, kwam tot grote bloei. Amerikanen waren toen al dol op cola en ijs. De productie van rum en de suikergoedindustrie werden uitgebreid. Er werden ook nieuwe drukkerijen geopend, een nieuwe zuivelfabriek, twee meubelfabrieken, een speelgoedfabriek en een confectiefabriek.

Op Curaçao leefde de in verval geraakte fabricage van sigaretten op na een verhoging van het invoerrecht. De plaatselijke sigaretten werden daardoor 45% goedkoper dan de ingevoerde. Ook de meubelindustrie kwam er tot ontwikkeling. En ook hier, schreef de Londense Vrij Nederland *‘drinken duizenden Yankees dagelijks duizenden fleschjes coca-cola en bereikt de roomijsfabricatie ongekende welvaarts-toppen’*. Door de relatief kleine afzetmarkt, het tekort aan arbeidskrachten, de schaarste aan grondstoffen en machineonderdelen bleven de bedrijfjes klein, maar zij deden toch goede zaken. Datzelfde gold voor restaurant- en caféhouders, bioscoopeigenaren en organisatoren van tuinfeesten.

Iedereen wist dat de economische voorspoed in Suriname en op de Antillen samenhang met de oorlogsomstandigheden. Dat was een punt van zorg voor de toekomst. In de Surinaamse en Antilliaanse Staten werd er herhaaldelijk over gesproken. Op de Antillen ontstond zelfs even paniek toen in Venezuela werd bepleit de olie in eigen land te gaan bewerken. De directies van Shell en Lago temperden de onrust door te verzekeren dat de bedrijven vooralsnog niet van plan waren te vertrekken. Ook vestigde men op de Antillen veel hoop op het naoorlogse toerisme, dat, voorspelde de Londense Vrij Nederland, zou opbloeien omdat *‘duizenden Amerikaanse soldaten de Antilliaanse eilanden bekend zouden maken’*.

De bauxietmijn Moengo. In de fabrieken bij de mijn werden de brokken bauxiet bewerkt tot aluminiumerts, dat vervolgens naar Amerika werd verscheept.

Treintje voor het transport van brokken bauxiet naar de fabriek. Delen van de berg werden eerst met behulp van dynamiet tot ontploffing gebracht. De Surinaamsche Bauxiet Maatschappij, SBM, een dochteronderneming van het Amerikaanse bedrijf Alcoa, exploiteerde de bauxietmijn Moengo.

De omvangrijke Lago-installaties bij Sint Nicolaas op Aruba vanuit de lucht, 1941.

Advertentie uit de Knickerbocker Weekly, een in New York uitgegeven blad voor de Nederlandse gemeenschap in ballingschap.

Advertentie uit de Knickerbocker Weekly voor bauxiet van het tweede Surinaamse bauxiet-ontginningsgebied Paramaribo, geëxploiteerd door de Nederlandse Billiton Maatschappij.

Surinaamse wasvrouwen aan het werk in een legerkamp van de Prinses Irene Brigade in 1943. De legering van duizenden militairen bracht veel werkgelegenheid. De wasvrouwen kregen goed betaald.

Surinaamse zilverbon en een half bankbiljet van vijf gulden met daarop gestempeld 'Surinaamsche Bank twee en een halve gulden'. Het contact met de Nederlandsche Bank viel weg en metaal was schaars, terwijl er in Suriname en op de Antillen juist veel geld in omloop kwam. De Surinaamse en Antilliaanse gulden kregen een eigen koers, los van de Nederlandse gulden. Als betaalmiddel werd speciaal noodgeld gebruikt.

De ijsfabriek Sträter Esser StCo in Paramaribo, jaren dertig. Deze ijsfabriek kwam, net als veel andere kleine industriële bedrijfjes, tot bloei door de komst van vele duizenden Amerikaanse soldaten, die hun dollars vooral uitgaven aan luxeproducten.

Een reclamebord van liet joodse bedrijf Fernandes dat in Suriname Coca-Cola bottelde. De Amerikaanse soldaten dronken veel cola. Fernandes profiteerde daarvan.

3. Het dagelijks leven

“We hebben de oorlog gevierd”

“*In Suriname hebben we de oorlog niet gevoerd, maar gevierd,*” is een veel gehoorde uitspraak in Suriname. Rudhi Wim Relyveld:

“We hebben de oorlog gevierd want de Amerikanen brachten cultuur en entertainment. We kregen sigaretten van Camel en Chesterfield. Voor de oorlog waren dit soort merken er veel minder. Met de komst van de Amerikanen kwam er een toevloed. De Amerikanen werden ontvangen; er waren festiviteiten, contacten, uitwisseling. Heel positief.”

Op de Antillen was de situatie niet veel anders. In juli 1943 beschreef de ‘Willemstadschen correspondent’ in de Knickerbocker Weekly het leven op ‘*zijn eilandje*’: “*Wij bekijken de plaatjes van Life en wij lezen iederen dag een artikel uit de Reader’s Digest teneinde te begrijpen dat de American way of life de allerbeste, allerverstandigste, allerprachtigste way of life is die een mens maar kan bewandelen. (...) De Amerikanen vragen werkkrachten en zij betalen zoo hoge loonen dat alle Curagaosche huurauto’s Amerikaanse vlaggetjes hebben en dat schoenpoetsertjes een tientje per dag verdienen.*”

De bauxiet- en olie-industrie werden uitgebreid, er werden verdedigingswerken aangelegd, de infrastructuur werd verbeterd en de Amerikanen gaven hun ‘yarikeedollars’ uit aan een ongekende hoeveelheid luxe consumptiegoederen en allerlei vormen van vermaak. Door de hoge lonen had ook de lokale bevolking veel meer te besteden, al was niet alles in voldoende mate te koop. De plattelandsbevolking trok massaal naar de stad. Aruba en Curaçao werden overspoeld met arbeiders uit het buitenland. Het werd druk en levendig in de steden van de West. In 1945 woonde 40% van de Surinaamse bevolking in Paramaribo. Rudi Laads:

“Het was een drukte van belang in de straten van Paramaribo; schutters, jeeps die af en aan reden. Er was veel bedrijvigheid op straat en daar hadden de militairen deel aan.”

De Amerikanen lieten producten aanvoeren, die vooral in Suriname tot dan toe onbekend waren. Anna Starke herinnert zich:

“We kregen Chesterfield, Lucky Strike en Camel sigaretten en er kwamen wasmiddelen: Omo, Persil, Colgate, Palmolive en Floatingsoap, die bleef drijven op het water. De Surinamers die in het Amerikaanse kampement werkten namen die producten mee naar huis.”

De nieuwe producten hadden zelfs invloed op de taal. De Surinamers gingen alle tandpasta ‘colgate’ noemen, herenonderbroeken ‘jockeys’ en scheermesjes ‘gillettes’. Op de Antillen werden de tijdens de oorlog geïntroduceerde stadsbussen ‘konvooi’ genoemd, omdat de bussen vaak in konvooi reden. Ook de mode veranderde. Wilfred Teixeira:

“Je kreeg de Amerikaanse snit; mode voor zowel jongens als meisjes die een beetje op uniformen leek: truitjes met epauletten, veel sterren en knopen. Veel mannen gingen ook als ze ‘s-avonds uitgingen Amerikaanse acteurs nadoen en een pak dragen. Ook hun haardracht pasten ze aan, zoals Nat King Cole eruit zag.”

Frans Achthoven:

“Ik droeg als ik uitging een wit kostuum, een das en schoenen met twee kleuren, zwart-wit of bruin-wit. Of ik droeg een roze hemd met roze schoenen, witte das en hoed.”

De Amerikanen introduceerden naast nieuwe producten en een nieuwe mode ook nieuwe dansen, muziek en films. Wilfred Teixeira:

“Er kwamen Amerikaanse films, vooral oorlogsfilms. Ik herinner me dat er ook een speciale film was die ging over Nostradamus. Die had voorspeld dat de geallieerden de oorlog zouden winnen. Die film draaide in Bellevue. Het theater zat vol militairen, maar het was dus ook voor een algemeen publiek.”

In Paramaribo dansten de Amerikaanse militairen vaak in hun eigen ontspanningscentrum op de hoek van de Herenstraat en het Kerkplein. Het heette de USO, een afkorting van United States Organisation. Frans Achthoven:

“Ze gingen naar de USO, maar de Amerikanen kwamen ook in onze clubs en cafés, want bij hun werd geen sterke drank verkocht, ook in de kantine op Zanderij niet. Daar was alleen bier, Budweiserbier, dat ze volgens mij zelf importeerden. Het

kostte 10 cent. Bij ons kwamen ze vaak een rummetje drinken, of rum met cola. Rum-cola werd razend populair. De Amerikanen spraken alleen Engels, maar we konden elkaar best verstaan.”

Ook op Aruba en Curaçao gaven de Amerikaanse militairen een impuls aan het uitgaansleven. Hier hadden de Amerikanen eveneens hun USO, waar de Antilliaanse meisjes met de Amerikanen gingen dansen. Ook hier raakte de Amerikaanse mode in zwang, vooral voor de heren: “*Sluik haar werd gepommadeerd, kroeshaar gemillimeterd. De schoenen moesten blinken als spiegels,*” aldus Jules de Palm. Zita Smit-Moreno:

“Typisch voor de oorlogstijd waren de feesten tijdens volle maan. Dat kwam door de verduistering. Als het volle maan was werden er feesten gehouden, want dan kon je goed zien.”

Amerikaanse soldaten waren graag geziene gasten bij die feesten. De officieren bezochten de plaatselijke society-clubs; op hun beurt werden de notabelen uitgenodigd voor de recepties en dansfeesten van de officiersclub. Maudie Levisson-Capriles:

“Officieren gestationeerd in Curaçao kwamen ‘s-avonds bij ons over de vloer. Er werd muziek gemaakt en we leerden de officieren de Curaçaose wals.”

Toch brachten de oorlogsjaren niet alléén welvaart en vertier. Naast de welvaart was er schaarste. In Suriname was het vanaf 1942 verboden brood met alleen het schaarse tarwemeel te bakken. Op Aruba en Curaçao waren een tijdlang helemaal geen vlees en aardappelen meer te koop. In oktober 1942 werd op de Antillen een distributiesysteem ingevoerd voor graan, rijst en maïs en later ook voor olie, aardappelen, suiker, stokvis, boter en margarine. In Suriname gingen in 1944 diverse producten ‘op de bon’. Sylvie Fa Si Oen:

“Rijst, suiker, erwten, meel, zeep en olie gingen op rantsoen. Per week kon je met een rantsoenbon een pakket of losse producten ophalen. Iedere wijk had een eigen distributiepunt. Als kind heb ik vaak in de rij gestaan om het pakket van onze familie op te halen.”

Voor de armste kinderen werd zelfs een kindervoedingproject gestart, gefinancierd door de World Health Organisation. Sylvie Fa Si Oen:

“De arme kinderen kregen kindervoeding op school. Zij mochten hun bord en lepel mee naar school nemen en dan kregen ze een warme maaltijd. Meestal was het iets met bonen. Er kwam ook school melk, van melkpoeder aangengd met water.”

Veel Surinamers herinneren zich de vindingrijkheid waarmee naar alternatieve voedingsmiddelen werd gezocht. Dit gebeurde in het kader van de al genoemde imports substitutie. Anna Starke:

“Aardappelen waren luxe, die at je alleen op verjaardagen. In plaats daarvan werd de broodboomvrucht gegeten die werd gekookt met zout. Ook was er ‘oorlogsbrood’, gebakken van rijstmeel. Van kokos werd olie gemaakt en van groene papaya maakten we namaak zuurkool. Babies kregen bananenmeel en we maakten onze eigen koffie, onze eigen pindakaas en eigen likeur, door suiker dik te koken en daar rum met een kleurtje aan toe te voegen, rood of groen.”

Ook Eugene Gustaaf Lafour herinnert zich de schaarste nog goed:

“Er werd goedkope rijst uit Brazilië geïmporteerd die heel erg stonk. Als je dan zag hoe de mensen in de rij stonden om die rijst te kopen! De mensen werden soms door de politie geschopt als er geen orde was. De politie reed op grote Harley Davidson motorfietsen. Men at ook broodvruchten en veel cassavebrood. Er was weinig groente, dus aten we jonge pompoenblaadjes en werd het witte gedeelte van watermeloen gestoofd.”

Een andere verandering in het dagelijks leven had te maken met de rassenverhoudingen. In Suriname woonden voor de oorlog vooral creolen in de stad. Nu verlieten veel Hindoestanen en Javanen de plantages en trokken ook naar Paramaribo. De drie grootste bevolkingsgroepen kregen hierdoor meer met elkaar te maken en kwamen meer op gelijke voet te staan. Zowel in Suriname als op de Antillen werd de toenemende gelijkwaardigheid gestimuleerd doordat de schuttersplicht gold voor alle bevolkingsgroepen. Op de Antillen waren bovendien de leden van de vrijwillige Burgerwacht allemaal gelijk; er waren geen rangen. Mensen uit alle lagen van de bevolking werkten er samen, wat bijdroeg aan een nieuwe gemeenschapszin. De Nederlanders konden tijdens hun verlof niet meer naar Nederland en richtten zich meer op de Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap.

Ook andere factoren hadden invloed op de rassenverhoudingen. De beeldvorming van blank en zwart veranderde doordat de blanke Duitsers gevangen werden gezet en doordat de blanke Amerikaanse militairen soms zwaar lichamelijk werk verrichtten –

wat in de West voordien ongekend was. Aan de andere kant toonden juist de blanke Amerikanen soms openlijk hun minachting voor de zwarte bevolking. De gekleurde mannen voelden zich bovendien op de tweede rang gezet door de aantrekkingskracht die de blanke Amerikaanse soldaten bleken te hebben op de jonge vrouwen. Irma de Vries-Tilon:

“Veel meisjes waren gek op de buitenlanders en keken tegen ze op, met hun witte huidskleur, hun mooie uniformen, grote auto’s en motorfietsen. Als ze een dansavond hadden, hadden alle Surinaamse vrouwen vrij toegang, de mannen niet. De Surinaamse jongens kregen helemaal geen aandacht meer van die meisjes. Sommige meisjes wierpen zich echt op de Amerikanen, om de dollars. Vaak meisjes van goede huize hoor, elite-meisjes. Ze hadden het al goed, maar die dollars maakten hen gek. Van de Amerikanen kregen ze alles: mooie kleren, sieraden. Ook eten was er bij de Amerikanen in overvloed. Veel meisje waren vereerd dat de Amerikanen belangstelling voor ze hadden.”

Familieleden van de meisjes waren soms trots op de belangstelling van de Amerikanen voor hun dochters en zusters, maar de meisjes werden ook vaak – niet zonder afgunst – veroordeeld. Irma de Vries-Tilon:

“Er werd altijd veel geroddeld over die meisjes. Elk nieuwtje ging als een lopend vuurtje: heb je gezien wie nu met wie gaat; heb je gezien wie in de jeep met open kap naast een Amerikaan zat?”

Wilfred Teixeira:

“De Amerikanen hadden hier de overhand genomen. Ik herinner me dat een jongedame uit ons toneelgezelschap met een Amerikaanse militair was gezien. Toen mocht ze niet meer meedoen.”

De afkeuring voor de meisjes die omgingen met de Amerikaanse soldaten werd versterkt doordat ook de prostitutie hoogtij vierde. Eugene Gustaaf Lafour:

“Door de komst van de Amerikanen werden veel vrouwen prostituee. Elke vrijdag kwamen de Amerikanen naar Paramaribo, maakten ‘fun’ en op maandagmorgen vertrokken ze weer. Er waren veel Javaanse en creoolse prostituees. Die Hindoestaanse meisjes waren terughoudender.”

Rudi Laads:

“Ik was hulponderwijzer op de Koningin Wilhelminaschool, een lagere school. Ik kan me nog goed herinneren dat twee meisjes elkaar uitscholden: ‘yoe ma na Amercan matrassi’, wat betekent: Je moeder is een Amerikaanse matras.”

Geslachtsziektes raakten wijdverbreid. Op een gegeven moment had 80% van de Amerikaanse soldaten gonorrhoe.

Sommige jongens wierpen zich op als souteneur. Het gebruik van alcohol nam enorm toe en ook de criminaliteit steeg door de snelle urbanisatie, de nieuwe hang naar welvaart en de invloed van Amerikaanse films. Er ontstond in Suriname een aantal zeer beruchte jeugdbendes, ‘gangs’: de Blackout-gang, Zorro-gang, Big-Ten-gang en de Hitler-gang. Deze bendes opereerden vooral ‘s-avonds in de periode dat de stad verduisterd was, van juli 1942 tot november 1943. Ze hielden zich bezig met straatschenderij, roofovervallen, aanrandingen en onderlinge vechtpartijen. Rudi Laads:

“Er was de Blackout-gang. De Surinaamse gemeenschap was daar bang voor, want je zou door de gang kunnen worden overvallen. Er is ooit iemand doodgestoken door zo’n gang, maar meestal intimideerden ze de mensen meer dan dat ze schade aanrichtten. Het waren jongens van tussen de 15 en de 23 jaar.”

Vanaf september 1942 verschenen er steeds meer klachten in de Surinaamse pers over de criminaliteit en de verwildering van de zeden. Als reactie werd in november 1942 het Comité Christelijke Kerken (CCK) opgericht. Dit comité bracht in 1943 een brochure uit tegen de zedenverwildering. Dat jaar greep ook het bestuur in. In maart 1943 kreeg de territoriaal-commandant, J.K. Meyer, de bevoegdheid om burgers in bewaring te stellen die een gevaar vormden voor de gezondheid van de troepen. Een half jaar later liet hij op grond van deze bevoegdheid een groot aantal gangleden en prostituees bij grootscheepse razzia’s arresteren. Een bijkomende reden voor de grote schoonmaakactie, die werd uitgevoerd van 7 tot 10 oktober, was het verwachte bezoek van prinses Juliana in november. De bevolking en de pers juichten de actie toe. De West schreef:

“De politie tezamen met de weermacht heeft krachtig ingegrepen en is donderdagavond een klopjacht begonnen zoo als nooit te voren. De bioscopen, broedplaatsen voor zulk gespuis, werden overvallen en tientallen werden volgens vooraf opgezet plan gearresteerd en weggevoerd per legertruck.”

In totaal werden 97 mannen en 76 vrouwen gearresteerd. De meeste mannen waren tussen de 15 en 35 jaar, de meeste vrouwen tussen de 17 en 25 jaar. Ze werden eerst in het Huis van Bewaring in Fort Zeelandia opgesloten. Later werden de vrouwen geïnterneerd op de plantages Katwijk en Rust en Werk. De mannen gingen naar de

strafgevangenis Nieuw Amsterdam en vanaf maart 1944 naar het kleine interneringskamp Bosbivak bij Zanderij. Er heeft nooit een justitieel onderzoek plaatsgevonden en waarschijnlijk ontbrak voor de meeste gearresteerden elke rechtsgrond om hen zo lang vast te houden. Dit was voor Kielstra's opvolger J.C. Brons reden om ze eind 1944 vrij te laten.

Ook op de Antillen klaagde men over explosief toegenomen drankmisbruik, zedenverwildering en criminaliteit. De Londense Vrij Nederland vermeldt als de belangrijkste sociale vraagstukken op Curaçao:

“Voeding, tuberculose, hygiënische woningtoestand, alcoholmisbruik, onwettige geboorten en venerische ziekten.”

Het lijkt er echter op dat de Antillianen er wat minder mee te maken kregen dan de Surinamers. De Antilliaanse meisjes stonden bij de Amerikanen bekend als terughoudend en preuts, hoewel ook zij volgens verschillende ooggetuigen belangstelling hadden voor de Amerikanen en de lokale schutters geen blik meer waardig gunden. Maar de meeste prostituees op Aruba en Curaçao kwamen uit Venezuela. De correspondent uit Willemstad schrijft op 20 december 1943 in de Knickerbocker Weekly:

“Wij bezitten drie goede bioscopen en wij hebben ook wat goede en wat minder goede bierhuizen en eetgelegenheden. (...) En over de rest van Curaçao's ‘vermaak’ worde hier vooral niet gesproken. De verschijnselen die iedere groote havenstad vertoont bestaan hier slechts uit één variatie: de allerarmelijkste, alleronsmakelijkste en allerbeschamendste!”

“Maar,” voegt de schrijver hieraan toe, “negenennegentig procent van Willemstad's bevolking leeft in fatsoen en eerbaarheid, geheel buiten dit verschijnsel.”

De zedenverwildering door de komst van de Amerikanen leidde niet tot een anti-Amerikaanse stemming. De Amerikanen waren en bleven populair. Typisch Amerikaanse feestdagen werden samen met de Surinaamse en Antilliaanse bevolking gevierd. In maart 1944 bracht Eleonore Roosevelt, de echtgenote van de Amerikaanse president, onverwachts een bezoek aan Suriname, Curaçao en Aruba. Ze kwam vooral om de Amerikaanse militairen te bezoeken, maar werd door de lokale bevolking bijna even uitbundig ontvangen als prinses Juliana. De Knickerbocker Weekly:

“In Willemstad hadden veel gebouwen de Amerikaanse vlag in top. Alle kinderen stonden voor hun school. Toen de First Lady aankwam werd er gejuicht en met vlaggetjes gewuifd.”

Suriname is uiteindelijk niet en de Antillen zijn nauwelijks aangevallen. De oorlogsdreiging was echter voortdurend en overal voelbaar. Alles draaide om de defensie. Dit bleek uit de grote hoeveelheid militairen op straat, de bouw van verdedigingswerken en de luchtbeschermingsmaatregelen. De luchtbescherming werd meteen na de Duitse inval in Nederland ingevoerd. Frater Martinus schreef:

“Op zondag 12 mei deelde het gouvernement mee dat er voor Curaçao en Aruba ernstig luchtgevaar bestond en daarom werd totale verduistering ingevoerd. (...) De lampen van de gangen en kamers werden blauw geverfd, de bovenlichten van ramen en deuren lichtdicht gemaakt. ‘t Verkeer op straat lag na zes uur zo goed als stil. Het viel ook niet mee om in het donker auto te rijden. Er was een luchtbeschermingsdienst. Die had gebrek aan mensen die Eerste Hulp konden verlenen. Daarom werden er cursussen opgericht.”

Omdat Suriname en de Antillen in 1940 en 1941 niet direct gevaar liepen, werden de maatregelen na korte tijd weer ingetrokken. Toen de Duitsers hun Operation Pauckenschlag begonnen werden ze opnieuw van kracht. Er werd strikt toegezien op de naleving. In Suriname gold de verduisteringsplicht tot 35 kilometer landinwaarts. Op de Antillen gold verduisteringsplicht op de eilanden Aruba, Bonaire en Curaçao. Als het geen volle maan was, was het er ‘s-nachts aardedonker. Zita Smit-Moreno woonde op Curaçao:

“s Avonds om zes uur ging de verduistering in. De koplampen van de auto’s waren afgeplakt. Ook alle huizen waren geblindeerd met zwart doek. Bij de meeste huizen was er bij de voordeur een lichtsluis gemaakt van hout.”

Als schuilplaatsen voor eventuele luchtaanvallen waren in Suriname en op de Antillen bovengrondse loopgraven aangelegd: aarden wallen van ongeveer vijftig meter lang, voor ongeveer honderd mensen. De bovenzijde was afgedekt met graszoden of zand. Alleen de loopgraven die onder amandelbomen waren aangelegd bleven open; ze werden voldoende gecamoufleerd door de grote boombladeren.

Regelmatig vonden alarmoefeningen plaats, waarbij de bevolking niet wist dat het om een oefening ging. Volgens de Surinaamse Rudi Laads gaven die “*een enorme ontregeling van het dagelijks leven. De sirene ging vaak ‘s-avonds loeien. Dat was luguber. Een groep vrijwilligers ging dan naar buiten om toe te zien dat alle lichten uit waren. Als de sirenes overdag loeiden moest je naar de dichtstbijzijnde loopgraaf. Het bleken niet altijd de meest veilige plaatsen, want de loopgraven werden soms gebruikt voor dingen die het daglicht niet konden velen.*” Elselin Fa Si Oen vond de maatregelen “*erg beangstigend. Je wist niet waar het om ging. Zodra het begon te schemeren was er blackout, alle lichten moesten dan uit. Voor je raam hing je zwart*

doek. Als de sirene ging loeien, moest je alles achterlaten en naar de loopgraven rennen. Iedere school had zijn eigen loopgraaf. Je had maar vijf minuten de tijd.” Onderwijzer J. Verkuyl had een functie bij de Luchtbeschermingsdienst in Suriname. Hij schreef in zijn dagboek:

“Eens was er midden in de nacht luchtalarm. In een paar tellen had ik het kaki-uniform aan en was op weg naar ons hoofdkwartier. De stad was in rep en roer. Het was vals alarm geweest.”

Frater Martinus doet verslag van een oefening op Curaçao:

“Vrijdag 24 april 1942 begonnen de sirenes te loeien. De kinderen in school vlogen automatisch onder de banken, ‘n bewijs dat het ze goed geleerd was. (...) Het verkeer op straat lag finaal stil. Maar de mensen waren alles behalve kalm. Na een half uur klonk het signaal ‘alles veilig’. Waarom er alarm geweest was wist niemand, al werden er zoals altijd de meest fantastische verhalen verteld. Vijandelijke vliegtuigen waren gesignaleerd (...), een duikboot had de Caracasbaai beschoten. ‘s-Middags bracht de krant licht in de duisternis. (...) Het was een oefening geweest.”

In oktober en november 1943 werden de luchtbeschermingsmaatregelen opgeheven, en kwam er volgens de Knickerbocker Weekly een einde aan een zenuwslopende periode:

“Het huiselijke leven, vooral na zonsondergang, bloeide ineens weer op! De straten werden ook ‘s-avonds als bij tooverslag weer gezellig!”

In de periode van de Operation Pauckenschlag kregen de bewoners van Suriname en de Antillen herhaaldelijk te maken met de afschuwelijke gevolgen van de Duitse duikbootaanvallen. Overlevenden werden door de reddingsbrigades uit zee gehaald of spoelden aan. Soms hadden deze schipbreukelingen dagen lang op zee rondgedreven met verwondingen van brandende olie of granaatsplinters. Talloze slachtoffers werden in de ziekenhuizen van Suriname, Aruba en Curaçao verzorgd. Ook op Sint Maarten zijn schipbreukelingen opgevangen. De bewoners van Sint Eustatius boden in 1941, onder leiding van de gezaghebber van het eiland M.M.B.J. Erens, hulp aan de overlevenden van een in zee gestort geallieerd vliegtuig. Tien bemanningsleden werden gered.

Voor de bewoners van Suriname brachten de antidukbootmaatregelen van de Amerikanen ook nog een bijzondere attractie met zich mee. Op Zorg en Hoop werd een ‘blimp’ gestationeerd, een kleine zeppelin gebruikt voor luchtverkenningen. Frans Achthoven:

“De blimp was een happening. Hij maakte elke dag een rondje en in de vooravond landde hij weer.”

Esselien Kranenburg:

“Iedereen mocht de Zeppelin ingaan op Zorg en Hoop. Je moest een trapje op, hoog op een stelling. Ik herinner me dat er veel voedsel aan boord was en veel wapens.”

De spanning die de oorlog met zich meebracht en de komst van zo veel vreemdelingen versterkte het nationaliteitsbesef. De Surinaamse Nadia Comvalius herinnert zich:

“We waren gewend dat we bijna iedereen in de stad kenden, al was het maar van gezicht. Nu was de stad vol mensen die je nooit eerder had gezien en dat was soms beangstigend.”

In de kroegen op de Antillen gingen geruchten dat Duitse verkenners ‘s-nachts met rubberbootjes vanaf de duikboten aan land kwamen. Er hingen waarschuwborden dat de vijand kon meeluisteren. Rudy Bedacht herinnert zich dat in Suriname waarschuwingen in rijmvorm werden verspreid:

*Gij zijt hier niet alleen Gij weet niet wie u hoort Reeds menig schip ging heen
Door één onbedachtzaam woord*

Het gevoel van dreiging door vreemdelingen bracht verschillende autochtone bevolkingsgroepen nader tot elkaar. Het verenigingsleven bloeide op. Op de Antillen werden verschillende sportverenigingen opgericht, en ook bijvoorbeeld een Vereeniging van Radioluisteraars. Rudi Laads vertelt over Suriname:

“Ik was lid van de turnvereniging Tesos. Die kende een bloeiperiode tijdens de oorlog. Ieder jaar hadden we een uitvoering in Thalia. Alle verenigingen waar jongeren hun energie kwijt konden kenden een enorme groei: padvinderij, turn-, wandel- en atletiekverenigingen. Het was de uitlaatklep.”

Een andere uitlaatklep waren liedjes. Vooral in Suriname bestond een traditie om liedjes te zingen over het dagelijks leven. Vanzelfsprekend werden daarin nu ook de oorlogsomstandigheden bezongen. De dichter/zanger Goedoe Goedoe Thijm was zeer geliefd. Goedoe betekent schatje, zijn echte naam was Ludwig Ernest Thijm. Frans Achthoven:

“Hij was huisschilder van beroep, maar ook dichter en zanger. Hij zong op straat over de politiek; een mooie kerel met een baard, licht van kleur en hij had bimba, twee dikke benen vanwege de ziekte filaria. Hij droeg daarom altijd hele grote broeken.”

Aloysius Lenting:

“Hij was ontzettend intelligent en grappig. Als er iets gebeurde, maakte hij daar meteen een liedje van of een gedicht.”

Goedoe Goedoe Thijm zong over het interneringskamp Jodensavanne en over meisjes die omgingen met Amerikaanse soldaten en hij zong ‘*Coca-Cola is Jodenpis*’ – wat niet discriminerend bedoeld is, maar sloeg op het bedrijf van de joodse familie Fernandes dat Coca-Cola produceerde. Hij zong zowel in het Nederlands als in het Sranan.

Er werden ook liedjes gezongen op straat waarvan de tekstschrijvers anoniem zijn gebleven:

*Lena Pikin kon go didon
No no mamma, mi e go suku wan Amer 'kan*

In vertaling:

*Lena kind kom naar bed
Nee nee mamma, ik ga op zoek naar een Amerikaan.*

Een ander bekend oorlogsliedje slaat op ongeschubde vis, die men van oudsher liever niet at, maar waarvan de consumptie werd gestimuleerd in het kader van de importsubstitutie:

*Mi na wan poti wroko man
Mi e wroko na Paranam
A wenti bori en katftsi brafu*

In vertaling:

*Ik ben een arme arbeider
Ik werk op Paranam
Het meisje heeft katvissoep bereid.*

Op de Antillen werden de oorlogsomstandigheden bezongen door het trio Jules de Palm, Pierre Lauffer en René de Rooy. Zij traden op als Julio Perrenal, een uit hun

voornamen gevormd pseudoniem. Ze waren geïnspireerd door de Nederlands-joodse vluchteling Max Tak. Ze zongen in het Papiaments onder andere over meisjes die met Amerikanen omgingen:

*Ma tira un tèk na Punda
i topa ku Shon Ka
ta krös ku un Merikano
un tersio bon zeta*

In vertaling:

*Aan de wandel door de Punda
ontmoette ik Shon Ka
zwierend met een Amerikaantje
dat flink bezopen was*

Andere liedjes gingen over de toegenomen criminaliteit, de olieindustrie, de rum-cola en de verduistering:

*Awor ku lus dispase
Korsou a bira tristu unbe
i hendenan kik fada
ku nan bentananan sera*

In vertaling:

*Nu het licht verdwenen is
biedt Curaçao direct een trieste aanblik
en de mensen kankeren, beu
achter hun gesloten ramen*

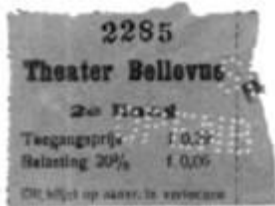
Bijna alles wat veranderde in het dagelijks leven kwam voor in de liedjes. Carel Weinhard vertelde dat de Surinaamse schutters erg ontevreden waren over hun slechte betaling:

“We verdienen maar 4,20 per week. We zongen vaak liederen om onze onvrede daarover te uiten.”

Ook op de Antillen ging een nog altijd bekend soldatenlied over de schamele soldij van de schutters in de oorlogsjaren.

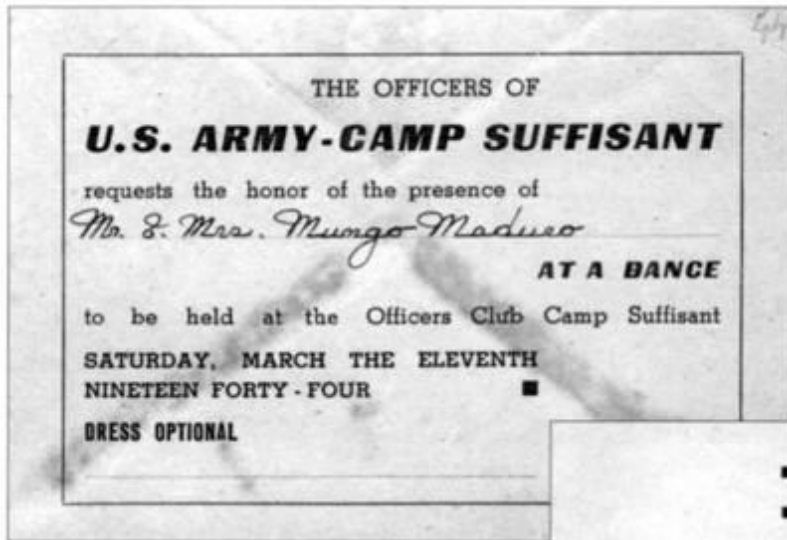
Amerikaanse soldaten op de markt in Suriname. Er was afgesproken dat de Amerikanen zo veel mogelijk gebruik maakten van lokale producten.

Het bekende theater Bellevue in Paramaribo. Er werden films vertoond en er vonden allerlei bijeenkomsten plaats.

Advertentie uit de krant De Surinamer in de oorlogsjaren. Rum-cola werd razend populair.

Uitnodigingen voor de lokale notabelen op Curaçao voor feesten van de Amerikaanse militairen.

Tekort aan ons volksvoedsel.
De groote schaarschte aan rijst te Paramaribo, waardoor de laatste twee weken de Politie zich met de distributie moest bemoeien, is voor het Gouvernement aanleiding geweest om het S. S. Prinses Juliana een expresse reis naar Nickerie te doen maken ter afhaling van 1200 balen rijst, welke dit district, na telegrafisch overleg, zou afstaan.

Lange rijen op de markt in Paramaribo. De bevolking had vaak veel te besteden, maar er was weinig te koop. Vooral de dagelijkse voedingsmiddelen werden schaars.

Amerikaanse soldaten niet Surinaamse meisjes. De Amerikanen oefenden een grote aantrekkingskracht uit op veel meisjes in de West.

Twee jongens halen water in blikken van het Amerikaanse leger op Curaçao. Een andere jongen poseert voor een Amerikaanse fotograaf met een zelfgemaakt model van een militair vliegtuig.

Amerikaanse militairen met een Antilliaans meisje in een café in Willemstad, Curaçao.

De Breedestraat in Willemstad, Curaçao, met rechts Amerikaanse militairen.

Schuilloopgraaf op het terrein van de CPIM (de Shell) op Curaçao.

ZONDAG 22 t/m ZATERDAG 28 MAART.

Alarm-Week.

Let op de signalen.

Handelt volgens de voorschriften!

**U kunt het ALARM zoowel des
morgens als des avonds ver-
wachten en méér dan éénmaal.**

P.S. Bij **AVOND-ALARM** wordt natuur-
lijk levens **VERDUISTERD.**

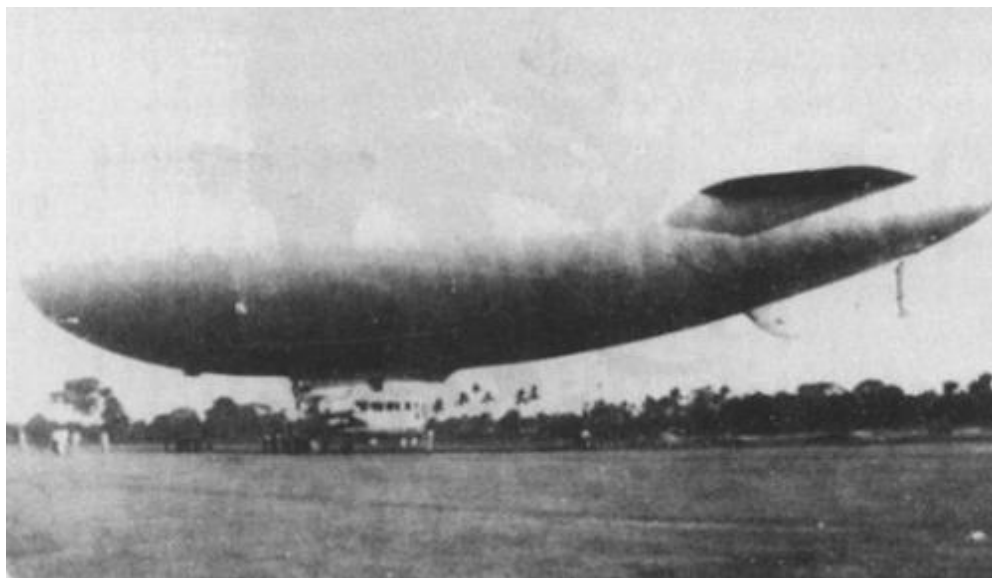
Verkeer op straat wordt dan **niet** toege-
staan, behalve aan militairen, politie, ambulances en Luchtbeschermingsdienst.

Paramaribo, 18 Maart 1942.

*De Districts-Commissaris van Paramaribo,
VAN ASSENDERP.*

Drukkerij D. A. G. (R) J. de Vries Hellingweg 21, Paramaribo.

Aankondiging van te verwachte oefeningen van het luchtalarm. De verduistering en de luchtarmoefeningen waren volgens veel Surinamers en Antillianen zenuwslopend. Het was niet altijd duidelijk dat het een oefening was. Vaak deden de wildste geruchten de ronde over duikbootaanvallen.

De 'blimp', een kleine zepelin gestationeerd op de legerbasis Zorg en Hoop in Suriname. De blimp maakte een dagelijkse ronde voor luchtverkenningen en trok veel aandacht. De bevolking mocht ook een kijkje te nemen in de blimp. Dat was een grote attractie.

De bekende Surinaamse straatzanger Goede Goede Thijm, die tijdens de oorlog de oorlogsomstandigheden en andere actuele onderwerpen bezong.

Amerikaanse auto's in Willemstad, Curaçao, 1943.

4. Een eigen defensie

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1939 waren Suriname en de Nederlandse Antillen onvoldoende verdedigd. Aan de verzoeken van de beide gouverneurs om meer troepen uit Nederland naar de West te zenden, was geen gehoor gegeven. Daarom werd, voor het eerst in de geschiedenis, serieus werk gemaakt van de opbouw van een eigen Surinaamse en Antilliaanse landmacht, met dienstplichtige soldaten uit de lokale bevolking.

In Suriname werd in 1939 de Schutterij opgericht, waarvoor mannen zich aanvankelijk nog vrijwillig konden aanmelden. De bevolking liep er niet warm voor. Toen de Schutterij in mei 1940 werd gemobiliseerd kwam er maar 180 man onder de wapenen. Deze Surinaamse landmacht moest het land zien te verdedigen met een handjevol verouderde mitrailleurs en twee kanonnen. Van Nederlandse zijde waren er zo'n tweehonderd soldaten van het KNIL (het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger) aan toegevoegd. Op de Antillen was het in 1939 niet veel beter gesteld. Er was een eenheid militaire politie van 150 man. Wat de echte defensie betreft waren er alleen het Vrijwilligers Korps Curaçao (VKC) en het Vrijwilligers Korps Aruba (VKA), beide opgericht in 1929 na een aanval op Curaçao door de Venezolaanse rebellenleider R.S. Urbina. Bij de oprichting van de Antilliaanse Schutterij in 1939 werd meteen de dienstplicht ingevoerd. Die gold voor alle Antilliaanse jongens tussen de 18 en 20 jaar. Den Haag zond dat jaar 250 mariniers naar de Antillen met het artillerie-instructieschip Van Kinsbergen, twee duikboten en een tot bommenwerper omgebouwd KLM-vliegtuig.

Na de Duitse inval in Nederland in mei 1940 waren Suriname en de Antillen in oorlog met Duitsland. Er bestond een serieus risico dat de olieraffinaderijen en bauxietmijnen zouden worden aangevallen. Dit maakte een verdere vergroting van de lokale landmacht urgent. Op de Antillen werden in de loop van de oorlog ongeveer drieduizend schutters opgeleid. In Suriname werd de Schutterij in 1942 flink uitgebreid. De territoriaal-commandant J.K. Meyer maakte er veel werk van. Omdat het aantal vrijwillige aanmeldingen zo laag was gebleven, werd in 1942 ook hier de dienstplicht ingevoerd: alle jongemannen moesten zich melden voor de Schutterij. Niet iedereen kwam opdagen en het percentage afgekeurden lag op ruim 30%. Toch telde de Surinaamse landmacht uiteindelijk ongeveer vijfduizend leden, wat een vervijftienvoudiging van de Surinaamse defensie betekende. De Knickerbocker Weekly schreef met enige trots dat in het land zonder enige militaire traditie...“*in slechts een*

jaar een leger werd opgebouwd dat waarschijnlijk het grootste is waarover Nederland nog heeft te beschikken. (...) De samenstelling van dit leger weerspiegelt geheel de eigenaardige constructie van de Surinaamse bevolking. Zoo vindt men onder deze soldaten naast een groot aantal Creolen ook zuiver Hindostaansche troepen, en naast de Hindostani, zij het in niet zoo groote getale Indonesische, Chineesche en Indiaansche jongens.”

Ondanks deze positieve geluiden in de Knickerbocker Weekly, een tijdschrift dat ook een propagandafunctie had, was de Surinaamse en Antilliaanse bevolking over het algemeen niet erg gemotiveerd voor de Schutterij. De Surinaamse Esseline Bakruden-Bolwerk vertelt:

“Ik heb oproepkaarten voor dienstplichtigen huis aan huis bezorgd, want ze wilden niet allemaal in het leger gaan. Ze waren bang om te worden doodgeschoten. We hadden hier ook geen oorlog, al was het mogelijk dat er bommen zouden vallen en zijn er een paar boten getorpedeerd. Bovendien vonden veel jonge mannen beter betaald werk bij de Amerikaanse legerkampen.”

Het eigenmachtige bewind van de Surinaamse gouverneur Kielstra had een ongunstig effect op de bereidheid om in dienst te gaan. Kielstra kwam door zijn autoritaire optreden in conflict met de Staten. De Staten rapporteerden in 1942 – toen er werd gesproken over de mogelijke uitzending van Surinaamse schutters naar Nederlands-Indië – aan de nieuwe minister van Koloniën H.J. van Mook dat de bevolking niet erg “*war-minded*” is, “*omdat velen meenen dat het precies eender is wie wint of verliest. Zij hebben niets te winnen of te verliezen. Het heeft geen zin om de dictatuur buiten de grenzen te bestrijden als men binnen de grenzen een eigen dictatuur bezit.*”

Ook een actie van de Engelandvaarder Hugo Pos had een negatief effect. De later bekend geworden Surinaamse rechter en schrijver Hugo Pos studeerde in 1940 in Nederland. Hij was joods en probeerde direct na de Duitse inval uit Nederland weg te komen. In 1941 kwam hij aan in Suriname, waar hij tijdens een drukbezochte bijeenkomst in Paramaribo vertelde over zijn ontsnapping uit Nederland. In een gloedvol betoog riep hij vervolgens zijn gehoor op zich aan te melden voor de Prinses Irene Brigade, het in Engeland en Canada gevormde leger van de regering in ballingschap. Er was volgens Pos “*een groot enthousiasme voor de geallieerde zaak. (...) Men had het gevoel kunnen hebben dat de Nederlanders nu eens lekker bezet waren, maar niets van dat alles. Er werd meegeleefd. Van alle kanten hoopte men op een geallieerde overwinning.*” Tussen de vierhonderd en vijfhonderd vooral creoolse vrijwilligers meldden zich aan. Pos bracht dit over aan de regering in Londen, maar kreeg geen reactie.

Pas veel later hoorde hij de vermoedelijke reden. De minister van Oorlog vreesde dat de zwarte Surinamers aanstoot zouden geven aan de vrijwilligers en de

dienstplichtigen uit Zuid-Afrika in de Prinses Irene Brigade. De mannen die zich in 1941 hadden aangemeld hoorden niets.

Op de Antillen, waar de bevolking zich – ondanks de sterke liefde voor het Koninklijk Huis – minder betrokken voelde bij Nederland, was evenmin veel animo voor de dienstplicht. Hier gold nog veel meer dan in Suriname dat er volop werkgelegenheid was en dat men in de industrie en de defensiewerken veel meer kon verdienen dan in de Schutterij. Bovendien was het aanvankelijk met de voeding en de hygiëne in de Antilliaanse legerkampen slecht gesteld.

De ongelijke rassenverhoudingen waren ten slotte voor sommige zwarte Antilliaanse en Surinaamse mannen ook niet motiverend. Het kader van de Schutterij werd gevormd door Nederlandse mariniers en Nederlandse leden van de Prinses Irene Brigade. Een lid van de Irene Brigade herinnerde zich later over zijn aankomst in Suriname:

“De bevolking in de omgeving van die kazerne was uitgelaten en het contact met de troep was al gauw heel innig!”

Maar veel Surinaamse schutters hebben minder positieve herinneringen. Carel Weinhard:

“In februari 1943 werd ik goedgekeurd als militair, ik was toen twintig jaar. Het hele leger stond onder leiding van witte Nederlanders. We werden niet goed door hen behandeld. Surinamers konden nauwelijks promotie maken, maar Nederlanders van de Prinses Irene Brigade wel. Dat stak natuurlijk.”

Rudi Laads was nog minder te spreken over zijn Nederlandse superieuren:

“De militairen van de Prinses Irene Brigade stonden bekend als heetgebakerd. Ze sloegen er meteen op los als ze een meningsverschil hadden met de Surinamers. Vooral een van hen stond erg slecht bekend. Zij hadden hun eigen kazerne in de Selectaschool, midden in de stad.”

Ook op de Antillen waren er spanningen tussen de Nederlandse officieren en de lokale soldaten. Het blijkt uit een verzoek van de lokale schutters op Curaçao in 1941 om een eigen slaapzaal. In 1943 verslechterden de raciale verhoudingen op Curaçao door de komst van 39 Nederlandse dienstweigeraars uit Zuid-Afrika die alsnog hun dienstplicht moesten vervullen, nadat ze in Suriname geïnterneerd waren geweest. Deze Zuid-Afrikaanse Nederlanders hadden er grote moeite mee dat ze bevelen moesten aannemen van niet-blanke onderofficieren.

Voor de emancipatie van de verschillende inheemse bevolkingsgroepen had de Schutterij overigens vooral een positief effect. Jules de Palm vertelde over de Antillen:

“Iedereen deed z’n best om onder de dienstplicht vandaan te komen, maar dienstplicht heeft wel meer gelijkheid gebracht: blanke protestanten, blanke steenrijke joden, negers die altijd geleerd hadden nederig te zijn en op te kijken tegen de blanken, het maakte niet uit: wie in 1920 geboren was werd opgeroepen. Dat die blanke jongens hetzelfde moesten doen als die zwarte jongens gaf de negers meer zelfvertrouwen. Ze merkten dat ze veel dingen beter konden, zoals marcheren en schieten. En ze merkten dat die blanke jongens ook op hun kop kregen van de Nederlandse sergeant. Dat vonden de negers schitterend!”

Alle klachten over de dienstplicht ten spijt waren er ook gemotiveerde lokale soldaten. Michel Drenthe, die als een van de weinige zwarte Surinamers promotie maakte bij de Nederlandse Marine, vond dat er helemaal geen onderscheid werd gemaakt vanwege ras:

“De zwarten waren in de minderheid. Verschil in positie was er vanwege het leeftijdsverschil tassen de jonge Surinamers en de oudere Hollanders.”

Anderen voelden zich ondanks hun minderwaardige positie sterk verbonden met Nederland. Oud-militair William Watson:

“We waren toch onder de Nederlandse vlag geboren. Als je vader in nood is dan ga je toch helpen? Ook al is het je stiefvader. En voor mij speelde ook mee dat ik wees was. In het leger hoorde ik weer ergens bij.”

Oud-sergeant Jacques Marius Lemmer had nog een ander motief om zich als militair in te zetten:

“Ik had gelezen dat bij (ie Olympische Spelen die in 1936 in Duitsland werden gehouden Hitler alle blanke winnaars persoonlijk een hand gaf, maar toen de neger-Amerikaan Jesse Owens die vier gouden plakken had gewonnen voor het erepodium kwam, Hitler hem de rug toekeerde en weigerde te feliciteren. Hij discrimineerde tegen negers, net zoals hij ook tegen de joden ging discrimineren. Toen de Duitsers Holland overvielen, vond ik dat ik naar de oorlog toe moest om Hitler en zijn nazi’s te bestrijden.”

De lokale schutters werden vooral ingezet voor bewakingsdiensten. Op de Antillen werden de dienstplichtigen van alle zes de eilanden eerst op Curaçao getraind door de Nederlandse mariniers. Een deel van de opgeleide soldaten werd op Curaçao gelegerd in de kampementen te Suffisant en Habaaï. De overigen werden gelegerd op Aruba, waar ze werden ondergebracht in barakken te Savaneta en bij de Eagle-raffinaderij. Een

klein aantal ging naar Bonaire en Sint Maarten. De schutters patrouilleerden en hielden de wacht op strategische punten, ze deden luchtbeschermingsoefeningen, bouwden schuilloopgraven en zagen toe op de uitvoering van verduisteringsmaatregelen. De dienstplichtige Surinamers bewaakten vooral de bauxietmijnen. Er werden compagnieën geplaatst in en rond Paramaribo, bij de bauxietmijnen van Moengo en Paranam, en in de districten Albina en Nickerie. Verder zorgde de Surinaamse Schutterij voor de bewaking van de kust en de gewapende begeleiding van bauxietschepen over de rivieren. Dik Dikkers:

“Wegingen mee als bewaking op de bauxietboten die van en naar Moengo gingen om sabotage tegen te gaan. Als er een boot zou zinken werd de hele rivier onbevaarbaar. De tocht duurde ongeveer twaalf uur, dwars door het oerwoud.”

Voor de bewaking van de grens met het Duitsgezinde Frans Guyana en allerlei ondersteunende taken werd in 1942 het Korps Stads- en Landwachten in het leven geroepen, een vrijwillige hulpdienst van de Schutterij.

De Surinaamse en Antilliaanse schutters werkten nauw samen met Amerikaanse militairen. De Schutterij was gemobiliseerd om het land te verdedigen, maar ook om een tegenwicht te bieden aan de Amerikaanse troepen. Het gouvernementele bestuur had het als een vernedering beschouwd dat de Verenigde Staten te hulp moesten schieten en was bang geweest dat het Nederlandse gezag erdoor zou worden aangetast. Die angst bleek overdreven; de samenwerking met de Amerikanen verliep zonder grote problemen.

In Suriname stond de Amerikaanse bevelhebber gelijkwaardig naast de Surinaamse territoriaal-commandant Meyer. De Amerikanen voerden het bevel bij de bewaking van de bauxietmijnen te Moengo, Paranam en Onverwacht en ook op het vliegveld Zanderij. De Nederlandse bevelhebber regelde de bewaking van de landsgrenzen, de kust en de rivieren. De gekrenkte trots van het Nederlandse bestuur werd verzacht doordat de Amerikaanse aanwezigheid werkgelegenheid bracht en verbetering van de infrastructuur en de bewapening. De Amerikanen in Suriname namen 73 tanks mee, waardoor de Schutterij een ‘vechtwagenafdeling’ kon oprichten van 140 schutters. Verder kwamen er zoeklichten voor de kustbatterijen en radarinstallaties voor het opsporen van vijandelijke vliegtuigen.

Ook op de Antillen werkten de lokale troepen nauw samen met de Amerikanen, die begin 1942 de Britse troepen hadden vervangen. De Antillen kwamen onder bevel van een Amerikaanse Commander of All Forces Aruba Curaçao (CAFAC) te staan. Op Curaçao zetelde de Algemeen Militair Commandant, een Nederlandse marineofficier die als Chef-Staf van CAFAC fungeerde. De schutters werden op beide eilanden

gecommandeerd door Nederlandse officieren, maar ze hadden toch veel te maken met Amerikaanse troepen. Het grootste legerkamp te Suffisant op Curaçao lag naast het Amerikaanse kampement. Op Aruba werden de schutters die dienst deden als artillerist op kustbatterij Juwana Morto ingeschakeld bij de Amerikaanse kustverdediging. Ze waren ondergebracht te Savaneta, naast het kamp van de Amerikanen.

De Amerikanen hadden over het algemeen geen hoge dunk van de '*native Dutch military forces*'. In diverse rapporten wordt vermeld dat ze weinig gevechtswaarde hadden. Ook verwonderden de Amerikanen zich over de vermenging van de verschillende rassen in de Schutterij. In het Amerikaanse leger waren gekleurde en blanke soldaten strikt gescheiden. Ongetwijfeld presteerden de in alle haast klaargestoomde schutters inderdaad minder goed dan de getrainde en goedbewapende Amerikaanse troepen. Maar het koloniale bestuur was toch zeer te spreken over de verrichtingen van de schutters. Ook volgens de officieren waren zij over het algemeen loyaal en deden zij hun werk goed.

Sommige schutters raakten betrokken bij gevechtshandelingen. Op de Antillen waren dit vooral de artilleristen die kustbatterijen bedienden bij de olieraffinaderijen. In april 1942 wisten zij een duikbootbeschieting van de olieopslagtanks aan de Bullenbaai te Curaçao te stoppen. De meeste Antilliaanse slachtoffers waren geen schutters maar bemanningsleden van de olietankers die bij de Duitse duikbootaanvallen tot zinken waren gebracht. In totaal kwamen hierdoor zeker 39 Antillianen om het leven, waaronder veel inwoners van Bonaire. Een schutter afkomstig van Saba kreeg in 1943 een onderscheiding wegens heldenmoed. Na de mislukte Duitse beschieting van de raffinaderij aan de westkant van Aruba ontsnapte de Arubaan Bruno Bremer ternauwernood aan de dood bij de poging een niet ontplofte torpedo te ontmantelen. Vier Nederlandse officieren kwamen hierbij om.

Ook onder de Surinamers vielen er slachtoffers op zee. Bijna tweehonderd schutters meldden zich vrijwillig aan als gunners voor de bediening van het afweergeschut op marineschepen of op koopvaardij schepen die olie, bauxiet, voedsel en wapens vervoerden van de Verenigde Staten via Groenland naar Europa. Dienstplichtigen mochten ook werken als 'gewoon' bemanningslid op de olietankers van de CSM of de schepen van de KNSM. Tijdens de oorlog werden 48 schepen van de KNSM door duikboten tot zinken gebracht. Van de 247 bemanningsleden die daarbij omkwamen kwamen er zeker 29 uit Suriname.

Jacques Marius Lemmer, bijgenaamd Pa Lem omdat hij als dertigjarige veel ouder was dan de meeste schutters, was gunnerscommandant op het koopvaardij schip Fort Oranje. Hij had een kanonnierscrew van tien andere Surinamers. Ze maakten lange tochten over grote delen van de wereld.

“Er werd gevaren in konvooien van 100 tot 150 schepen. Deze konvooien werden constant door Duitse duikboten bedreigd. (...) Via onze radar werden we gewaarschuwd dat er U-boten in de buurt waren. Die kregen niet de kans om ons aan te vallen want we wierpen regelmatig dieptebommen en vuurden met onze kanonnen zodra we zelfs maar een schaduw zagen. (...) Gedurende de hele reis leefde je in een opgewonden toestand.”

Eén keer werd een konvooi van Pa Lem geraakt:

“Het was diep in de nacht toen de Duitse duikboten een aanval inzetten. Ver voor ons uit werd een olietanker door een torpedo getroffen en vloog in brand. De tanker brandde als een fakkel en wij konden de helse kreten horen van de voornamelijk Chinese bemanning die levend werd verbrand. Wij mochten niet stoppen om te helpen. Het was een algemene regel dat niemand stopte om een getorpedeerde makker te helpen. Je zou dan zelf het slachtoffer van de duikboot kunnen worden.”

Naast de dienstplichtigen in de Schutterij bestonden er verscheidene vrijwillige hulpdiensten. Op Aruba en Curaçao was er een Burgerwacht die politie- en luchtbeschermingstaken uitvoerde. De Burgerwacht was ook belast met de bewaking van de talrijke baaien. Carel de Haseth:

“Mijn vader zat ook bij de Burgerwacht. Hij was ambtenaar, maar een aantal keren per week moest hij met een collega ‘s-nachts de wacht houden bij een van de baaien. De een kreeg een geweer, de ander een pistool. Als de Duitsers aan land zouden komen, moest de man met het geweer ze tegenhouden, de man met het pistool moest in de auto naar de stad rijden om alarm te slaan.”

In Suriname bestond het al genoemde Korps Stads- en Landwachten. Dit korps patrouilleerde in de afgelegen gebieden. Iedere onbekende blanke moest als potentiële spion worden aangemeld. Bij de berichtgeving speelden de zendingsposten een rol, omdat zij over zendapparatuur beschikten. De telegraaf- en telefoondienst werd in Suriname ook gemilitariseerd. De daar werkende telegrafisten en centralisten gingen deel uit maken van de Stads- en Landwachten. Hetzelfde gold voor de artsen van de geneeskundige dienst. Alle medewerkers kregen een militaire rang. De in 1942 als arts afgestudeerde mevrouw Abdul Sovan-Karg bracht het zelfs tot Militair Officier van Gezondheid. Zij was de eerste Surinaamse vrouw met zo'n hoge militaire functie.

Binnen het Korps Stads- en Landwachten werd een speciale vrouwenafdeling opgericht, het Vrouwelijk Vrijwilligers Hulpkorps, dat gaandeweg driehonderd leden

wierf. Aangezien vanaf 1942 alle jongemannen werden opgeleid voor militaire activiteiten, kwamen er allerlei andere taken vrij binnen het militaire apparaat. De vrouwelijke hulpkrachten namen die voor een belangrijk deel over. Sommigen werkten op het kantoor van de havendienst. Anderen, zoals Esseline Bakruden-Bolwerk, zorgden voor het troepenvervoer:

“Ik hoorde van mijn moeder dat men vrouwen opriep. Ik ben gaan solliciteren en werd goedgekeurd. Ik mocht kiezen tussen schoonmaakster, chauffeur, magazijnmedewerkster of telefoniste. Ik koos voor chauffeuse en kreeg rijlessen. De groep bestond uit veertien vrouwen. Onze lestruck was heel groot. Voordat we achter het stuur gingen zitten moesten we de motor van binnen en buiten kennen. Ik ben trots dat ik als eerste van mijn lichter ben geslaagd. Daarna moest ik Surinaamse militairen van de ene naar de andere post brengen bij het wisselen van de wacht. Soms werd je gebeld dat er een legervliegtuig was en dan moest je naar Zanderij. Het werk betaalde goed. Toch was er geen stormloop van vrouwen die zich aanmeldden. Ik denk dat men moeite had met de tucht, want je kwam onder krijgstucht.”

Omdat het korps deel uitmaakte van de Schutterij leerden de vrouwen ook schieten en exerceren. De tucht werd gehandhaafd door commandante mevrouw L. Stahel-Jordi. Het was een streng regime, aldus Esseline Bakruden-Bolwerk:

“We noemden haar Dreba, een Sranantongo-term voor drillen. We kregen straffen als we brutaal waren, opdrachten niet uitvoerden of te laat kwamen. Licht arrest kon betekenen dat je op kantoor moest zitten, verzaamd arrest was de cel.”

Olga Mac Rooy-Dijk belandde een keer in de cel omdat ze had verzuimd zich ziek te melden bij de godsdienstbijeenkomst:

“Ik werd opgesloten in een pikdonkere cel met dubbele deuren en ramen. Je moest liggen op twee planken tegen de muur. Ik dacht: Ik ben geen moordenaar; moet ik voor zoiets gestraft worden, en dat drie dagen lang?”

Veel vrouwelijke vrijwilligers ervoeren hun militaire dienst wel als een prettige tijd. Er heerste onderlinge saamhorigheid en voor vrouwen waren de inkomsten beter dan in de niet-militaire sectoren. De gemeenschap moest wennen aan de vrouwen in militair uniform. Volgens Irma de Vries-Tilon, die tijdens de oorlog onder andere werkte op het kantoor van de militaire havencommandant, waren de reacties op de vrouwelijke soldaten wisselend:

“Sommigen vonden dat we in dienst gingen om een man te zoeken. Ook dachten ze dat we zwanger zouden raken, ze zagen ons als ‘motjo’ (hoer). Maar veel mensen waren toch trots op wat we deden. Ze riepen dan: ‘Ay luku den sma fu mi, luku den, san!’ , ‘Zie onze vrouwen eens, wauw!’”

Voor de emancipatie van de vrouwen in de West zijn de oorlogsjaren zondermeer van betekenis geweest.

In september 1943 verklaarden de Amerikanen het Caribisch gebied vrij van oorlogsgevaar. Er werden plannen gemaakt voor de terugtrekking van de Amerikaanse troepen, maar vanwege de te gering geachte sterkte van de schutterijen werd hier nog van afgezien. Wel werden veel Amerikaanse soldaten vervangen door Amerikanen uit Puerto Rico. Doordat zij een groot deel van hun soldij naar familie stuurden, gaven ze veel minder geld uit dan hun voorgangers. Een klein deel van deze Amerikanen bleef nog tot oktober 1947 in Suriname en op de Nederlandse Antillen. In de tussentijd bleven ook de schutters gemobiliseerd, tot ongenoegen van de lokale bevolking en van het bedrijfsleven, dat zat te springen om arbeidskrachten.

Het Nederlandse bestuur had al enige tijd plannen om de schutters in te zetten voor de bevrijding van Nederlands-Indië. In 1942 werd echter al duidelijk dat de Surinaamse Staten niet akkoord zouden gaan met een grondwetswijziging die uitzending van de troepen buiten het eigen grondgebied mogelijk maakte. Op Aruba verzochten 1263 ouders, familieleden, partners en vrienden van de schutters in een petitie met klem om hun dierbaren thuis te laten. Eind 1943 bleek dat ook de Staten van de Antillen niet instemden met de inzet van dienstplichtigen buiten het eigen gebied. Dit betekende dat Surinaamse en Antilliaanse soldaten alleen op vrijwillige basis naar het oosten konden worden gezonden.

In Suriname probeerde de marine in 1943 vrijwilligers te werven met strooibiljetten die vanuit de ‘blimp’ boven Paramaribo werden uitgeworpen. De actie had weinig resultaat. Uiteindelijk zijn enige honderden Surinamers en Antillianen ingezet bij de bevrijding van Europa en Nederlands-Indië. De meesten gingen naar Indië. Slechts enkele tientallen militairen uit de West vochten in Europa. Dit waren mannen die al eerder tijdens de oorlog een positie binnen de Nederlandse Marine of de Prinses Irene Brigade hadden verworven. Een aantal militairen uit West-Indië, onder wie de van Curaçao afkomstige marinier Cornelio Macario de Windt en de Surinaamse Frank Koulen, nam deel aan de geallieerde verovering van de Schelde en Zeeuws Vlaanderen.

Een groep van zo’n vijftien Surinaamse vrijwilligers was in 1941 opgenomen in de Prinses Irene Brigade. Ze waren eind 1941 naar Canada en Engeland vertrokken voor een militaire training en werden ingedeeld bij de 21ste Legergroep van de Britse

strijdkrachten. Vanaf augustus 1944 vochten ze tegen de Duitsers in Noord-Frankrijk, België en Nederland. In Frankrijk streden ze aan een deel van het front dat de toepasselijke naam Hellfire Corner kreeg. Willy Wooter was een van hen:

“Wij zaten midden in het vuur en aan beide zijden vielen talrijke doden, voor wij het zover kregen dat de Duitsers terugtrokken. Het was in die periode telkens vechten, doorstoten en weer vechten, want de Duitsers bestreden elke duimbreed grond. (...) Wij hebben bijna een jaar lang constant moeten vechten eer we de Duitsers uit Frankrijk en Nederland hadden verdreven.”

In Brabant sneuvelde een van de Surinamers:

“Wij stootten door naar Eindhoven, maar kwamen vlak bij Tilburg bij het plaatsje Oirschot in een vuurgevecht met de vijand. Leo Alvares, die in een open toren van zijn pantserwagen reed werd in het hoofd getroffen door een granaatscherf en was op slag dood. Zijn dood heeft ons Surinamers natuurlijk erg geschokt.”

Er waren ook enkele vrouwen actief betrokken bij de bevrijding van Europa. Uit Londen kwam Marie Knappert naar Suriname en de Antillen om vrouwen te werven. In Suriname bleven er na een strenge selectie acht over die als voornaamste taak kregen gewonden te verzorgen. In augustus 1944 vlogen ze naar Curaçao waar de Antilliaanse vrijwilligsters zich bij hen aansloten. Na een opleiding in Engeland werd de groep naar België overgebracht. Ro Wildschut was een van hen:

“Hier kregen we voor het eerst te doen met oorlogsgewonden. Dat was geen prettig gezicht.”

Maar de meeste indruk maakte de toestand in Nederland.

“Toen Amsterdam bevrijd was en onze unit binnenreed, schrok ik van de ellende. De gebouwen waren niet zozeer beschadigd, maar de Amsterdammers waren er slecht aan toe. De mensen zagen er mager, bleek en ziek uit en waren sjofel gekleed.”

De grootste groep vrijwillige militairen uit de Nederlandse koloniën in de West die buiten het eigen grondgebied heeft gevochten, werd in 1944 overgebracht naar Australië, om van daaruit deel te nemen aan de strijd tegen de Japanners. Ze werden geworven onder het motto ‘*teken voor Australië en zie de wereld*’. De Nederlandse Antillen leverden ongeveer driehonderd vrijwilligers, die zich veelal met niet-militaire taken

bezigielden. Vanuit Suriname werden drie detachementen naar Australië gestuurd, bij elkaar ruim 450 rekruten. Zeventien Surinaamse en ongeveer evenveel Antilliaanse vrouwen gingen deel uit maken van een speciaal vrouwenkorps. Het Surinaamse soldatenblad RAAK schreef:

“De Surinaamse vrijwilligsters zijn gedeeltelijk gerecruteerd uit de Stads- en Landwachten en gedeeltelijk uit de burgerij. Drie van haar zijn gediplomeerde verpleegsters en hebben thans de rang van sergeant.”

De Surinaamse en Antilliaanse vrijwilligers werden aanvankelijk gelegerd in Camp Casino bij Brisbane in Australië, waar ze werden getraind en vervolgens ingedeeld bij het KNIL. Tijdens de opleiding aan de Jungle Warfare School konden zij door hun ervaring met tropische omstandigheden de Nederlandse soldaten nog het een en ander leren. Alle Nederlandse grondstrijdkrachten stonden onder bevel van een oude bekende van de Surinamers, J.K. Meyer, die eerder als territoriaal commandant van Suriname had geijverd voor de opbouw van de Schutterij. De vrijwilligers kregen voor zover mogelijk hun eigen onderofficieren.

Sommige Surinaamse vrijwilligers kregen spijt van hun uitzending overzee. Bij de rekrutering hadden ze gehoord dat ze ver van het front zouden blijven en dat er mogelijkheden waren voor een goede militaire opleiding. Het viel tegen. Ze werden ingedeeld bij de Australische fronttroepen en de carrièremogelijkheden waren gering. George Spong:

“Mij was gezegd dat ik zou kunnen worden opgeleid tot piloot. Dat was mijn doel. Maar al snel werd duidelijk dat er een onderscheid werd gemaakt tussen Nederlanders en kleurlingen. Met mijn diploma had ik best de capaciteiten, maar ik mocht als zwarte geen piloot worden, al konden ze dat natuurlijk niet hardop zeggen.”

André Semmoh kreeg het idee dat de Australiërs helemaal niet blij waren met hun komst:

“Australië was in die tijd net als Zuid-Afrika, daar waren ze fel op negers. ‘Black bastard’ riepen ze je op straat toe.”

Mede vanwege de raciale problemen verzocht de minister van Koloniën H.J. van Mook de Surinaamse gouverneur Brons in juli 1945 om de werving stop te zetten:

“De grootste moeilijkheid schuilt erin dat de Surinamers enerzijds zich steeds verongelijkt voelen door de Nederlandse en andere blanken, terwijl zij anderzijds

zich op een hoog standpunt stellen tegenover de Indonesiërs.”

In september 1944 sneuvelden negen Surinaamse militairen toen een Japans vrachtschip met geallieerde krijgsgevangenen in de buurt van Sumatra werd getorpedeerd. In mei 1945 rukte één van de Surinaamse detachementen, samen met soldaten die het jaar daarvoor van de Antillen waren vertrokken, op naar Borneo. Daar vochten zij mee bij de herovering van Iarakan, de havenstad waar de Japanners ruim drie jaar eerder hun offensief tegen Nederlands-Indië waren begonnen. Kort daarop, in juli 1945, volgde de herovering van Balikpapan. Op Nieuw-Guinea voerden Surinaamse soldaten zogenaamde ‘mopping-up’-operaties uit, waarbij achtergebleven Japanners in het gebied werden opgespoord.

James Gill was een van de betrokken Surinamers:

“Japanners geven zich niet over. In hun erencode is dat een schande. Ze zullen liever sterven dan zich overgeven. Die taaiheid van de Japanners maakte dat er weinig krijgsgevangenen werden gemaakt. Er werd vanuit een huis op ons geschoten. We reden dan met onze pantserwagens de straat in en met onze zware mitrailleurs werd dat huis doorzeefd. Door ramen en opengetrapte deuren gooiden we dan handgranaten naar binnen. Wanneer wij daarna niets meer hoorden gingen we het huis binnen en schoten met tommyguns op alles wat bewoog. Geen wonder dat na zo’n actie praktisch niemand van de vijand in leven bleef. Het klinkt hard, maar het was een harde oorlog.”

Na de capitulatie van Japan raakten de Surinamers betrokken bij de strijd tegen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders. Sommigen kwamen daardoor in gewetensnood, zo blijkt uit het relaas van William Watson:

“Toen de atoombom was gegooid werden we naar Morotai gebracht. We moesten het opnemen tegen Japanners die in het oerwoud bleven vechten omdat zij niet wisten dat de oorlog was afgelopen. Toen ze later zeiden dat wij tegen de Javanen moesten vechten hebben wij geprotesteerd. In Suriname zijn ze onze burens en misschien vecht je tegen zijn ouders of familie. Dus toen zijn bepaalde jongens naar een andere compagnie overgegaan en ik ben naar Nederland gegaan.”

Gezamenlijk vroegen de vrijwilligers overplaatsing aan. De Nederlandse legerleiding stemde er mee in vanwege het risico dat de Surinamers zich bij de onafhankelijkheidsstrijders zouden aansluiten.

De Nederlandse legerleiding had weinig begrip voor de weerzin van de Surinaamse soldaten om te vechten tegen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders. Volgens Watson is dat de belangrijkste reden dat de Nederlandse overheid lange tijd weinig aandacht had voor de bijdrage van Surinamers en Antillianen aan de strijd tegen de Japanners in Nederlands-Indië. Niet terecht, meent veteraan Fred van Russel:

“We hadden net als de Indonesiërs onze wapens kunnen gebruiken om te strijden voor onze onafhankelijkheid, maar dat hebben we niet gedaan. We zijn altijd trouw gebleven aan de koningin.”

Affiche met een herhaaldeoproep zich te melden voor de Schutterij. Lang niet alle dienstplichtigen meldden zich. En veel Surinamers en Antillianen probeerden medisch te worden afgekeurd.

Schutters in Suriname. De Surinaamse Schutterij bestond op haar hoogtepunt uit ongeveer vijfduizend man.

De Surinamer Hugo Pos. Hij ontsnapte uit Nederland en wierf in 1941 in Paramaribo honderden Surinamers voor de Prinses Irene Brigade. De Nederlandse regering in Londen had geen belangstelling, naar later bleek uit vrees dat de aanwezigheid van een grote groep zwarte militairen problemen zou geven met de militairen uit Zuid-Afrika in dit leger.

Antilliaanse schutters bedienen luchtafweergeschut van de kustbatterij Steenwijk, Curafao.

Torpedo op het strand van Aruba bij de Eagle-pier, februari 1942. Deze torpedo ontplofte een dag later bij de ontmanteling. Daarbij kwamen vier Nederlandse militairen om het leven.

De Surinaamse gunnerscommandant Jacques Lemmer. Ongeveer tweehonderd Surinamers kozen er voor hun schuttersplicht te vervullen al 'gunners'. Ze bedienden het afweergeschut op marineschepen of op koopvaardij schepen die olie, bauxiet, voedsel en wapens vervoerden.

Het Vrouwelijk Hulpkorps van de Stads- en Landwacht in Suriname. Ongeveer driehonderd Surinaamse vrouwen maakten deel uit van liet korps.

Oproep in het blad voor de Surinaamse Schutterij RAAK om vrijwilligers te werven voor de strijd in de Oost.

De Surinamer Kranenburg kust zijn parachute tijdens zijn opleiding bij de Prinses Irene Brigade. Hij werd uiteindelijk niet ingezet als parachutist, maar maakte deel uit van de groep van ongeveer vijftien Surinaamse vrijwilligers die vocht tegen de Duitsers in Noord-Frankrijk, België en Nederland.

Surinaamse vrijwilligers tijdens een oefening bij Camp Casino in Australië, 1944.

Surinamers tijdens hun training in Camp Casino in Australië, 1944.

Williatn Watson meldde zich als vrijwilliger voor de strijd in Nederlands-Indië. Hij was wees, en hoopte in het leger carrière te kunnen maken. Tot zijn teleurstelling werd hij afgekeurd nadat hij overplaatsing had aangevraagd omdat hij niet wilde vechten tegen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders.

5. De internering van staatsgevaarlijke personen

Meteen na de Duitse inval in Nederland werden in Suriname ongeveer 160 Duitsers en enkele andere vermeend staatsgevaarlijke personen gevangengezet. Op de Antillen werden ongeveer 440 mensen geïnterneerd, waarvan krap de helft bestond uit zeelieden van de geconfisqueerde Duitse schepen. Voor deze geïnterneerden werden zo snel mogelijk kampen ingericht. De benodigde bouwmaterialen en het prikkeldraad kwamen uit de Verenigde Staten. In 1939 waren de vestigingsplaatsen voor de kampen al uitgezocht. In Suriname werd het kamp gevestigd in het klooster Copieweg, bijna twintig kilometer van Paramaribo aan de spoorlijn naar het vliegveld Zanderij. Het kamp voor de Antillen werd ingericht op Bonaire. Hier waren geen industrieën die voor de oorlogvoering van belang waren. Volgens de Londense Vrij Nederland was Bonaire *'het rustigste plekje op aarde'*, waar men leefde *'zonder bioscoop, zonder krant en zonder politiek'*, met een hoofdstad *'niet anders dan een dorpje'*. Het kamp lag even buiten die hoofdstad, Kralendijk, aan een afgelegen weg naar de zoutpannen.

Het Surinaamse Kamp Copieweg was van oorsprong een rooms-katholiek klooster met een internaat voor Javaanse meisjes. Het werd in mei 1940 door het gouvernement in beslaggenomen; de bewoners van het klooster vertrokken naar een ander klooster in Paramaribo. Aanvankelijk werden alleen de mannen in Kamp Copieweg ondergebracht. Veertien gevangenen hadden er één kamer, maar er was elektriciteit en de watervoorziening was goed. De vrouwen en kinderen verbleven tijdelijk in kampen op de plantages Mariënborg en Voorburg aan de Commewijnerivier en later in enkele huizen in de plaats Groningen. In de herfst van 1940 werd begonnen met de bouw van twaalf barakken als familiekamp achter het kloostergebouw. In juni 1941 was het kamp klaar en werden de vrouwen en kinderen naar Copieweg gebracht. In de barakken woonden 23 gezinnen. De kinderen gingen naar school in een oude koeienstal. De alleenstaande mannen bleven in het hoofdgebouw. Zij kregen het nu met negen bewoners per kamer iets ruimer. De weinige geïnterneerde Surinamers hadden in Copieweg een eigen afdeling, omdat volgens de Conventie van Genève groepen gevangenen van

verschillende nationaliteit van elkaar moeten worden gescheiden. Tussen het mannenkamp (het hoofdgebouw) en het familiecamp bevonden zich de keuken en de kantine. Het kamp was omheind met een prikkeldraadversperring, die na een eerste ontsnappingspoging eind september 1941 werd verdubbeld. Er werden toen ook vier wachttorens gebouwd.

Op Bonaire werden de geïnterneerden eerst ondergebracht in drie schoolgebouwen: één voor de vrouwen en kinderen, één voor de Duitse zeelieden en één voor de overige mannen. Al na een paar dagen kwamen de zeelieden in opstand. Er werden haastig extra troepen gezonden om de opstand de kop in te drukken. De Duitse zeelieden werden niet lang daarna in overleg met de Engelsen overgebracht naar Brits Jamaica. In juli 1940 was het kamp op Bonaire gereed. Het werd ingericht voor ruim tweehonderd geïnterneerden. Nu de zeelieden waren vertrokken voldeed een relatief klein kamp met een bescheiden bewaking. De vrouwen en kinderen werden ondergebracht in kleine huisjes, de mannen in een grote loods. Ook hier hadden de Duitse en de Antilliaanse geïnterneerden aparte afdelingen. Er was verder een gebouw voor de commandant en de bewakingsploeg, en een hospitaal voor niet-ernstig zieken. Net als in Suriname werd de bewaking aanzienlijk versterkt na een ontsnappingspoging in september 1941. Vanaf dat moment stonden er dag en nacht grote schijnwerpers op het kamp gericht. De Knickerbocker Weekly berichtte over deze ontsnapping:

“In den nacht van zaterdag op zondag jl ontsnapten drie [Antilliaanse] Nederlanders en een Duitscher uit het kamp voor Duitse en staatsgevaarlijke Nederlanders op Bonaire. Zij gingen met een bootje in zee, doch een vliegtuig achtervolgde hen, waarna een patrouillevaartuig hen achterhaalde en naar Bonaire terugbracht.”

Zowel in Suriname als op de Antillen bepaalde de gouverneur het interneringsbeleid. De Surinaamse gouverneur Kielstra werd daarbij vanaf april 1942 geadviseerd door het hoofd van de Inlichtingendienst, A.C.H. Kuyck. Er was in Suriname een interneringsdienst met een interneringsbureau in Paramaribo. De dagelijkse leiding in het kamp lag bij een bivakcommandant, die verantwoordelijk was voor bewaking, orde en rust. Daarnaast was er een beheerder die de zorg had voor de voedselvoorziening, de algemene hygiëne, de door de geïnterneerden verrichte arbeid, hun ontspanning, de postcensuur en de behandeling van klachten. Op de Antillen was de gezaghebber van Bonaire, P. van Leeuwen, verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het kamp. De bewaking viel onder de verantwoordelijkheid van het Korps Militaire Politietroepen. Op Bonaire, dat in 1940 slechts 5.616 inwoners telde, had de vestiging

van het kamp grote invloed. De gevangenen moesten worden gevoed, gekleed en bewaakt, en er was allerlei materiaal nodig voor de inrichting van het kamp. Voor de kleine bedrijven op het eiland bleek dit erg gunstig.

In vergelijking met de Japanse kampen voor burgergeïnterneerden in Nederlands-Indië hadden de gevangenen in Kamp Copieweg en op Bonaire het goed. De beide gouverneurs hielden zich ten opzichte van de Duitse gevangenen strikt aan de Conventie van Genève. Men wist dat de Duitse bezetters in Nederland prominente Nederlanders in gijzeling zouden nemen als de Duitse gevangenen slecht zouden worden behandeld. De Duitse geïnterneerden kregen zakgeld en konden postpakketten ontvangen. Ze kregen evenveel voedsel als de bewakers. Deze bewakers waren bovendien voornamelijk inheemse schutters, die hun gevangenen niet echt als vijanden zagen. Soms stopten ze de geïnterneerden sigaretten en andere extraatjes toe.

In Kamp Copieweg legden de geïnterneerden tuintjes aan waar ze groente teelden. Ze hadden uit hun midden een vertrouwensman gekozen die belast was met de behandeling van klachten en de verdeling van de collectieve zendingen goederen. Er kwam regelmatig een arts en een tandarts in het kamp. Ernstig zieken werden behandeld in het Landshospitaal, waar steeds enkele bewaakte kamers beschikbaar waren voor de geïnterneerden. Op Bonaire was de situatie vergelijkbaar. De geïnterneerden hadden er een beperkte vorm van zelfbestuur met een kampoudste die optrad als contactpersoon met het gouvernement. Ze hadden de vrijheid allerlei verbeteringen in het kamp aan te brengen. Er was een lees- en studeervertrek en de geïnterneerden konden zwemmen, vissen, sporten en eens per twee weken ongeveer twee uur wandelen buiten het kamp. Als het nodig was werden de geïnterneerden in het ziekenhuis van Kralendijk behandeld.

Gerhard Frey was als kind met zijn ouders, broers en zussen geïnterneerd in Kamp Copieweg:

“Voor onze ouders was de internering niet prettig, maar wij ‘Copiewegkinderen’ – zo noemen we ons nu nog steeds – hadden een heerlijke tijd. We konden uren spelen tussen de bomen; vlinders vangen en kippen houden en planten kweken. Er waren sinaasappelbomen en mangobomen. Het was een paradijsje. Onze ouders hadden heel veel tijd voor ons. Ze gaven ook de lessen op de school. Sommige vaders lazen ons voor. We vormden zo met elkaar een hechte gemeenschap. De Surinaamse bewakers waren bijna altijd aardig. Maar ik kan me ook herinneren dat ze eens wraak op ons namen toen de Duitsers iets heel ergs hadden gedaan in Nederland. Ze hebben toen mijn kippen afgepakt en boeken in beslag genomen.”

De Zwitserse zaakgelastigde in de Venezolaanse hoofdstad Caracas, A. Gonzenbach, was in juli 1940 in overleg met de Nederlandse minister van Koloniën als waarnemer belast met de belangenbehartiging van de Duitse onderdanen in Suriname en op de Antillen. Zowel hij als de gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis, de heer R. Moll, bezocht de kampen meerdere malen. In het eerste Rode-Kruisrapport werd nog felle kritiek geuit op de tijdelijke huisvesting op Bonaire, maar de andere rapporten waren doorgaans positief. De conclusie van het Rode Kruis was:

“Hoewel er in kleinigheden op- en aanmerkingen waren, stak in het algemeen de behandeling der geïnterneerden gunstig af bij die in andere landen.”

Onder de opgepakte Duitsers bevonden zich ook gevluchte joden. Op de Antillen werden de Duitse joodse vluchtelingen die na mei 1940 werden toegelaten ook geïnterneerd. Gouverneur Wouters was bang dat zich onder deze vluchtelingen spionnen of saboteurs bevonden; zijn inlichtingendienst had berichten ontvangen uit Colombia waar zich dat zou hebben voorgedaan. In de mannenloods op Bonaire ontstonden spanningen tussen de joden en de Duitsers met nazi-sympathieën. De op de Antillen wonende Nederlandse journalist Johan Hartog schreef dat de joden soms zelfs werden mishandeld door antisemitische medegevangenen:

“Enkelen gaven hier blijk van door handelwijzen als het uitdrukken van een sigaret op de rug van een argeloos in de zon zittende jood.”

In Suriname, waar de meeste Duitsers hernhutters waren, deden dergelijke problemen zich niet voor. Na enige tijd werden de joodse mannen op Bonaire overgeplaatst naar een apart kamp op de plantage Guatemala. De vrouwen en kinderen bleven in het gewone kamp. Kamp Guatemala werd ook wel ‘beschermingskamp’ of ‘jodenkamp’ genoemd. Op 8 juni 1941 bracht minister Welter een bezoek aan dit kamp. Hij was ontdaan door de verhalen van de op dat moment vijftig joodse geïnterneerden en bepleitte hun vrijlating.

Wouters was faliekant tegen vrijlating, maar onder druk van Welter en de Antilliaans-joodse gemeenschap stond hij uiteindelijk een beperkte bewegingsvrijheid toe. Enkele van de joodse geïnterneerden gingen toen in Kralendijk wonen, waar ze zich twee maal per dag moesten melden bij het fort. De joodse gezinnen werden nu herenigd en betrokken acht nieuwe huisjes en een oud huis bij de plantage Guatemala. Iedere avond moesten zij aanwezig zijn op het appèl in het kamp. Op 1 september 1942 breidde de nieuwe gouverneur Kasteel de bewegingsvrijheid uit tot de eilanden Curaçao en Aruba, maar alle niet-Nederlandse joodse vluchtelingen moesten zich nog steeds dagelijks melden bij de politie. Ze hadden tot hun ergernis toestemming nodig voor hun woningkeuze of een dienstbetrekking, ze mochten geen radiotoestel bezitten, niet politiek

actief zijn en zich na zonsondergang niet buitenshuis begeven. De Antilliaanse rabbijn Jesurun Cardozo was een felle pleitbezorger voor de volledige vrijlating van de joodse vluchtelingen. Mede dankzij zijn niet aflatende inzet werden de meeste beperkende maatregelen opgeheven in juni 1944. Slechts enkele maatregelen bleven nog van kracht tot maart 1945.

De Nederlandse regering in Londen trachtte ook andere groepen ‘politiek gevaarlijke personen’ te interneren in de West. Toen Japan in december 1941 Nederland de oorlog had verklaard, vroeg de Indische gouverneur-generaal aan de regering in Londen en aan de beide gouverneurs in de West of de meest gevaarlijke geïnterneerden uit Nederlands-Indië in Suriname of op de Antillen konden worden ondergebracht. Ook in ‘Indië’ waren namelijk na 10 mei 1940 de Duitsers, NSB-ers en andere vermeend staatsgevaarlijke elementen geïnterneerd. Wouters reageerde negatief op het verzoek, maar Kielstra verklaarde zich bereid om de ‘Indische NSB-ers’ onder te brengen. Voor hen werd een nieuw kamp gebouwd in het afgelegen Joden-Savana of Jodensavanne, vijftig kilometer ten zuiden van Paramaribo aan de Paramariborivier.

In Jodensavanne had zich in de zeventiende eeuw een grote groep uit Brazilië verjaagde Portugese joden gevestigd. Na een hevige brand in 1932 was de nederzetting verlaten. Er was nog een overwoekerde ruïne van een synagoge en er waren oude joodse grafzerken. Door vertraging van de aanvoer van de bouwmaterialen, was het kamp niet klaar toen de 146 ‘Indische NSB-ers’ op 1 maart 1942 arriveerden. Ze verbleven daarom eerst zes maanden in de strafgevangenis van Nieuw Amsterdam, onder bewaking van Nederlandse mariniers. Deze gevangenen waren niet geïnterneerd op basis van de regels van de Conventie van Genève, maar op grond van een speciale militaire tuchtmaatregel uit 1940. Veel Surinamers waren geschokt door de hardhandigheid waarmee de mariniers deze blanke, Nederlandse gevangenen behandelden. Schutter Max Valdink:

“Wij werden ook getramd dat we haat moesten hebben tegenover deze mensen, want het zouden allemaal landverraders zijn.”

J.E. Stulemeyer was een van de geïnterneerden:

“In Nieuw Amsterdam waren vroeger gevluchte slaven opgesloten en later zware misdadigers. (...) In het fort aangekomen had ik al in de kortst mogelijke tijd een bajonetsteek in mijn zitvlak te pakken.”

Territoriaal-commandant Meyer had de leiding over de mariniers en volgde een harde lijn. De geïnterneerden werden niet zelden met knuppels geslagen en als straf

werd het 'kromsluiten' toegepast, het aaneenboeien van handen en voeten.

De Indische geïnterneerden waren ook in Indië al zeer slecht behandeld en voelden zich zeer verbitterd. Sommige waren om onduidelijke redenen opgepakt. Enkele zaten vast omdat ze met opstandige Indonesiërs sympathiseerden. Tot deze groep behoorde E.RE. Douwes Dekker, een neef van de schrijver Multatuli. Maar ook de Indische NSB-ers voelden zich geheel onschuldig. De Indische NSB was fel tegen Japan geweest en het NSB-lidmaatschap was tot 10 mei 1940 niet verboden. Rolf Breier was als zestienjarige scholier geïnterneerd, samen met zijn broer en zijn Oostenrijkse vader:

“In Fort Nieuw Amsterdam waren poeptonnen en watertonnen waarvoor dezelfde tonnen werden gebruikt. We sliepen op de harde grond en je dacht: waarom, waarom, waarom.”

In september 1942 werd het Kamp Jodensavanne in gebruik genomen. Het kreeg als bijnaam 'de groene hel'; het was er vochtig, modderig en heet. De 146 gevangenen woonden in slechts drie barakken. Rondom het kamp waren drie rijen prikkeldraad met op iedere hoek een wachttoren. Anders dan de Duitse gevangenen hadden de Nederlanders uit Indië arbeidsplicht. Er was een houtploeg, een bootploeg en een visploeg. De geïnterneerden in Jodensavanne kregen geen post of Rode-Kruispakketten. Regelmatig werd er een 'alarm-oefening' gehouden, waarbij de bewakers vlak langs de gevangenen dwars door het kamp schoten. De geïnterneerden leefden onder grote spanning. Twee van hen gingen in hongerstaking en stierven als gevolg daarvan.

Een voordeel ten opzichte van het verblijf in Fort Nieuw Amsterdam was echter dat de meeste bewakers in Jodensavanne Surinaamse schutters waren, waar de geïnterneerden een band mee kregen. Stulemeyer:

“Toen de inheemsen zagen hoe blanken [andere] blanken behandelden, verloren ze hun respect voor het blanke ras. Ze begrepen die behandeling niet en naarmate ze meer wisten kregen ze sympathie voor ons.”

Voor de gezondheidszorg konden de gevangenen terecht bij twee van de gevangenen die arts waren, dokter Schut en dokter L.J.A Schoonheydt. Ze hielden praktijk in een door de gevangenen zelf gebouwde ziekenboeg. Ook de indianen uit de omgeving gingen deze artsen raadplegen. Met deze bevolkingsgroep ontstond eveneens een gevoel van verbroedering.

In november 1942 deed zich een berucht geworden incident voor. De kampcommandant had gehoord dat de joden vroeger met kostbare sieraden werden begraven en droeg vijf geïnterneerden op om de graven te openen. Die weigerden om grafschennis te plegen, waarna ze in drie houten straffcellen werden gegooid. Ze besloten

te ontsnappen met behulp van een zaag, gemaakt van een stalen vork waarin kartels in het heft waren geslagen. Een van hen vertelt:

“We zongen zodat niemand kon horen dat we aan het zagen waren. Vier van ons konden weggkomen. We wilden naar Frans Guyana, maar we hebben rondjes gelopen en werden gepakt.”

De vier werden vastgebonden, mishandeld en na vijf dagen met een bootje naar Paramaribo gebracht. Daar werden ze verhoord door kolonel Meyer zelf, de territoriaal-commandant, die vervolgens opdracht gaf de vier dood te schieten. Twee van hen overleefden de executie doordat een geweer ketste en doordat de directeur van Fort Zeelandia tussenbeide kwam.

Officieel werd bekend gemaakt dat de twee gedode mannen, ir. L.K.A. Raedt van Oldenbarneveld en L.A.J. van Poelje, op de vlucht waren doodgeschoten, maar dat werd door veel Surinamers niet geloofd. Emmy Tonkes-Simons deed als lid van het Korps Stads- en Landwachten administratief werk voor het leger:

“Er is in Suriname niet gevochten. De diensttijd was vooral spannend en leuk. Een van de weinige gruwelijke incidenten die ik me herinner was het doodschieten van die Nederlandse gevangenen uit Indië.”

In 1946 werd een artikel over het incident geschreven in De West en in 1949 werden de lichamen van de twee slachtoffers opgegraven voor onderzoek. Daaruit bleek dat Raedt en Van Poelje geboeid waren en van korte afstand van achteren met vijf kogels waren neergeschoten. In Nederland werd besloten Meyer niet te vervolgen. Meyer had inmiddels voor zijn krijgsverrichtingen tijdens de politionele acties in Indonesië de Militaire Willemsorde gekregen en woonde in de Verenigde Staten. In 1972 kwam de affaire weer in het nieuws. Er werden kamervragen gesteld, maar van vervolging van Meyer werd opnieuw afgezien. Hij overleed kort daarna.

Ook een tweede groep Nederlandse geïnterneerden kwam in Suriname terecht, en werd aanzienlijk slechter behandeld dan de geïnterneerden uit Suriname zelf. Het ging om in de jaren dertig naar Zuid-Afrika geëmigreerde Nederlanders, die de Nederlandse nationaliteit hadden behouden. In 1941 werden alle Nederlandse dienstplichtigen in het buitenland opgeroepen voor militaire dienst in de Prinses Irene Brigade, omdat de Nederlandse regering in Londen voor de bevrijding van Nederland niet geheel afhankelijk wilde zijn van geallieerde troepen. Van de ruim tweeduizend Nederlandse dienstplichtigen in Zuid-Afrika weigerden tweehonderd dienst. Van die weigeraars werden er 58, in overleg met de regering in Londen en met Kielstra, door de Zuid-

Afrikaanse politie naar Suriname getransporteerd. Daar kregen ze de kans alsnog in dienst te gaan, wat drie van hen deden. De 55 anderen zouden in Suriname worden berecht. In afwachting van bewijsmateriaal uit Zuid-Afrika werden ze in Fort Zeelandia in voorarrest gehouden. In Fort Zeelandia verbleven de Zuid-Afrikaanse dienstweigeraars afwisselend in donkere cellen en op een binnenplaatsje tussen gekalkte muren in de volle tropenzon. Ze liepen daardoor ernstige oogklachten op. De slechte hygiënische omstandigheden en de slechte behandeling leidden tot ondervoeding, ingewandstoornissen en infecties. Op 31 januari 1943 verklaarden 46 weigeraars zich alsnog te willen aansluiten bij het leger. Kielstra bracht hun verzoek over aan minister Van Mook, die voor 39 van hen akkoord ging. Zij vertrokken op 25 april 1943 naar de Antillen om te worden opgeleid voor de kust-artillerie. Eerder kwam al ter sprake dat hun komst er leidde tot raciale spanningen. Vanwege juridische complicaties leek het moeilijk de zestien overgebleven Zuid-Afrikanen nog langer vast te houden. Kielstra zag daarom af van berechting en besloot hen te interneren. In Kamp Copieweg werd voor deze groep een apart kampdeel ingericht.

Een laatste categorie gevangenen in Suriname waren de bendeleden en prostituees die bij de grote razzia van oktober 1943 waren opgepakt. Na een verblijf in Fort Zeelandia werden de vrouwen geïnterneerd in het oude hospitaal van de plantage Katwijk. In de op ware gebeurtenissen gebaseerde roman *De koningin van Paramaribo*, beschrijft Clark Accord hoe ze daar met trapnaaimachines schutters-uniformen moesten naaien:

“Tussen de twee rijen door liepen bewakers, die om indruk te maken hun houten lat tegen hun vlakke handpalm sloegen. Ze hielden de vrouwen nauwlettend in de gaten. Wie zonder toestemming stopte met werken kon rekenen op een paar rake klappen.”

Het was gebruikelijk dat de vrouwen de bewakers ‘lichamelijke diensten’ aanboden in ruil voor privileges. In april 1944 werden de vrouwen overgebracht naar de plantage Rust en Werk, waar ze een betere behuizing kregen.

De bij de razzia opgepakte mannen werden na Fort Zeelandia geïnterneerd in de strafgevangenis Nieuw Amsterdam en vanaf maart 1944 in Bosbivak, een klein kamp bestaande uit twee barakken op een terrein van vijftig bij vijftig meter, vlakbij Zanderij. Ook deze jongemannen moesten verplicht aan het werk. De Surinaamse korporaal Semmoh handhaafde de tucht met harde hand.

“Hij had een baton, zo’n stokje, en hij had altijd leren leggings aan. Als hij liep sloeg hij met het stokje tegen zijn benen.”

Op 18 juli 1944 ontsnapten vier geïnterneerden uit dit kamp. Ze werden de volgende nacht aangehouden. Een van hen, A. Oostwijk, probeerde opnieuw te ontvluchten. Hij werd na een waarschuwingsschot doodgeschoten.

Het staat vast dat in de kampen in Suriname en op de Antillen mishandeling voorkwam. Zoals gezegd vielen er ook doden: drie geïnterneerden werden na een vluchtpoging neergeschoten, enkelen pleegden zelfmoord en enkelen stierven door ziektes. Toch werden de geïnterneerden er in vergelijking met de Duitse en Japanse kampen goed behandeld. Maar bijna alle gevangenen hadden het idee dat ze onschuldig waren. Ze waren niet berecht, wisten niet waar ze aan toe waren en ervoeren de gevangenschap als een zware beproeving. Vooral de geïnterneerden uit Nederlands-Indië, die het slechtst zijn behandeld, hebben na de oorlog getracht aandacht te krijgen voor hun erbarmelijke kampervaringen in het ‘vrije deel’ van het Koninkrijk der Nederlanden.

Dubbele rij prikkeldraad rondom het Surinaamse interneringskamp Copieweg voor Duitsers en andere staatsgevaarlijke personen. De Nederlandse vlag hangt in top.

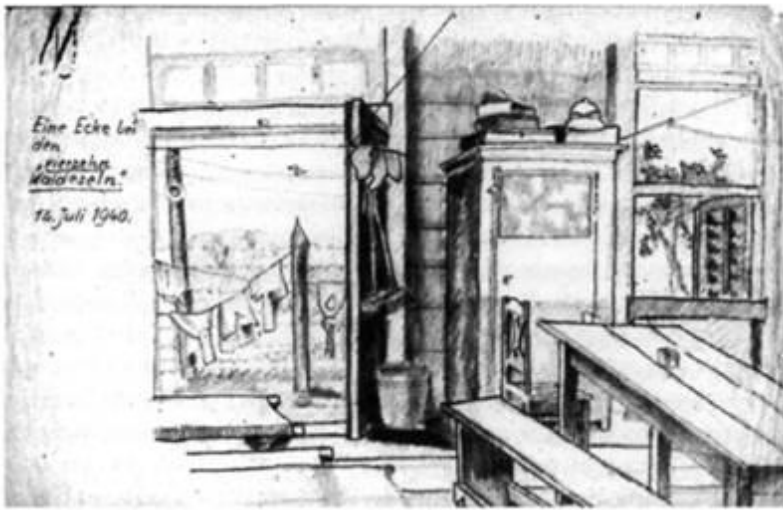
Kamp Copieweg lag aan de spoorlijn van Paramaribo naar de luchthaven Zanderij.

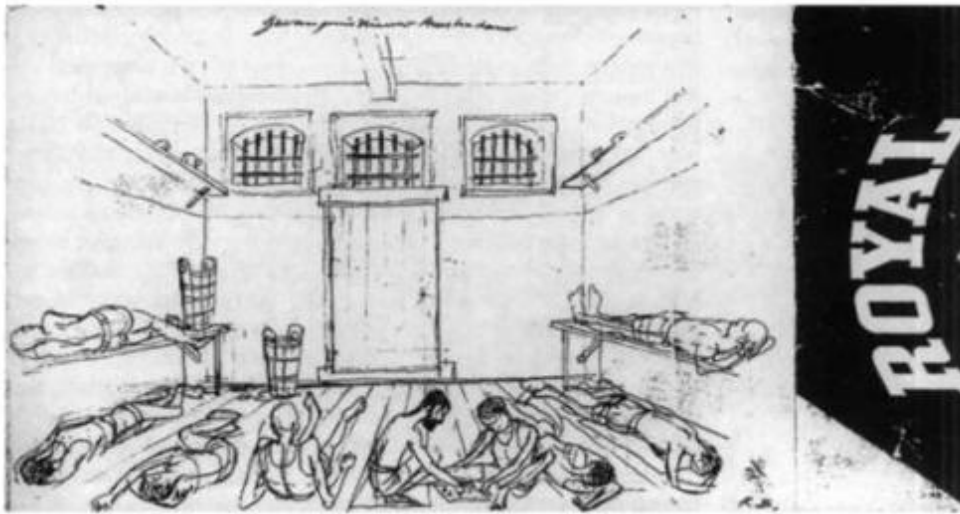
Het kampdeel voor vrouwen en kinderen op Bonaire.

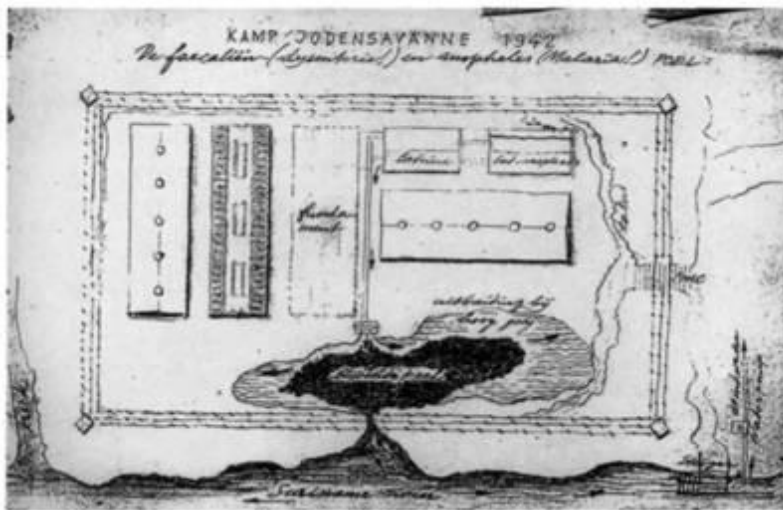
Het Duitse gezin Frey kort voor de oorlog. Vader Frey was hoofd van de Stadszending van de Evangelische Broeder Gemeente in Paramaribo. Het hele gezin werd in Kamp Copieweg geïnterneerd. De kinderen hadden er een heerlijke tijd.

Tekening gemaakt in Kamp Copieweg door de geïnterneerde Alexander Gebhardt.

Tekening gemaakt op een sigarettensigaretje door Rolf Breier, een van de 146 'Indische NSB-ers' die in Suriname werden geïnterneerd. Na hun aankomst verbleven zij zes maanden in de gevangenis Nieuw Amsterdam, waar ze sliepen op de harde grond. Op de tekening zijn ook de tonnen afgebeeld die zowel als toilet als voor drinkwater werden gebruikt.

De geïnterneerde 'Indische NSB-ers' in Kamp lodensavanne probeerden buiten het kamp aandacht te krijgen voor de slechte omstandigheden in het kamp. Een schetsje uit 1942 van Rolf Breier brengt de gebrekkige riolering in beeld. Veel geïnterneerden liepen hierdoor dysenterie en malaria op.

De door de geïnterneerden zelf gebouwde ziekenbarak in Kamp lodensavanne, waar de geïnterneerde artsen Schut en Schoonheyd de geïnterneerden behandelden.

De geïnterneerden in Kamp Iodensavanne moesten werken. Hier verricht een aantal geïnterneerden grondwerkzaamheden. Geheel rechts dokter Schoonheydt, die optrad als kamparts.

6. Streven naar autonomie

“Baas in eigen huis”

Vóór 1940 steunden Suriname en de Antillen op het moederland. Bestuursambtenaren, leraren, bedrijfsleiders en geestelijken kwamen vaak uit Nederland. Veel producten werden uit Nederland aangevoerd. Kranten, boeken en tijdschriften kwamen uit Nederland. Wie meer ontwikkeling wilde dan een mulo-opleiding ging in Nederland studeren. Na mei 1940 kwam er plotseling niets meer uit Nederland, en werden de Surinamers en Antillianen zich ervan bewust dat ze het ook zonder hulp van Nederland zouden kunnen stellen. Voor het eerst kregen Suriname en de Antillen een volwaardig eigen leger en een eigen hbs-opleiding. De zich explosief ontwikkelende industrie ging mensen uit de lokale bevolking aanstellen, ook in leidinggevende functies. Voor hen werden bedrijfsopleidingen opgezet. Het wegvallen van de import uit Nederland stimuleerde de opkomst van een nieuwe eigen industrie. De Surinaamse en de Antilliaanse munteenheid werd losgekoppeld van de Nederlandse gulden. Kortom, de economische zelfstandigheid nam toe en dit versterkte ook het culturele zelfbewustzijn en het streven naar politieke zelfstandigheid.

Al heel snel na de Duitse inval werd op Curaçao door de Nederlandse dichter en arts Chris J.H. Engels het literaire tijdschrift De Stoep opgericht. De Stoep was in eerste instantie bedoeld voor Nederlandse schrijvers die buiten Nederland verbleven, maar het bood ook jonge Antilliaanse auteurs, zoals Tip Marugg, Charles Corsen en Oda Blinder, de mogelijkheid hun werk te publiceren. En De Stoep lokte onbedoeld een andere ontwikkeling uit, namelijk de opkomst van het Papiaments in de literatuur. Nederlands was de officiële taal en de voertaal op scholen, kantoren en bij plechtigheden, maar in de loop van de oorlog gingen de Antillianen het belang inzien van het Papiaments voor de Antilliaanse cultuur.

Onder de naam Julio Perrenal vroegen de drie al eerder genoemde schrijvers en componisten Pierre Lauffer, René de Rooy en Jules de Palm aandacht voor liedjes in de eigen taal. Een van de drie, René de Rooy, kwam uit Suriname. Daar werden verschillende talen gesproken, de Antillianen hadden één eigen taal en zouden daar

volgens De Rooy trots op moeten zijn. Op initiatief van De Rooy zong Julio Perrenal teksten in het Papiaments. Dat was bijzonder. Jules de Palm:

“In een Curagao waar angstvallig werd vermeden de moedertaal bij officiële gelegenheden te gebruiken, waar je op school werd gestraft indien je in een emotionele beleving een Papiaments woord ontviel, was er beslist nog geen plaats voor Papiamentse poëzie. Ik was er van overtuigd dat de doorbraak moest komen door liedjes: het Curaocaose volk is een zingend volk.”

Ook de muziek waarop de tekst werd gezet was typisch Caribisch. In de composities werden wals, bolero, merengue en rumba gebruikt. De liedjes werden niet onmiddellijk populair. Jules de Palm:

“De Antilliaanse bands wilden onze liedjes eerst niet zingen. Ze waren bang dat ze zich er belachelijk mee zouden maken.”

Met de in 1944 verschenen liedbundel Cancionero Papiamento, opgedragen aan het eiland (“Dedica na Corsou”), brak Julio Perrenal niet alleen een lans voor de eigen taal, de bundel brak ook inhoudelijk met de vaak stichtelijke poëzie die op de Antillen jarenlang gangbaar was geweest. Het trio zong luchtige teksten over het dagelijks leven in oorlogstijd, over de verduistering, over de schutters die slecht werden betaald, de schaarste en het roerige uitgaansleven. In 1944 verscheen ook de eerste Papiamentstalige dichtbundel, Patria van Pierre Lauffer, die veelzeggend opende met het gedicht ‘Körsou’ (Curaçao). De titel Patria (Vaderland) verwees naar het eigen eiland, niet naar het koloniale moederland.

Ook Pedro Medardo de Marchena schreef liederen in het Papiaments als tegenwicht tegen de populariteit van de Engels- en Spaanstalige songs. De Marchena was aan het begin van de oorlog als een van de weinige Antillianen opgepakt wegens vermeende communistische sympathieën en geïnterneerd in het kamp op Bonaire, waar hij vijf jaar zou blijven zitten. Achter het prikkeldraad schreef hij liedjes over het vrouwelijk schoon, en over zijn verlangen om het kamp te verlaten, zodat hij weer bij de meisjes kon zijn. Zijn lied Bula Waya (De omheining over) is een Antilliaanse klassieker geworden, die nog steeds wordt vertolkt door populaire bands.

De Antilliaanse radio-omroep, Curom (Curaçaosche Radio Omroep), ging eveneens Papiaments gebruiken. De invloed van de omroep was door de oorlogsomstandigheden enorm toegenomen, onder meer doordat Radio Hilversum niet meer kon worden ontvangen. De Curom, opgericht in 1937, kreeg volgens de Knickerbocker Weekly in de oorlogsjaren *“een vaste plaats in het dagelijksche huiselijke- en gemeenschapsleven; niet alleen op de zes eilanden van het Curaçaosche gebied, doch ook daarbuiten.”* Ook in Suriname ging het goed met de lokale omroep. De in 1935 opgerichte Avros (de

Algemene Vereniging Radio Omroep Suriname) opende in 1942 zelfs een nieuwe studio in Paramaribo en kreeg voor het eerst beroepsmedewerkers in dienst. Beide omroepen experimenteerden met uitzendingen in de volkstaal. De Avros zond een uur per week uit in het Hindi en incidenteel een programma in het Javaans. De Curom verzorgde vanaf 1943 tal van uitzendingen in het Papiaments: lokale en internationale nieuwsberichten, sportprogramma's, missen en oorlogscommentaren. De omroep leider van de Curom, de in 1943 uit Londen overgekomen Herman de Man, schreef in de Curom Gids:

“De monopolistische positie schept de verplichting tot de grootst mogelijke gevarieerdheid, die – zoveel als doenlijk – parallel moet lopen met de gevarieerdheid der bevolking (...). Er zal gesproken worden in de onderscheiden talen, die alhier gebezigd worden.”

Veel Nederlanders op het eiland klaagden over het taalbeleid van De Man. Niet alleen de radio, ook de lokale schrijvende pers won aan betekenis. In augustus 1943 schreef de Londense Vrij Nederland over de lokale pers:

“De publieke belangstelling is enorm gegroeid nu de groote nieuwsbladen uit het Moederland hier niet meer kunnen komen.”

Zowel Suriname als de Antillen hadden voor de oorlog enkele lokale kranten die vaak maar één keer in de week uitkwamen. In de oorlogsjaren verschenen ze frequenter. Suriname kreeg in 1943 zijn eerste dagelijks verschijnende krant: Het Nieuws. De allerkleinste Antilliaanse krant De Bovenwindsche Stemmen, die in een oplage van zestig gestencilde exemplaren op Sint Maarten verscheen, ging in 1943 echter ter ziele. In Suriname stonden de kranten overigens bekend als zeer gematigd en loyaal aan het koloniale bestuur. Er werd daarom – anders dan op de Antillen – geen gebruik gemaakt van de mogelijkheid om censuur toe te passen op grond van de staat van beleg. Naast de eigen kranten werden er ook Amerikaanse en Venezolaanse bladen gelezen, en de hier veel geciteerde bladen van de Nederlandse gemeenschap in ballingschap: Vrij Nederland en Knickerbocker Weekly.

Het nieuwe gevoel van eigenwaarde kreeg vorm in het eigen onderwijs. Al in 1939 was er op de Antillen het initiatief genomen tot de oprichting van een Algemene Middelbare School (AMS) naar het voorbeeld van Nederlands-Indië. De AMS bood een driejarige opleiding op hbs-niveau in aansluiting op de mulo. Vanuit katholieke kringen was de oprichting van deze neutrale school tegengewerkt. Door de oorlogsomstandigheden kwam de school er toch. In 1942 werd de school, de AMS

‘Peter Stuyvesant’ geopend. Geschiedenisleraar W. Meyer werd directeur. De school begon met zeventien leerlingen. De Curaçaose Zita Smit-Moreno was een van hen:

“Er was weinig lesmateriaal, we maakten vaak gebruik van stencils. Er werd lesgegeven door mensen uit het bedrijfsleven, onder anderen door iemand van Shell. Iedereen heeft meegeholpen om het onderwijs tijdens de oorlog op peil te brengen.”

Ook in Suriname was in 1940 een Vereeniging voor Middelbaar Onderwijs opgericht die een hbs-cursus ging geven. Op de scholen werd voor het eerst op grote schaal les gegeven door de inheemse Surinamers. Van de 534 onderwijzers die het land in 1943 telde, waren er nog maar 45 uit Nederland afkomstig. Het verbroken contact met Nederland leidde ook tot allerlei initiatieven om de contacten tussen Suriname en de Antillen te versterken. Er werd in 1942 een Comité Suriname-Curaçao gevormd, met subcommissies voor economische, sociale, religieuze en culturele aangelegenheden. De meeste aandacht kreeg de samenwerking op economisch gebied; vanwege de duikbootaanvallen in 1942 lag hier het grootste punt van zorg. Het leek voor de hand te liggen dat de enige twee vrije Rijksdelen, beide gelegen op het westelijk halfrond, nauwer zouden samenwerken. Maar in de twee koloniën wist men weinig van elkaar. Van de voorgenomen samenwerking kwam weinig terecht. Door de toegenomen zelfstandigheid ontstond vooral de wens om in het eigen gebied meer zeggenschap te krijgen. De behoefte aan meer bestuurlijke en politieke macht nam toe terwijl de Staten juist minder invloed kregen. Vanwege de staat van beleg konden de gouverneurs zonder instemming van de Staten verordeningen afkondigen of buiten werking stellen. En van die bevoegdheid maakten Kielstra en Wouters ruimschoots gebruik. Ook was er na het uitbreken van de oorlog censuur ingesteld. Alle kopij en alle in- en uitgaande post passeerden een censor die besliste of de tekst door de beugel kon. De censors hadden geheimhoudingsplicht. Maudie Levisson-Capriles:

“Mijn man moest alle inkomende en uitgaande post controleren. Hij wist veel. Hij zei vaak: “Als ik ooit koorts krijg en ga ijlen, moet je me alleen in mijn kamer laten, anders verklap ik alle geheimen.”

” De censuurkantoren stonden onder toezicht van de militaire inlichtingendienst. Hun belangrijkste taak was te voorkomen dat er informatie naar de vijand zou uitlekken, maar de censors hadden ook de opdracht het moreel van de bevolking te beschermen tegen ‘*defaitistische invloeden en politieke onvrede*’.

Terwijl de oorlogsomstandigheden een belemmering vormden voor het streven naar politiek zelfbestuur, kreeg dit streven een grote impuls door de erkenning van het zelfbeschikkingsrecht der volken door de Amerikaanse president F.D. Roosevelt en de

Britse premier W.L.S. Churchill in het Atlantic Charter in 1941. In aansluiting hierop beloofde koningin Wilhelmina op 6 december 1942 in een radiotoespraak vanuit Londen dat de koloniën na de oorlog meer zelfbestuur zouden krijgen. Er zou “*een Koninkrijk nieuwe stijl*” komen “*waarin ieder deel zou steunen op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan.*” Wilhelmina stelde zich voor dat in dat nieuwe koninkrijk “*Nederland, Indonesië, Suriname en Curagao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden (...) zullen behartigen.*”

De Surinaamse gunnerscommandant Jacques Lemmer herinnerde zich de speech van Wilhelmina – niet helemaal overeenkomstig de werkelijkheid – als volgt:

“Ik was in Londen en hoorde persoonlijk de speech van de koningin. Ze zei onder meer: ‘Rijksgenoten, waar gij ook zijt. In deze bange uren zijn wij allen één. Suriname heeft Nederland niet in de steek gelaten, maar steunt de Nederlandse oorlogsinspanningen daadwerkelijk met manschappen en materiaal. Uw land zal spoedig na de oorlog een soeverein land zijn.’”

Met haar rede hoopte Wilhelmina vooral het opkomende nationalisme in Nederlands-Indië binnen de perken te houden en tegemoet te komen aan de antikoloniale politiek van de Amerikaanse president Roosevelt. Onbedoeld werd de ‘6 december rede’ (die in Nederlands-Indië door het tijdsverschil bekend staat als ‘7 december rede’) een stimulans voor de politieke emancipatie in Suriname en op de Antillen.

Al vóór de decemberrede van Wilhelmina was er in de ministerraad in Londen een na de oorlog te houden Rijksconferentie aangekondigd die zou moeten gaan over de toekomstige structuur van het Koninkrijk. Ter voorbereiding daarvan was in maart 1942 in Londen een Buitengewone Raad van Advies ingesteld, waarin één Antilliaan en één Surinamer zitting hadden. De Antilliaanse kranten besteedden veel meer aandacht aan deze aanstaande Rijksconferentie dan de behoudende Surinaamse kranten. Toch zou juist in Suriname de politieke oppositie tegen het koloniale bestuur hoog oplopen.

De oppositie in Suriname werd in de hand gewerkt door de persoonlijkheid van Kielstra. Hij was een autocratisch ingestelde man die teruggetrokken leefde en zijn tegenstanders op allerlei manieren buitenspel zette. Bij benoemingen bevoordeelde hij bestuursambtenaren uit Nederlands-Indië boven de Surinamers. Hij liet zich denigrerend uit over de creoolse politici; hij verafschuwde het ‘*geesteloze en bijna maniakale negativisme van de creoolse half-intellectueelen*’. Hierdoor maakte hij zich gehaat bij de creoolse elite. De Staten deden hun beklag bij de Nederlandse regering en verklaarden dat de democratische beginselen werden genegeerd. Toen bleek dat hun kritiek en frustratie bij de Nederlandse autoriteiten weinig weerklank vonden, werd hun verzet alleen maar sterker.

Het verzet tegen Kielstra wakkerde het Surinaamse nationalisme aan. In maart 1943 werd door een groep leraren en ambtenaren de Unie Suriname opgericht. Volgens de

statuten stelde de Unie zich ten doel ‘*onder alle lagen en groepen der Surinaamsche bevolking het saamhorigheidsgevoel en de liefde voor een rechtvaardige en doelmatige gemeenschapsordening te bevorderen*’. De voorzitter van de Unie, Arnold Smit, hield op 7 juli 1943 een toespraak voor de Avros, waarin hij pleitte voor eenheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Met de leus ‘baas in eigen huis’ wilde de Unie de Surinaamse bevolking een gevoel van eigenwaarde bijbrengen en haar voorbereiden op een zekere mate van autonomie. In praktijk bleef de Unie een beweging van vooral de creoolse elite.

Er waren ook andere initiatieven, gericht op zelfstandigheid. Hugo Pos herinnerde zich hoe Th. Waller, voormalig planter en een bekend medewerker van de krant De West, een Suriname-avond gaf in de sociëteit Het Park, die alleen toegankelijk was voor Surinamers. Pos:

“Het was ongehoord. De Hollanders werden die avond buiten het hek gehouden. Suriname werd zich van zijn identiteit bewust. We veerden op bij het idee dat je niet meer tot een achterlijk land behoorde en dat Suriname mee ging doen. Toch bleef de stemming pro-Nederlands.”

De Nederlandse ministers in Londen besteedden weinig aandacht aan deze ontwikkelingen. Zij keken meer naar de Oost en zagen de Antillen en Suriname vooral als een gebied waar een legereenheid zou kunnen worden gevormd voor de bevrijding van het economisch belangrijke Nederlands-Indië. Om de dienstplichtigen buiten de eigen regio in te zetten moesten de Staten een wijziging van de Staatsregeling (de grondwet) goedkeuren. Maar de Surinaamse Staten verzetten zich. Territoriaal-commandant Meyer dacht dat de weerstand zou verminderen als de gehate Kielstra vertrok. Kielstra had in de jaren dertig wel eens zijn bewondering uitgesproken voor nazi-Duitsland. Bij de interneringen in 1940 had hij verschillende inwoners met nazisympathieën ontzien. Meyer speelde in mei 1943 belastende stukken hierover door naar koningin Wilhelmina. Wilhelmina gaf de stukken ter beoordeling aan de minister van Koloniën Van Mook. Deze veroordeelde Meyers actie als ‘*kleinsteedse achterklap*’. Meyer werd berispt en overgeplaatst naar de Nederlandse troepen in Australië. Kielstra bleef in functie.

Na de mislukte ‘coup’ van Meyer nam de onvrede onder de bevolking toe. Er werd een initiatief genomen om een volkspetitie tegen Kielstra te organiseren. In Paramaribo gonsde het van de geruchten. De onvrede werd openlijk geuit bij de première van de film Desert Victory in theater Bellevue waarbij Kielstra aanwezig was. Toen na afloop het Wilhelmus werd gedraaid, bleef het grootste deel van het publiek op de laagste rangen demonstratief zitten met de rug naar de loge van Kielstra gekeerd. Het statenlid B.W.H. Bos Verschuur, een populaire onderwijzer en kunstenaar, was ook bij de première aanwezig. De openlijke onvrede was voor hem de aanleiding om bij

Wilhelmina een verzoek in te dienen om Kielstra te verwijderen. Op 23 juli 1943 schreef hij haar:

“Diepe verontwaardiging en ontevredenheid heerst in den lande over het beleid van den Gouverneur in Suriname (...). Het volk voelt zich door een breeden kloof gescheiden van het Bestuur. En dit, helaas, begint ook den Band met het Oranjehuis merkbaar aan te tasten.”

Kielstra kwam op de hoogte van de inhoud van de brief en liet Bos Verschuur onmiddellijk gevangenzetten in Kamp Copieweg.

In mei 1940 had Kielstra al andere leden van de oppositie vanwege hun ‘staatsgevaarlijkheid’ geïnterneerd: Kees Wijngaarde, Sam Venoaaks, Otto Huiswoud en George Günther. Wijngaarde en Venoaaks hadden blaadjes verkocht als ‘Rusland van heden’ en ‘The socialist vanguard’, en Günther zou zelfs rechtstreeks contact hebben gehad met Rusland. De in Amerika woonachtige politiek activist Otto Huiswoud werd geïnterneerd toen hij voor familiebezoek in Suriname was. Carel Weinhard, destijds lid van de Schutterij, weet zich de arrestaties nog te herinneren:

“Gouverneur Kielstra was een harde man. Surinamers die het bestuur op welke manier dan ook tegenwerkten werden geïnterneerd, net zoals de Duitsers.”

Toen Bos Verschuur werd geïnterneerd waren Günther en Wijngaarde alweer vrijgelaten, onder meer onder druk van de Staten. Vakbondsleider Venoaaks was in 1941 in gevangenschap door ziekte overleden.

Met de arrestatie van Bos Verschuur wilde Kielstra een signaal afgeven, zo blijkt uit zijn brief aan minister Van Mook op 14 augustus 1943:

“Het was absoluut noodig tegenover de ‘opposition quand même’ uit de Creolengroep, het steeds stokende kleine groepje, te doen voelen en begrijpen, dat er grenzen zijn aan wat men kan doen.”

Maar de arrestatie van Bos Verschuur had niet het door Kielstra gewenste effect. Kielstra weigerde de statenleden openheid van zaken te geven over de internering. Hierop stapten zeven van de tien gekozen statenleden op. De Unie Suriname voerde met succes actie voor hun herverkiezing. Op 27 september werden ze alle zeven herkozen. De opkomst was 19% hoger dan bij de voorgaande verkiezingen. Deze herkozen statenleden en de plaatsvervanger van Bos Verschuur weigerden vervolgens de statenvergaderingen bij te wonen, zodat het onmogelijk werd om wetten aan te nemen.

De politieke rel raakte de hele Surinaamse gemeenschap. Er werden leuzen op de muren gekalkt. Een groepje van acht jongeren met bewondering voor Bos Verschuur

vormde de antikoloniale Geheime Inlichtingen Dienst (Gehindi). Zes van de leden werden gearresteerd en geïnterneerd. Onder de Nederlandse bevolking werd gevreesd voor een volksopstand. De Surinamer Eugene Lafour vertelt:

“Bos Verschuur betekende veel voor jonge mensen. Hij heeft ons wijs en rijp gemaakt. Hij opende onze ogen voor de bedoelingen van Nederland met Suriname. We noemden hem ‘oom Wim’. Wat jonge jongens hebben toen in zwarte verf ‘weg met de Hollanders’ geschreven. Ze werden allen opgepakt.”

Het was de regering in Londen nu ook duidelijk dat de positie van Kielstra onhoudbaar was geworden. Van Mook deed Kielstra het voorstel gezant te worden in Mexico. Op 18 december 1943 was de benoeming van zijn opvolger rond en op 3 januari 1944 kreeg Kielstra eervol ontslag. Hij vertrok zeer verbitterd naar Mexico.

De Nederlandse autoriteiten voelden zich ernstig bedreigd door de opstandigheid van de bevolking. Een rapport van 17 juli 1943 van het censuurkantoor in Paramaribo sprak vol zorg over de anti-Nederlandse stemming. Volgens de samenstellers, luitenant A. Mörzer Bruyns en kapitein H.F.J. Mouwen, was deze negatieve houding vooral te wijten aan *‘het gebrek aan werkelijk contact tusschen Bestuur en bevolking, zoodat allengs een Surinaamsch isolationisme is ontstaan (...’*). Dit isolationisme zou gepaard gaan met chauvinisme – *‘Suriname voor de Surinamers’* – dat alleen bestreden zou kunnen worden met diep ingrijpende maatregelen. De Surinaamse bevolking was volgens het rapport bovendien *‘deutschfreundlich’*. De eeuwenlange aanwezigheid van Duitse zendelingen, die voor de bevolking veel hadden betekend, zou de juiste anti-Duitse houding in de weg staan. Ook hier moest volgens de rapporteurs nodig wat aan worden gedaan.

Waarschijnlijk hebben de twee rapporteurs de pro-Duitse en anti-Nederlandse stemming overschat. Kielstra werd opgevolgd door J.C. Brons, die afzag van het idee om dienstplichtige Surinamers buiten Suriname in te zetten. De onrust in Suriname verminderde snel, al bleef er onvrede bestaan over de gevangenschap van Bos Verschuur. In april 1944 drongen de Unie Suriname, de Surinaamse Vereniging op de Antillen, de drie grootste arbeidersbonden en een aantal statenleden aan op zijn vrijlating. Om te voorkomen dat hij een martelaar zou worden voor rechten van het volk mocht Bos Verschuur terug naar huis, op voorwaarde dat hij zich zou onthouden van politieke activiteiten. Bos Verschuur ging hiermee akkoord.

Op de Antillen lag de gouverneur minder onder vuur dan in Suriname, maar ook Wouters ondervond problemen. De statenleden omschreven Wouters in 1941 in een rapport aan de regering als *‘betrekkelijk bekrompen en kortzichtig’*. Hij zou weinig

begrip tonen voor de door de oorlog gewijzigde omstandigheden. Ook de Nederlandse regering in Londen had moeite met Wouters' halsstarrigheid. Meer dan eens moest Londen op bestuurlijk niveau ingrijpen. Het begon al toen Wouters op 10 mei 1940 via een proclamatie liet weten bij de verdediging van de Antillen hulp van buiten – van welke kant dan ook – af te wijzen. Dit strookte niet met het beleid van de Nederlandse regering. De Nederlandse regering had ook kritiek op zijn harde opstelling ten opzichte van de joodse vluchtelingen. Pas na herhaalde aanmaningen vanuit Londen gaf Wouters toe, en niet eens op alle punten.

Verstrekkende gevolgen voor Wouters had het beruchte 'Chinezenincident'. Een werkstaking van meer dan driehonderd Chinese matrozen en hun ongeveer zestig Europese officieren in april 1942 leidde tot dit dramatische voorval. De Chinezen waren in dienst van de Curaçaosche Scheepvaartmaatschappij (CSM). Ze werden zeer slecht betaald terwijl ze werkten onderin de olietankers, de gevaarlijkste plek bij de Duitse duikbootaanvallen. De Chinezen legden het werk neer en eisten betere veiligheidsvoorzieningen en een betere betaling. Maar in het belang van de oorlogvoering was staken verboden. De stakers werden opgesloten in een kamp bij de legerbasis Suffisant, de officieren apart van de matrozen. In het kampdeel van de Chinezen ontstond een oproer dat met veel geweld werd neergeslagen. Vijftien Chinezen werden hierbij doodgeschoten. Aan Nederlandse zijde vielen zes gewonden.

Nog voor deze gewelddadige ontknoping had de censuur de krant *Amigoe di Curaçao* verboden een artikel te plaatsen dat was opgesteld door stakende officieren. Een redactioneel artikel van *Amigoe di Curaçao* over deze censuurmaatregel werd ook verboden. Een artikel van de CSM-directie, waarin de opsluiting van de Chinezen werd verdedigd, mocht wel worden geplaatst. De krant verscheen vervolgens met een grote witte plek waarop alleen artikel 4 van de Curaçaosche Staatsregeling was afgedrukt: 'Slavernij wordt in Curaçao niet geduld' en '*Door den Censor geschrapt*'. Hierop legde Wouters de krant een verschijningsverbod op; de drukpersen werden verzegeld. Dit wekte veel verzet. Drie dagen later verscheen de krant weer, maar het eerstvolgende nummer werd opnieuw gecensureerd.

Bondgenoot China nam het incident hoog op. Na bemiddeling van de Chinese gezant in Havana werden de eisen van de Chinezen alsnog ingewilligd. De opsluiting van de Chinezen werd zelfs door de rechter onwettig verklaard. De meest gehate persoon uit de CSM-directie moest vertrekken. Door het Chinezenincident hadden de regering in Londen en de Staten het vertrouwen in Wouters verloren. In 1942 zou volgens de Staatsregeling een wisseling van de wacht plaatsvinden. Vóór het incident was er sprake van dat Wouters zou aanblijven vanwege de oorlogssituatie. Nu moest hij het veld mimen. Zijn opvolger, de jonge journalist P.A. Kasteel, had blijkbaar een duidelijke opdracht meegekregen. Hij trof onmiddellijk maatregelen ter verbetering van de veiligheidseisen van schepen en zette zich in voor een betere behandeling en betaling

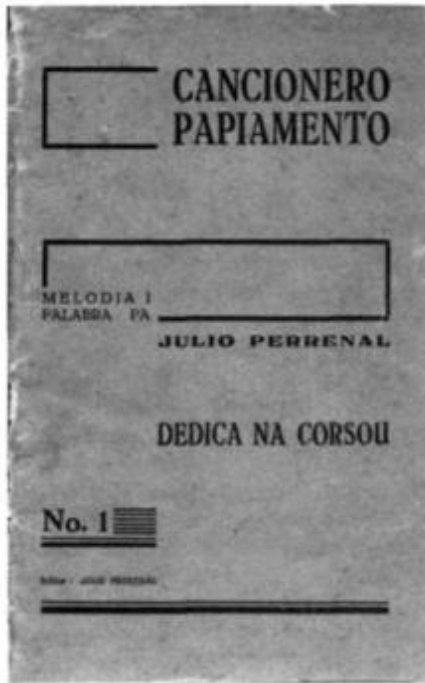
van buitenlandse werknemers. Overigens had het bloedbad wel tot politieke ophef geleid, maar niet tot grote verontwaardiging onder de bevolking. “*Het waren maar Chinezen, analfabeten. Niemand die zich daar druk om maakte,*” aldus Johan Hartog, journalist op Curaçao.

In Suriname en op de Antillen gaf het streven naar autonomie de aanzet tot de vorming van politieke partijen. Voor de oorlog bestonden die nog nauwelijks. De statenleden werden gekozen op persoonlijke titel, niet als vertegenwoordigers van een partij. In Suriname speelde de Unie Suriname een belangrijke rol in de politieke bewustwording van de bevolking, al was de Unie tegen algemeen kiesrecht, want dat zou de positie van de creolen, onder wie zich op dat moment de meeste kiesgerechtigden bevonden, kunnen aantasten. Op de Antillen werd op 8 december 1944 de Democratische Partij (DP) opgericht, die met dezelfde leus als de Unie Suriname – ‘baas in eigen huis’ – het streven naar autonomie benadrukte. Ook de in 1936 opgerichte Rooms Katholieke Partij onder leiding van de charismatische mr. dr. M.F. da Costa Gomez bepleitte autonomie.

Op de Antillen ontstond tevens een streven naar meer onafhankelijkheid van de kleinere eilanden ten opzichte van het centrale gezag op Curaçao. Met name Aruba was hier een voorstander van. Tijdens de oorlog had Aruba door de olieraffinaderij wereldwijde betekenis gekregen. De Arubanen wilden zich economisch en bestuurlijk geheel losmaken van Curaçao. Juist de Arubanen pleitten daarom voor zelfbestuur en democratie door uitbreiding van het kiesrecht.

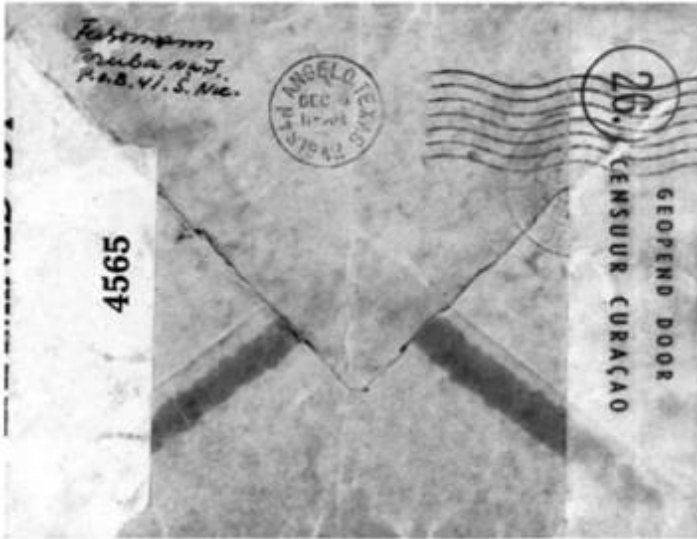
Het streven naar zelfbestuur in Suriname en op de Antillen bleef gematigd en was, anders dan in Nederlands-Indië, niet gericht op totale onafhankelijkheid. Het was antikoloniaal, niet anti-Nederlands. Het ging ook niet om een massabeweging. Het kwam voort uit een opkomende lokale elite die zich er door de oorlogsomstandigheden van bewust werd dat zij wel erg weinig had in te brengen, en dat het onzinnig was dat de hoogste posities altijd werden ingenomen door Nederlandse ambtenaren.

In de oorlogsjaren verscheen op de Antillen het Nederlandstalige literaire tijdschrift De Stoep. Voor het eerst verschenen er ook dichtbundels in het Papiaments.

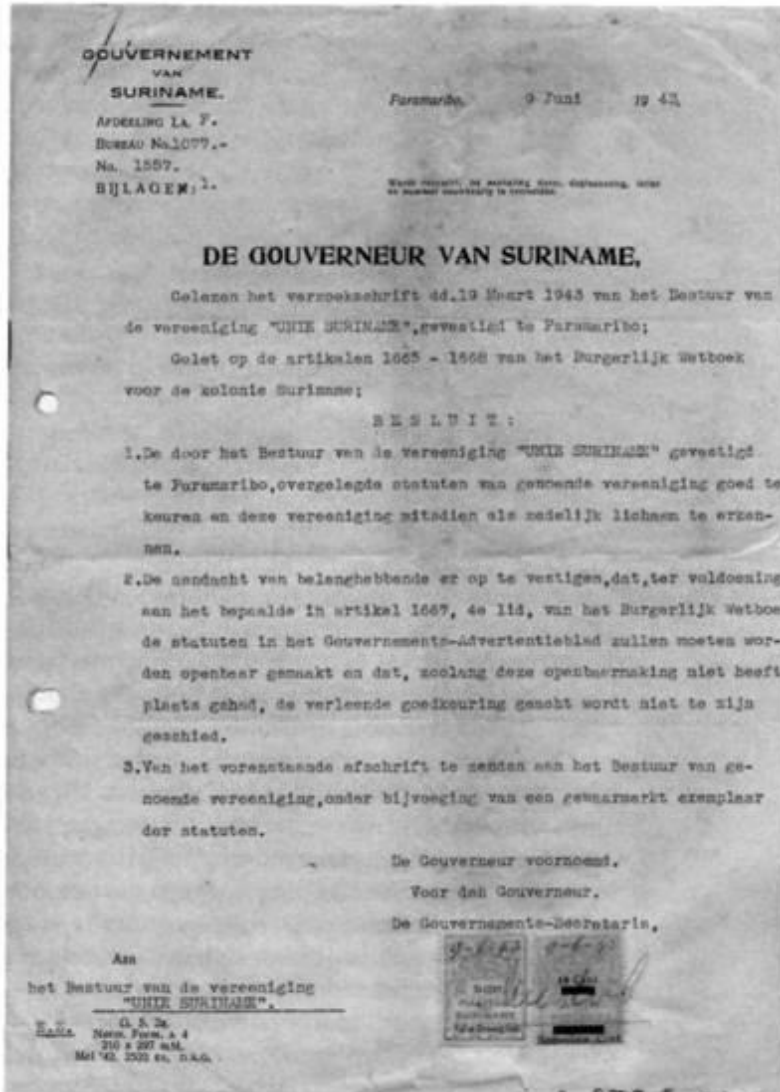
Leerlingen en leraren van de Algemene Middelbare School Peter Stuyvesant in Willemstad, 1945. De AMS werd in de oorlogsjaren opgericht en bood een hbs-opleiding in aansluiting op de mulo. Ook Suriname kreeg in de oorlog een eerste eigen hbs-opleiding.

Envelope met censurstrook. Alle post werd gelezen door de censors, vooral vanwege mogelijke spionage, maar ook om het moreel van de bevolking te beschermen tegen 'defaitistische invloeden en politieke onvrede'.

Gouverneur J.C. Kielstra van Suriname. Verzet tegen zijn autoritaire beleid stimuleerde het streven naar zelfstandigheid.

Goedkeuring van de statuten van de Unie Suriname die met de leus 'baas in eigen huis' pleitte voor meer autonomie.

Gouverneur G.J.J. Wouters van de Antillen in galauniform. Wouters moest, evenals Kielstra in Suriname, na een politieke rel het veld ruimen.

De Amigoe di Curaçao met een demonstratieve witte piek op de voorpagina. Op deze plaats had een artikel moeten staan over de arrestatie van driehonderd Chinese arbeiders. Het artikel werd door de censuur verboden. De Chinezen stakten voor verbetering van de betaling en beveiliging tegen de duikbootaanvallen. Bij een oproer werden vijftien Chinezen doodgeschoten.

Reclame voor de eerste naoorlogse verkiezingen in Suriname met bovenaan Wim Bos Verschuur, die tijdens de oorlog was geïnterneerd vanwege zijn anti-koloniale houding.

7. Medeleven en hulpacties

De snelle nederlaag van Nederland na de Duitse inval op 10 mei 1940 bracht in de West een grote schok teweeg. Het deed afbreuk aan het prestige van het moederland. Maar toen Duitsland in hoog tempo bijna heel Europa bezette, begrepen de meeste Surinamers en Antilianen wel dat het kleine Nederland de legers van Hitler onmogelijk had kunnen tegenhouden. Er heerste verslagenheid, maar ook een sterk, soms religieus vertrouwen dat Duitsland overwonnen zou worden en Nederland zijn onafhankelijkheid zou terugkrijgen. De Surinamers en Antillianen leefden mee met wat er in Nederland gebeurde. De Knickerbocker Weekly schreef in oktober 1944 over Suriname:

“Er is hier al deze jaren met het moederland meegeleefd. De berichten over de gruwelen die de Duitschers pleegden, de vervolging der Nederlandsche joden, de verplichte arbeidsdienst, de verwoesting der steden, de ontbinding van onze nationale partijen en vereenigingen en wat al niet meer verwekten bij velen verontwaardiging.”

Frater Martinus schreef na de geallieerde invasie in Normandië in 1944 over de Antillen:

“Zondag na de invasie was er in alle kerken een mis om Gods zegen over de invasie af te smeken. We jubelden toen de parachutisten in ons dierbare Brabant daalden om ook Nederland te bevrijden. We leden mee met de mislukking van Arnhem.”

De Nederlandse minister van Koloniën Welter stelde in 1941 vast dat in beide koloniën “*de houding der bevolking, in al haar groeperingen en rassen, uitmuntte door groote hartelijkheid.*”

Er werden grote hoeveelheden hulpacties georganiseerd, waarbij enorme bedragen bijeen werden gebracht. De hulpacties waren in eerste instantie gericht op de oorlogsslachtoffers. In 1940 werden in Suriname de Stichting Oorlogsnoodfonds Suriname en het Surinaamse Rode Kruis opgericht. In februari 1941 kwam – met steun van het gouvernementele bestuur – Suriname Waakt tot stand. Deze organisatie had als doel ‘*het versterken van de nationale gevoelens, het verder doen doordringen en*

bewust maken der Nederlandse traditie en cultuur en het opvoeren van het saamhorigheidsidee'. Suriname Waakt organiseerde jaarlijks in de meidagen in theater Bellevue een 'Nationale Betooging', waarbij de gevallen Nederlandse soldaten werden herdacht. Daarbij werd twee minuten stilte gehouden, een gebruik dat ook bij de naoorlogse herdenkingen in Nederland centraal kwam te staan.

In 1941 was, zoals eerder vermeld, Hugo Pos als eerste Surinamer uit bezet Nederland in Suriname aangekomen.

“Suriname was als kolonie in de oorlog betrokken omdat het moederland in oorlog was. Het eerste wat me opviel, was het enthousiasme van de Surinamers voor de geallieerde zaak. (...) Het comité Suriname Waakt nodigde me uit om een voordracht te houden in het bioscooptheater Bellevue over wat zich precies in Nederland had afgespeeld. De zaal was stampvol.”

Na afloop van de lezing wierf het comité vierhonderd à vijfhonderd vrijwilligers die aan geallieerde zijde wilden vechten. Pos hield zijn verhaal nogmaals in een klooster in de Gravenstraat *‘voor de sceurs, want die konden in Bellevue niet komen’*.

Ook werd er geld ingezameld voor de geallieerde oorlogvoering. In 1941 werd het Spitfirefonds opgericht onder leiding van J. Wijngaarde van de krant Suriname. Door inzamelingsacties en loterijen bracht het fonds 38.000 gulden bijeen voor de aankoop van een Spitfire gevechtsvliegtuig, destijds een enorm hoog bedrag. *“Voor het gebouw van het dagblad Suriname aan de Steenbakkerij straat werd dagelijks bijgehouden hoeveel de inzameling had opgebracht,”* herinnerde Heinrich Helstone zich. Vrouwen droegen traditionele hoofddoeken met een Spitfire-motief, die ze hadden gekocht ten bate van het fonds. Arthur Paul Abercrombie vertelde:

“Suriname was net uit de crisis van de dertiger jaren. Dat onze arme bevolking zoveel bijeen heeft gebracht was een hele prestatie. In die dagen was Suriname zo pro-Nederlands!”

De aangekochte Spitfire kreeg de passende naam Suriname.

Daarna werd geld ingezameld voor een torpedojager ter vervanging van het schip Van Galen, dat in Rotterdam was vergaan tijdens de meidagen van 1940. Ook zamelde de bevolking ijverig metaal en zilverpapier in ten behoeve van de oorlogsindustrie; tonnen ervan werden naar Amerika verscheept. En in 1943 werd er nog eens 128.500 gulden bijeengebracht voor het in Londen met Antilliaans geld opgerichte Prins Bernhard Fonds, dat ook bestemd was voor de aanschaf van wapens.

De toenemende schaarste in Nederland was aanleiding voor weer nieuwe hulpacties. Een Nationaal Steuncomité tot hulpverlening aan Nederland ging de verzending van hulpgoederen voorbereiden. Jacqueline Wijngaard:

“In mijn vrije tijd verkocht ik voor de deur van allerlei feestzalen rood-wit-blauwe speldjes voor een dubbeltje. Dat geld ging dan naar een fonds om hulpgoederen voor Nederland te kopen. Alles draaide om Nederland.”

Dit comité maakte ook plannen om, nadat Duitsland verslagen zou zijn, ondervoede kinderen uit Nederland in Suriname en op de Antillen op te vangen. Eind 1943 maakte de Knickerbocker Weekly melding van “*een der meest ontroerende giften (...): de Hindoestaansche lepralijders van de melaatschen-inrichting te Groot Chatillon, Suriname, hebben namelijk een soms gelds bij elkander gebracht ten einde voedselpakketten voor krijgsgevangenen te koopen.*” Ook de Surinaamse militairen brachten in 1944 veel geld bijeen – 50.000 gulden – voor voedselpakketten voor de krijgsgevangen Nederlandse militairen.

De Antilliaanse bevolking leek niet minder meelevend en goedgeefs dan de Surinaamse. Binnen enkele dagen na de Duitse inval in Nederland werden er twee organisaties opgericht die de hele oorlog door van betekenis bleven: het comité Steun Aan Nederlandse Oorlogsslachtoffers Curaçao, de SANOC, onder leiding van de eerder genoemde arts Chris Engels; en het Comité Nederland, gevormd door werknemers van de olieraffinaderijen. Op 3 juni 1940 vond op Curaçao een grootscheepse inzameling plaats van de SANOC. Frater Martinus was erbij:

“De schoolkinderen hielden een propagandatocht door de straten. Om half negen stonden ze opgesteld voor het paleis van den Gouverneur waar ze het Wilhelmus zongen.”

Organisator Chris Engels schreef in 1972:

“Vijftig uitgezochte figuren gingen op pad. Zij haalden in een dag 270.000 gulden op. Tien, vijftien maal meer dan ooit bij enige inzamelingsactie was geofferd. (...) Toen ik zelf ging ophalen wilde ik hier en daar een al te armoedig hutje overslaan, maar de mensen kwamen naar buiten en zeiden ‘Dokter mi no ta bon pa un fwerte pa e pober Ulandesnan?’ Dokter, ben ik niet goed genoeg om een daalder te geven aan die arme Hollanders?’”

Chris Engels was ontroerd door het enthousiasme van de bevolking voor zijn initiatief, maar verscheidene Antillianen plaatsten hier toch kanttekeningen bij. Ted Marchena:

“Ik was scholier en ik deed er wel aan mee hoor, aan die SANOC-actie, maar ik had toch ook wel wat gemengde gevoelens. De actie was door de Nederlanders georganiseerd en er was erg op ons ingeprept om eraan mee te doen. Er was een grote sociale druk. Je moest eigenlijk wel.”

Een andere Antilliaan vertelde:

“Wat niet leuk was in de oorlog, was dat we op school vaak geld moesten geven voor Nederland.”

Het Comité Nederland haalde geld op bij alle werknemers van de CPIM (Shell) en maakte dit geld over aan de koningin in Londen. Het werd gebruikt om het Prins Bernhard Fonds op te richten, met als doel de aankoop van wapens. De SANOC werd gevraagd of het zijn 270.000 gulden ook aan dit fonds beschikbaar wilde stellen. Maar Chris Engels wilde geld dat voor liefdadigheid bijeen was gebracht niet besteden aan wapens. Het geld van de SANOC ging deels naar de opvang van oorlogsvluchtelingen op de Antillen, maar gouverneur Wouters liet weinig vluchtelingen toe. Het grootste deel van het SANOC-geld werd daarom pas na de oorlog besteed, aan de bouw van een sanatorium in Laren voor studenten die in de oorlog tbc hadden opgelopen.

Een derde hulporganisatie op de Antillen was het Damescomité Prinses Irene. Het organiseerde op 19 en 20 oktober 1940 in Willemstad een grote fancy fair met het Rode Kruis. In een brief schreef het comité:

“De Fair zal een Hollandsen karakter hebben. De kleding van de meewerkende dames zal Hollandsche boerinnendracht zijn.”

Tot de te verloten voorwerpen hoorde onder meer:

“Een groote Nederlandsche vlag, gebreid door mevrouw Z. Curiel-Marchena.”

De fair werd een groot succes en kreeg later navolging in een bazaar in Emmastad. Zita Smit-Moreno:

“We hebben ook eens een grote revue opgevoerd van Max Tak om geld in te zamelen. Ik heb daarin zelf meegedaan aan een dansje. Er waren liedjes over de Spitfire, ‘Spitfire in de lucht’. We hebben ook veel gebreid en gehaakt. Er was een comité dat het regelde. Daar haalde je wol en breipennen op. We breiden sjaals voor de Engelsen van de RAF.”

De Knickerbocker Weekly schreef in december 1941:

“Het is begrijpelijk dat men op Curaçao nooit breinaalden heeft gehanteerd. Daarom is er thans iederen dag gelegenheid om breiles te nemen. Er wordt gebreid voor de Nederlandsche zeelieden en soldaten. Kisten vol wollen goederen zijn reeds naar Engeland gezonden.”

Op de Antillen werd net als in Suriname jaarlijks de Duitse inval in Nederland herdacht. Bij de opening van de Staten op de eerste dinsdag in april werd stilgestaan bij de ‘*overweldiging van ons vaderland*’. Op 10 mei organiseerde het comité Neerlands Vrijheidsdag bijeenkomsten in het Cinelandia Theater in Willemstad. Er vonden herdenkingsdiensten plaats in alle kerken, synagogen en moskeeën en ‘*terwijl de militaire vlag werd geheschen stopte het verkeer op het gehele eiland voor een minuut*’. Naast de al genoemde organisaties waren er tal van andere organisaties die activiteiten organiseerden om geld, hulpgoederen en metaal en zilverpapier in te zamelen: het comité Voor Onze Soldaten (VOS), het Spitfire Committee, het Ladies Spitfire Fund, het Joodsch Noodfonds en Joodsch Hulpcomité, het Steunfonds Katholiek Nederland, het Dames Kleding Comité, de Rotary Club. Een met Arubaans geld gekochte Spitfire kreeg de naam Aruba. Aruba had ook een eigen Aruba Hulp Fonds voor Nederland en het Neerlands ABC Baby Fonds. Op 22, 27 en 29 september 1944 organiseerde dit fonds avondvoorstellingen in het Rialto- en Principal-theater. Het leverde het fonds, dat al over 60.000 gulden beschikte, nog eens vierduizend gulden op. In 1944 deed gouverneur Kasteel een poging alle Antilliaanse acties onder te brengen in een Curaçaosch Nationaal Steuncomité (CNC). In praktijk werd dit weer een nieuwe steunorganisatie. Tot de opheffing in april 1946 zamelde het CNC 473.000 gulden in.

Sommige liefdadigheidsbijeenkomsten op de Antillen lijken een alternatief te zijn geweest voor het door de verduisteringsmaatregelen beperkte uitgaansleven in de open lucht. Jules de Palm schreef:

“Het succes van de eerste fancy fair had tot gevolg, dat op gezette tijden andere tuinfeesten voor liefdadige doeleinden werden georganiseerd. Opvallend was dat de dansvloer van lieverlede grotere afmetingen kreeg. Deze wetenschap inspireerde anderen om de picknick in ere te herstellen. (...) Organisatoren die konden garanderen dat een goed alom bekend orkest de picknick zou opluisteren, dat de bar en keuken goed voorzien zouden zijn en dat de danslustigen op een grote dansvloer aan hun trekken zouden komen, konden hun winst uittellen.”

De behoefte aan vermaak en de sociale druk heeft – vooral op de Antillen – bijgedragen aan het succes van de liefdadigheidsacties. Binnen sommige groepen bestond, zoals bleek, een antikoloniale stemming. Maar de positie van het Koninklijk Huis stond in Suriname en op de Antillen bij nagenoeg niemand ter discussie. Vooral de creolen waren zeer oranjegezind. In alle aanhankelijkheidsbetuigingen aan Nederland speelde het Oranjestad als symbool voor de eenheid van het Koninkrijk een belangrijke rol. In Suriname hingen in alle openbare gebouwen borden met de spreuk:

“Geen leus op aard is meer ons waard dan het Oranje boven!”

Ter gelegenheid van koninginndag werden, aldus de Knickerbocker Weekly, “*op Aruba, Bonaire, de Bovenwindsche eilanden en Suriname, kortom in het geheele West-Indische gebiedsdeel feestelijke bijeenkomsten en bijzondere kerkdiensten georganiseerd.*”

In de oorlogsjaren nam de oranjegezindheid enorm toe. Doordat alle banden met Nederland waren afgesneden, werd de band met zowel het koningshuis als de regering in ballingschap persoonlijker en directer. Er kwamen vertegenwoordigers van Suriname en de Nederlandse Antillen in de Buitengewone Raad van Advies van de Nederlandse regering in Londen. Verschillende ministers van die regering bezochten Suriname en de eilanden van de Antillen tijdens hun reizen van Londen naar Washington. Minister van Koloniën Welter bracht een uitgebreid bezoek aan de West. De Nederlandse tijdschriften in Londen en New York besteedden veel aandacht aan het gebied. Er werden rechtstreekse telefoonverbindingen met Londen tot stand gebracht. En op 22 oktober 1942 bracht prins Bernhard, als eerste lid van het Koninklijk Huis sinds 1835, een bezoek aan Curaçao.

De komst van prins Bernhard was wel aangekondigd, maar hij arriveerde eerder dan verwacht, in een door hem zelf bestuurd vliegtuigje. De per telefoon gewaarschuwde gouverneur Kasteel haastte zich naar vliegveld Hato, waar de prins nogmaals, maar nu met alle ceremoniële aandacht, uit zijn vliegtuig stapte. Voor de radio zei de prins:

“Niet zonder ontroering heb ik na ruim twee jaren op vreemde bodem vertoefd te hebben, weer Nederlandse grond betreden.”

Vervolgens was, schreef frater Martinus, “*de tocht van ‘t vliegveld Hato naar de stad een ware triomftocht. De wegen waren vol mensen. Iedereen juichte en jubelde.*” Op 24 oktober maakte de prins een kort uitstapje naar Aruba, waar hij de olieraffinaderij bezocht. Van Curaçao vloog hij door naar Suriname waar hij van 26 tot 28 oktober verbleef en, vergezeld door gouverneur Kielstra, een rondrit maakte door Paramaribo en een bezoek bracht aan de bauxietmijnen.

Koningin Wilhelmina kwam tijdens de oorlog tot veler teleurstelling niet naar de koloniën. Prinses Juliana bracht wel een uitgebreid bezoek. Van 2 tot 9 november 1943 was de prinses in Suriname en in februari en maart 1944 bezocht ze Curaçao, Aruba, Bonaire en Sint Maarten. Net als prins Bernhard werd ze overal uitbundig toegejuicht door de massaal toegestroomde bevolking. Er waren defilés waar vertegenwoordigers van de diverse bevolkingsgroepen, ieder in hun karakteristieke feestkleding, de prinses cadeaus aanboden. Dit alles ging gepaard met veel zang en dans. Vooral het lied ‘Schoon is de West’ moet de prinses tot vervelens toe hebben gehoord. Ter gelegenheid van deze bezoeken werd een serie postzegels uitgegeven met afbeeldingen van leden van het Koninklijk Huis. Deze postzegels werden verkocht ten bate van de Britse luchtmacht.

Eerder is al verteld dat er voor het bezoek van Juliana aan Suriname een grote razzia werd gehouden om alle criminele jongeren en prostituees van de straat te halen. De stad werd extra goed schoongemaakt en versierd. Jacqueline Wijngaard was als lid van het Vrouwelijk Vrijwilligers Hulpkorps bij de ontvangst van Juliana in de kantine van de Schutterij:

“Ik heb haar een glaasje Coca-Cola geserveerd. Dat was geweldig. Je moet niet vergeten dat haar opa de slaven in Suriname heeft vrijgemaakt.”

De Londense Vrij Nederland beschrijft dat zelfs de bosnegers van heinde en verre naar het centrum van het district Commewijne kwamen om Juliana te verwelkomen:

“Daar stond zij te midden van de Boschnegers, die haar eer brachten door fantastische primitieve dansen onder begeleiding van hun rhytmische trommelmuziek.”

Op Curaçao werd Juliana op het vliegveld ontvangen door alle moeders die hun kind Margriet hadden genoemd, naar het in Canada geboren prinsesje. Frater Martinus schreef over haar bezoek aan Bonaire:

“Na de aubade had een parade plaats van de op Bonaire gestationeerde troepen. Hierna was een receptie in de Passangrahan en deze duurde tamelijk lang, want iedereen op Bonaire wilde de Prinses een hand geven.”

Ook de kleinste eilandjes werden bij het bezoek betrokken. Toen Juliana over Sint Eustatius en Saba vloog vormden de schoolkinderen daar grote letters V van Victorie en O van Oranje. Het vliegtuig van de prinses cirkelde ongeveer tien minuten boven elk eiland. Het strooide biljetten uit waarop onder meer stond:

“Ik neem de gelegenheid te baat om u langs dezen weg mijn hartelijke groeten over te brengen. Mijn beste wenschen vergezellen u allen, voor uw aandeel in onzen gemeenschappelijken strijd en voor uw aller welzijn.”

Op Sint Maarten waren ook schoolkinderen uit Saba en Sint Eustatius aanwezig om de prinses te ontvangen. De jeugd stond in Philipsburg *‘als een klein golvend binnenmeer van wit en oranje. Met prachtige wapenschilden van alle Nederlandse provincies en grootgeschilderde spreuken: Sint Maartens jeugd is nu verheugd – Long live the Princess! – Oranje Boven!’* Toen Juliana weer naar Canada vertrok werd er nog lang gesproken over haar bezoek dat overal een onuitwisbare indruk had gemaakt.

Nationale vereeniging „SURINAME WAAKT“

ZATERDAG 10 MEI.
Twee minuten stilte!

HERDENKING inval in Nederland.
Staat allen stil en zwijgend bij het vallen van het eerste schot om 12 uur. Hervat uw bezigheden na het tweede schot **HERDENKT** hen, die vielen voor de Nederlandsche vrijheid.

SOEMA YO SRANAMKONDRE
Membre da dei vo 10 Mei;
membré den soema in bakrakondre, die ben last den Ebi vo da vrijheid in Nederland. Na 17 JOEDJOE kome soema; dan ibritan soema, al wasi pes a de, al wasi san a, de doe, an lau tiri ke maari; langs an begi an ini ben hatti vo si Koningin. Dan wasi kause an soema an abanti an go gewon bakra.

ZONDAG 11 MEI.
Nationale Betooging
in Bellevue 's voormiddag half elf.

Z. Euzelbotte de Gouverneur zal de betooging met een herdenkingswoord openen. Eveneens zullen het woord voeren de heeren; MAJOR YINK; over De Inval, Dr. J. DEL PRADO; over Suriname in huidige omstandigheden. Ir. J. VAN WOUW over **Groot Nederland.**

Komt naar Bellevue! Niemand mag ontbreken!

Oproep tot twee minuten stilte op 10 mei 1942. Dit gebruik werd geïntroduceerd in Suriname door de vereniging Suriname Waakt.

Bord dat in 1940 ter gelegenheid van Koninginnedag, ofwel 'Neerlands Vrijheidsdag', in Suriname is gemaakt en dat de gehele oorlog door in scholen en openbare gebouwen hing.

Hier is de kans van uw leven!

Overal waar Gij dit teken ziet

stop, koop een SPITFIRELOT
en win f 5000.-
voor slechts f 2,50,

Een lot verkocht ten bate van het Spitfirefonds en een advertentie voor dat fonds dat geld inzamelde voor de aanschaf van een Spitfire gevechtsvliegtuig.

Programmaboekje voor de succesvolle Rode Kruis Fair op 19 en 20 oktober 1940 op Curaçao. Alle dames van het eiland verkochten daar, gekleed in 'Hollandse boerinnendracht', zelfgemaakte producten.

Aruba, wellicht tijdens een koninginnedag.

Enveloppe, rijkelijk beplakt met postzegels uitgegeven ter gelegenheid van het bezoek van prinses Juliana aan Suriname, november 1943. Als extra demonstratie van de anti-Duitse gezindheid is links onder een tekening gemaakt. Er zijn veel meer van dit soort enveloppen bewaard gebleven. Linksboven staat een stempel van de censuur.

Erepoort voor het bezoek van prinses Juliana aan het meisjesweeshuis Santa Rosa, Curaçao. Een van de weesmeisjes hield een toespraak en vroeg de prinses of ze niet nog eens wilde terugkomen met de kleine prinsesjes.

Prinses Juliana wordt bij een défilé op Aruba begroet door kinderen.

Schoolkinderen op Sint Eustatius vormen de V van Victorie en de O van Oranje op het moment dat prinses Juliana overvliegt. Haar vliegtuig cirkelde tien minuten over het eiland. Er werden biljetten uitgestrooid om de bevolking te begroeten.

8. Joodse vluchtelingen

Prins Bernhard bezocht in Suriname ook de joodse gemeenschap. In de Nederlands Israëlitische Synagoge werd hij ontvangen door CS. Pos, I. Agsteribbe en Ph.A. Samson. Bij de Portugees Israëlitische Synagoge werd hij toegesproken door A. Lopes Cardozo, die hem herinnerde aan de nauwe band van de Surinaamse joden met het koningshuis. Voor de joodse bevolking van Suriname en de Antillen was de oorlog extra moeilijk. De joden in de West maakten zich grote zorgen over het lot van hun familieleden en geloofsgenoten in Europa. Toen de dreiging van een Duitse aanval reëel werd, brachten de joodse gemeentes in Suriname hun religieuze kostbaarheden in veiligheid buiten de synagogen.

De joodse gemeenschap in Suriname bestond in 1940 uit ongeveer duizend personen, die op de Nederlandse Antillen uit ongeveer 1200 personen. De joden behoorden tot de blanke elite. Ze hadden zich vanaf de zeventiende eeuw als handelaren en plantage-eigenaren in Suriname en op de Antillen gevestigd. Op de Antillen waren de meeste joden – ongeveer duizend – sefardische joden van Spaans-Portugese afkomst, tweehonderd waren asjkenazische joden afkomstig uit Duitsland en Oost-Europa. In Suriname was ongeveer de helft sefardisch en de helft asjkenazisch. De sefardische en asjkenazische joden vormden beide een eigen, hechte gemeenschap, met behalve hun synagogen, ook een eigen verenigingsleven en eigen tijdschriften.

In de jaren dertig had de joodse commissie die in Amsterdam betrokken was bij de opvang van joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland, de joodse gemeenschappen in de West verzocht om een deel van deze vluchtelingen op te nemen. De joodse gemeenschappen steunden echter het terughoudende beleid van de gouverneurs. De Portugees joodse gemeente op de Antillen richtte wel een comité op, het Joodsch Hulp Comité, dat hulp bood aan joodse vluchtelingen op doorreis. Over de hele wereld waren joden op zoek naar een veilige verblijfplaats. Veel schepen met vluchtelingen passeerden Curaçao, dat op een druk bevaren internationale scheepsroute lag. Het comité verstreekte hen kleding, medicijnen, voedsel en geld, maar de vluchtelingen mochten niet van boord. Slechts een beperkt aantal vermogende joden of joden met familie in Suriname of op de Antillen werd toegelaten.

Toen op 10 mei 1940 alle inwoners uit de vijandige landen werden opgepakt, bevonden zich daaronder ook Duitse en Oostenrijkse joden: zeven in Suriname en dertig op de Antillen. Vertegenwoordigers van de joodse gemeenschappen kwamen

onmiddellijk in het geweer om bij de gouverneurs te pleiten voor hun vrijlating. Het mocht niet baten. Het kwam al eerder ter sprake: de Duitse en Oostenrijkse joden werden, zowel in Suriname als op de Antillen, net als alle andere Duitsers en Oostenrijkers geïnterneerd.

De situatie in Europa werd door de joodse gemeenschappen op de voet gevolgd. Het bericht dat de Nederlandse joden werden gedeporteerd wekte in Suriname grote beroering. De twee joodse gemeenschappen hielden op 15 augustus 1942 een gezamenlijke dienst in Paramaribo. Een dag later vond er een demonstratie plaats waarbij verscheidene joodse gezagsdragers het woord voerden. Er werd een Centraal Comité ter behartiging van de Joodsche belangen in Suriname opgericht. Het tijdschrift Teroenga, Maandblad ten behoeve van leden der Israëlitische Gemeenten in Suriname, schreef:

“Op ons, Joden in West-Indië, rust de plicht datgene tot uiting te brengen, wat elders niet meer hoorbaar gemaakt kan worden. Want wij in Suriname en de onzen op Curaçao genieten nog het bijzondere voorrecht te leven onder de zich vrij strekkende Nederlandsche vlag.”

Ook de andere religieuze groepen in Suriname betuigden hun medeleven met de joden in Europa. Op 2 december 1942 werd in de kerken van de Evangelische Broeder Gemeente, de Hervormde Kerk, de Lutherse Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk stilgestaan bij het lot van *‘het lijdende volk van Israël’*. Op 11 december organiseerden de moskeeën speciale diensten die werden bijgewoond door vertegenwoordigers van de joodse gemeenten. Vertegenwoordigers van alle religieuze genootschappen waren aanwezig bij een grote openbare protestbetoging in theater Bellevue op 30 december. Het was georganiseerd door het Centraal Comité ter behartiging der Joodsche belangen in Suriname *‘tegen het besluit van de Duitse Regeering beoogende de volkomen uitroeiing der Joden in de bezette landen’*. De voorzitter van de Staten van Suriname sprak en er werd een redevoering van gouverneur Kielstra voorgelezen. Op 1 juli 1943, toen de deportatie in Nederland was voltooid, werd er door de joden gevast als teken van rouw.

Ook de Antilliaanse bevolking voelde zich nauw betrokken bij het lot van de joden. Op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval in Nederland, arriveerde het schip de SS Stuyvesant op Curaçao, met aan boord zeven Nederlands-joodse gezinnen; in totaal twintig personen. Deze Nederlandse vluchtelingen werden door Wouters toegelaten. In de maanden die volgden passeerden diverse schepen met buitenlandse joden Curaçao. Het Joodsch Hulp Comité en het eerder genoemde SANOC drongen aan op een ruimhartiger toelatingsbeleid. Maar Wouters wilde daar niets van weten. Hij kwam in aanvaring met de regering in ballingschap over Oostenrijks-joodse vluchtelingen aan

boord van een schip van de KNSM, dat kort voor de Duitse bezetting uit Nederland was vertrokken. Deze vluchtelingen hadden een visum bemachtigd voor Chili, maar Chili liet ze niet toe. Het schip ging voor anker in Panama waar het dertig dagen mocht liggen. De meestvermogenden konden er blijven; de KNSM probeerde voor de overige zeventien opvarenden elders visa te krijgen. Toen dat niet lukte week het schip uit naar Curaçao.

Wouters wilde de vluchtelingen van het KNSM-schip niet toelaten, maar hij werd daar tot zijn ergernis toe gedwongen door minister van Koloniën Welter, die hem ‘inhumaan gedrag’ verweet en dreigde met disciplinaire maatregelen. Het Joodsch Hulp Comité en de SANOC boden vervolgens aan de zorg voor de vluchtelingen op zich te nemen, maar de geïrriteerde Wouters weigerde het aanbod. De vluchtelingen hadden de Oostenrijkse nationaliteit, en werden dus als onderdanen van een vijandelijk land op Bonaire geïnterneerd.

De joodse gemeenschap op de Antillen zette zich in voor de vrijlating en verbetering van het lot van de geïnterneerde joden. Vooral rabbijn Jesurun Cardozo heeft zich intensief voor hen ingespannen. De geïnterneerden zelf dienden ook herhaaldelijk verzoeken in tot hun vrijlating bij de gouvernementele overheid. Op 11 augustus 1942 schreven vijf geïnterneerden:

“We beschouwen het als beledigend te zijn geïnterneerd in een democratisch land.”

Ook de pers mengde zich in de discussie. In december 1941 werd het interneringsbeleid van Wouters door de *Amigoe di Curaçao* bekritiseerd in een artikel met als titel ‘*Slachtoffers van een paspoort*’. Op 5 september 1945, toen de vrijheidsbeperkende maatregelen inmiddels waren opgeheven, concludeerde de krant *Beurs en Nieuwsberichten* dat de regering van Curaçao als een “*verlengstuk van Hitler*” had gehandeld waardoor de joodse geïnterneerden op de Antillen konden worden beschouwd als Hitlers allereerste joodse slachtoffers op Nederlands grondgebied.

De Nederlandse regering in Londen deed in de zomer van 1940 enige malen een beroep op de koloniën in de West om vluchtelingen toe te laten. Ondanks de bereidheid van de bevolking om de opvang te ondersteunen, bleven de gouverneurs weigeren. De eerder genoemde arts Chris Engels en de joodse advocaat Abraham Papier stelden zelfs een concept-vluchtelingenbesluit op om Wouters ervan te overtuigen dat de opvang in goede banen kon worden geleid. De eerste zeshonderd vluchtelingen zouden in leegstaande landhuizen kunnen worden ondergebracht. Een fonds zou alles bekostigen. Maar Wouters bleef het onverantwoord vinden grote groepen vluchtelingen, die naar hij verwachtte nooit meer zouden vertrekken, toe te laten op de eilanden die toch al kampten met grote woningnood. De militaire verdediging was voor hem van veel groter belang.

Uiteindelijk werd in november 1941 één vluchtelingenschap toegelaten, onder druk van minister Welter en pas nadat het Amerikaans-joodse Joint Distribution Committee uit New York had toegezegd borg te staan voor vergoeding van alle kosten, en de

garantie had gegeven dat de opvarenden niet langer dan drie maanden zouden blijven. Het ging om 86 joden uit allerlei landen. Hun schip, de Cabo de Hornos uit Spanje, had al maanden op zee rondgezworven. Het had veel havens aangedaan en was overal weggestuurd.

De vluchtelingen van de Cabo de Hornos werden ondergebracht in een oud quarantainegebouw in Willemstad. Ooggetuige Johannes van der Walle schreef hierover:

“Ze schepten zo nu en dan onder bewaking van politiemannen met het geweer in de aanslag een luchtje in de Herenstraat van Willemstad. De joodse gemeente ontfermde zich over de kinderen die tijdelijk naar school gingen.”

Het Joodsch Hulp Comité zamelde goederen in en hielp het Joint Distribution Committee met de pogingen de vluchtelingen elders onder te brengen. Het naar aanleiding van de komst van de Cabo de Hornos opgerichte Joodsch Noodfonds verschaftte financiële steun. In diezelfde periode arriveerden overigens ook regelmatig Engelandvaarders op Curaçao, die vaak vanuit Portugal via Curaçao naar Engeland reisden. Zij werden opgevangen door het Comité Nederland.

Ondanks de garantie dat hun verblijf maximaal drie maanden zou duren hadden na vier maanden slechts 25 van de 86 opvarenden van de Cabo de Hornos naar het buitenland kunnen vertrekken. De overigen kregen eind augustus 1942 meer bewegingsvrijheid. De meesten van hen vonden werk zodat ze in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. Velen slaagden er op den duur in Curaçao te verlaten. Na de bevrijding waren er nog elf van hen op Curaçao aanwezig, die in de loop van 1945 en 1946 vertrokken.

De Antilliaanse regering had zich fel verzet tegen de komst van de niet-Nederlandse vluchtelingen. Vanwege het personeelstekort op de Antillen ging gouverneur Kasteel in de loop van 1943 echter op zoek naar gespecialiseerde arbeiders onder een groep van Nederlandse, meest joodse vluchtelingen, die terecht waren gekomen in een opvangkamp op Jamaica. De regering in Londen werd gevraagd bij te dragen aan de kosten voor vervoer. Ook vroeg Kasteel de regering in Londen om de garantie dat de vluchtelingen zonder geld na afloop van hun dienstverband niet ten laste zouden komen van de Antilliaanse gemeenschap. In totaal zijn er 125 Nederlanders – waaronder ook gezinnen – uit het vluchtelingenkamp op Jamaica voor werkzaamheden op Curaçao en Aruba terechtgekomen. Hun komst werd in goede banen geleid door een informele Jamaica Commissie van twee joodse vluchtelingen uit het kamp op Jamaica, Hendrik Zaalberg en Bruno Isings. Zij regelden alles wat er geregeld moest worden.

In Suriname had gouverneur Kielstra zich net als zijn Antilliaanse collega Wouters verzet tegen de opvang van buitenlandse vluchtelingen. Medio 1942 deed Londen een beroep op Kielstra's opvolger Brons om ongeveer duizend Nederlands-joodse vluchtelingen op te vangen die zich in Vichy-Frankrijk bevonden. Vichy-Frankrijk collaboreerde met Duitsland. De vluchtelingen dreigden te worden gedeporteerd. Brons stemde in. In de Staten van Suriname werd een motie goedgekeurd dat *'elke jood die uit Nederland kan vluchten van harte welkom is in Suriname'*. Om in de opvang te kunnen voorzien moesten echter de benodigde bouwmaterialen en huisraad uit de Verenigde Staten worden aangevoerd. Dit zou vier maanden kosten. Voordat de Nederlandse joden uit Frankrijk konden vertrekken, werd Vichy-Frankrijk door Hitler bezet. Legale evacuatie van deze groep was niet meer mogelijk.

Er kwamen dus geen duizend Nederlands-joodse vluchtelingen naar Suriname. De wijk die met Amerikaanse bouwmaterialen in Paramaribo werd gebouwd werd geschikt gemaakt voor vijfhonderd bewoners. Maar de wijk werd nooit volledig in gebruik genomen. Als eerste kwamen op 24 december 1942 123 vluchtelingen in Suriname aan met het schip Nyassa uit Portugal. Omdat het kamp nog niet helemaal klaar was, werden de twee volgende transporten uit Portugal tijdelijk naar Jamaica gestuurd. De meeste vluchtelingen probeerden daar een visum te krijgen voor een ander toevluchtsoord, ondermeer vanwege het warme klimaat in Suriname. Op 5 januari 1943 kwamen uiteindelijk niet meer dan 55 vluchtelingen uit Jamaica in Paramaribo aan met het KNSM-schip SS Cottica. In 1944 volgden per vliegtuig nog twintig Nederlandse joden uit Jamaica met twee vluchten. Van een laatste transport dat was voorbereid rechtstreeks uit het neutrale Spanje werd in 1944 afgezien vanwege de snel verwachte Duitse nederlaag. Uiteindelijk kwamen er dus niet meer dan krap tweehonderd vluchtelingen in Suriname terecht.

De opvarenden van de Nyassa waren Nederlandse diamantbewerker met hun gezinnen die in mei 1940 in Antwerpen woonden. Zij waren via België, Frankrijk en Spanje naar het neutrale Portugal uitgeweken. Na drie weken op zee kwamen ze aan in Paramaribo. Opvarende Alex Sternefeld:

“Net buiten de territoriale wateren moesten we als het ware overstappen op een Nederlandse oorlogsbodem, omdat de Nyassa als schip van een neutraal land geen partij mocht kiezen. Dit werd in volle nacht een hachelijke onderneming omdat er steeds Duitse onderzeeboten werden gesignaleerd.”

Gouverneur Brons vertelde later over de aankomst van de Nyassa-vluchtelingen in de kerstnacht van 1942:

“Ze vonden het heerlijk dat zij nu op Nederlands grondgebied waren; tot laat in de nacht hebben zij het Wilhelmus gezongen.”

Een in november 1942 opgerichte regeringscommissie regelde alle voorzieningen *‘met betrekking tot de toelating, huisvesting, het onderhoud en de maatschappelijke verzorging van de oorlogsslachtoffers’*. De joodse gemeenschap ontving de vluchtelingen met open armen. De vluchtelingen werden in eerste instantie ondergebracht in het gebouw van de Chinese sociëteit Kong Ngie. Alex Sternefeld:

“We werden liefdevol ontvangen en dadelijk naar een opvanghuis overgebracht, waar er op alle mogelijke manieren voor ons werd gezorgd, zowel materieel als geestelijk. Geleidelijk aan kwamen we allen tot rust na die min of meer onzekere reis naar het voor ons onbekende. We moesten wel wennen aan een totaal ander levensritme. Alleen al het tropische klimaat speelde ons parten (...), de kennismaking met kousenband en bakba’s, om maar iets te noemen, maakte dat we ons andere eetgewoontes eigen maakten.”

In oktober 1943 werden de vluchtelingen overgebracht naar de gereedgekomen wijk op het terrein van de voormalige begraafplaats Jacobusrust, vlak buiten Paramaribo. De Nederlands-joodse vluchtelingen werden niet geïnterneerd maar stonden wel onder toezicht van de in november 1942 ingestelde regeringscommissie. Sommigen voelden zich hierdoor in hun vrijheid beknot. De meesten wisten echter op den duur hun draai te vinden. De volwassenen vonden werk, de kinderen gingen naar hun eigen school, die gevestigd was in grote open barakken met een dak van palmladeren. Sommige vluchtelingen bezochten de diensten in de synagogen.

De Surinaams-joodse bevolking en de vluchtelingen voelden zich nauw met elkaar verbonden door de zorg over hun familieleden in Europa. Op 4 juli 1943 werd op de bovenzaal van Concordia in Paramaribo een herdenking georganiseerd voor joden die niet hadden kunnen vluchten. Op 7 juni 1944 werd in een speciale gemeenschappelijke joodse dienst gebeden voor het welslagen van de geallieerde invasie in Normandië. Het nieuws van de bevrijding op 5 mei 1945 werd met gemengde gevoelens ontvangen. In een avonddienst op 6 mei 1945 werden de talloze doden herdacht. Teroenga publiceerde in de loop van 1945 lijsten met de namen van de uit Suriname afkomstige joden die bij het uitbreken van de oorlog in Nederland waren en die de oorlog niet hadden overleefd. Het waren er 78.

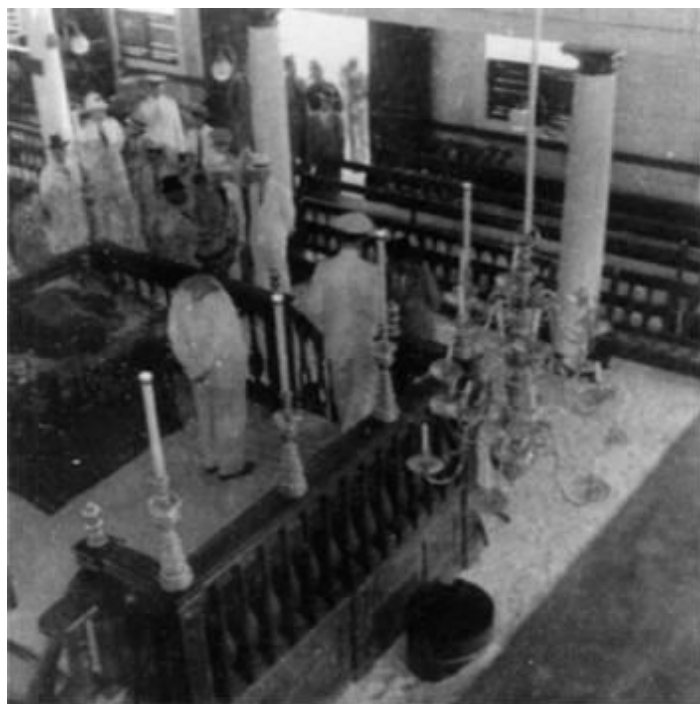

Door de afwijzende houding van de gouverneurs zijn er veel minder joodse vluchtelingen in Suriname en op de Antillen opgevangen dan mogelijk was geweest. In de Parlementaire Enquête in 1951 werd hierover hard geoordeeld. Vooral gouverneur Wouters werd een inhumane beleid verweten.

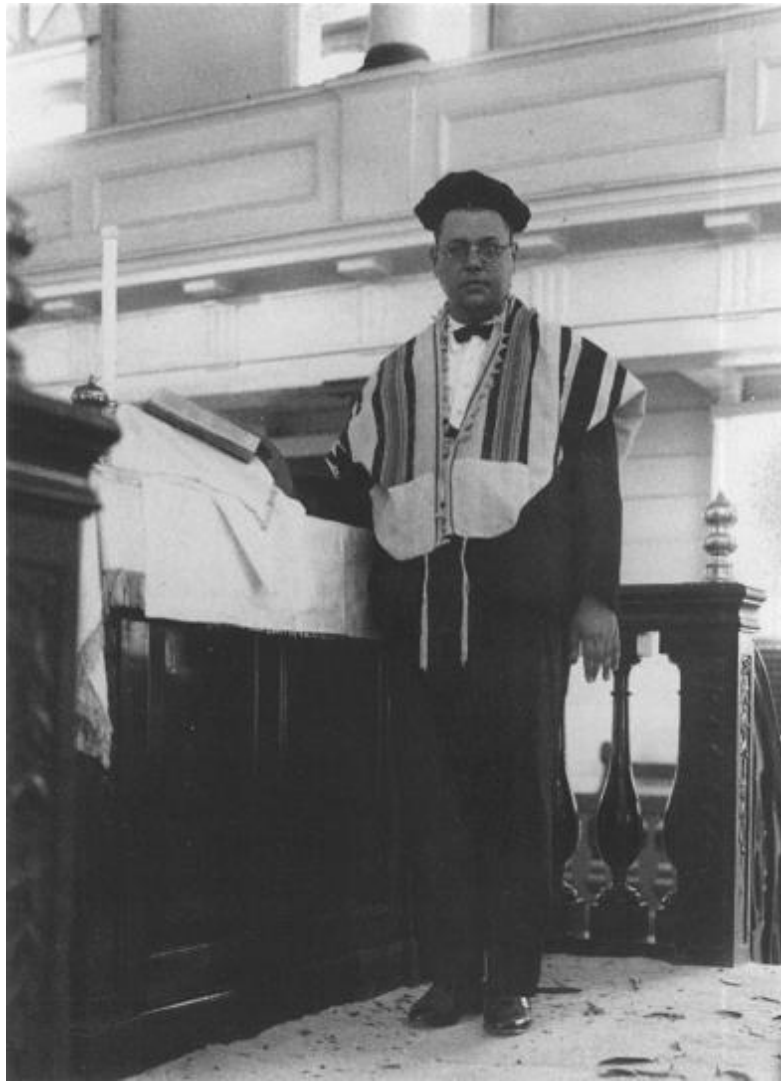
Naast de enkele honderden joodse vluchtelingen die werden opgevangen in de Nederlandse koloniën in de West, zijn er ook nog 1200 tot 1400 joden uit de Baltische landen aan de dood ontsnapt dankzij valse visa voor Nederlands West-Indië. Deze joden zijn gered door de Japanse consul in Riga, Chiune Sugihara, in samenwerking met zijn Nederlandse collega Jan Zwartendijk. Sugihara gaf de joden een doorreisvisum voor Japan. Zwartendijk gaf valse visa uit voor Suriname of de Antillen als eindbestemming. Deze ‘Riga-joden’ zijn uiteindelijk terechtgekomen in Sjanghai.

Bijna alle naar Suriname gevluchte joden keerden na de oorlog terug naar Nederland of vestigden zich in Amerika of Israël. Judith Oppenheim was in 1938 in Suriname komen wonen omdat haar vader er tijdelijk verbleef voor zijn werk. Ze bracht noodgedwongen de oorlog door in Suriname. Na de oorlog ging ze in Israël wonen.

“Toen ik van middelbare leeftijd was, begonnen de mensen over vroeger te praten. Al mijn leeftijdgenoten hadden de meest gruwelijke herinneringen aan hun vroegste jeugd. Ik niet! Ik had alleen maar hele mooie herinneringen, want ik groeide op in Suriname. Mijn hele leven lang heb ik bij het woord ‘vrede’ gedacht aan de straten in Paramaribo en ‘het paradijs’ stelde ik me voor als de tuin van ons huis in de Herenstraat.”

Prins Bernhard tijdens zijn bezoek aan Suriname in de Nederlands Israëlitische Synagoge in Paramaribo.

Ph.A. Samson in de Nederlands Israëlitische Synagoge in Suriname.

Samson was jurist en tot 1941 ondervoorzitter van de Staten. Hij bekleedde allerlei leidinggevende posities binnen de Surinaams-joodse gemeenschap. Zo was hij in 1939 medeoprichter van het blad Teroenga.

Boekje met redevoeringen tegen de jodenvervolging gehouden in Suriname naar aanleiding van – aldus het voorwoord – een oproep van het opperrabbinat van Palestina aan ‘alle joodsche organisaties in alle vrije landen (...) tot het uitschrijven van een rouwmaand, toen bevestigd werd dat Hitler bevel had gegeven dat alle joden in bezet Europa op 31 December 1942 uitgeroeid moesten zijn’.

Minister van Koloniën Ch./I.M Welter van de regering in ballingschap in Londen op bezoek in het interneringskamp op Bonaire. Welter vond het schokkend dat er ook Duits-joodse vluchtelingen waren geïnterneerd. Hij bepleitte hun vrijlating. Gouverneur Wouters stond pas onder grote druk de joden meer bewegingsvrijheid toe.

Een van de huizen van de wijk voor joodse vluchtelingen bij Paramaribo. Deze foto is lang na de oorlog gemaakt.

Het schip Nyassa waarmee op 24 december 1942 de eerste 123 Nederlands-joodse vluchtelingen in Suriname aankwamen.

Kinderen van de school voor joodse vluchtelingen in Paramaribo.

9. Verzet in Nederland

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1939 woonden er in Nederland slechts enkele duizenden Surinamers en Antillianen. De meesten waren er tijdelijk, voor studie of vakantie. Ze behoorden tot de joods-blanke of creoolse elite. De Surinaamse André Bruijning vertelde:

“Surinamers die toen naar Nederland kwamen hadden hetzelfde doel. Ze waren ambitieus en wilden verder komen. Daarom studeerden ze hard en pasten zich zo snel mogelijk aan.”

Sommige studenten hadden bezorgde brieven van familieleden gekregen waarin was aangedrongen op hun terugkeer. Enkele Antillianen trokken in 1939 huiswaarts met het KNSM-schip Simon Bolivar. Dit schip liep in de Engelse wateren op een Duitse mijn, wat tachtig opvarenden het leven kostte. De meeste Surinamers en Antillianen bleven echter in Nederland. Net als de meeste Nederlanders verwachtten ze dat Nederland neutraal zou blijven. Het Nederlandse leger werd in augustus 1939 gemobiliseerd. In dit leger werden ook jonge Surinamers en Antillianen opgenomen. Na de Duitse inval op 10 mei 1940 sneuvelden enkele van hen in de vijf dagen dat Nederland zich tegen de Duitse overmacht probeerde te verdedigen.

De Antilliaan George Maduro gaf in de meidagen van 1940 in de omgeving van Den Haag leiding aan een heroïsche actie waarbij elf Duitse parachutisten krijgsgevangen werden gemaakt. Hij werd hiervoor in mei 1946 postuum onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Ook de Surinamer Hugo Désiré Ryhiner werd met de Militaire Willemsorde onderscheiden. Hij was op 12 mei gewond geraakt:

“Mijn kapitein zei dat ik gewond was en niet hoefde te vechten. Maar ik antwoordde dat ik in staat was te vechten en naar het front zou gaan. Zo kwam ik gewond en al terecht in het gevecht bij Overschie. Dit is de basis geworden voor mijn onderscheiding.”

Op 14 mei gaf het Nederlandse leger zich over. Ryhiner:

“Mijn manschappen en ik hebben na de actie bij Overschie gehuild als kinderen. Wij hadden de Duisters klopp gegeven en waren in feite aan de winnende hand. Van

heel het pont in Nederland was ons legeronderdeel het enige dat de Duitsers in bedwang had gehouden. En nu kregen wij plotseling het bevel dat wij niet meer op de Duitsers mochten schieten.”

Na de capitulatie van het Nederlandse leger woonden de Surinamers en Antillianen – die vrijwel allemaal of joods of gekleurd waren – plotseling in een ander Nederland: een Nederland met een regime dat de superioriteit van het ‘arische ras’ preekte. Het contact met familie overzee werd rigoureuus verbroken. Dit bracht sommige groepen Surinamers en Antillianen nader tot elkaar. Antilliaanse studenten richtten in 1942 bijvoorbeeld een eigen vereniging op, die echter door de bezetter werd verboden.

Op den duur bleek dat de zwarte Surinamers en Antillianen niet werden vervolgd, al had dat in de lijn gelegen van het nationaal-socialistische rassenbeleid. De vervolging van de joden had voor de Duitsers prioriteit en er waren in Europa maar heel weinig zwarten. Een ‘niet-arisch’ uiterlijk bleek in bezet Nederland soms zelfs een voordeel. Het bood bijvoorbeeld vrijstelling van de Arbeitseinsatz, de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Een ander voordeel was dat de Surinamers en Antillianen distributiebonnen konden krijgen voor rijst, in plaats van brood- en aardappelbonnen. In de loop van de oorlog werden deze rijstbonnen zeer gewild omdat rijstwater een probaat middel bleek tegen darminfecties, die door het slechte voedsel veel voorkwamen. Rijstbonnen waren daarom een waardevol ruilmiddel op de zwarte markt.

De enigen die vanwege hun huidskleur met discriminerende maatregelen te maken kregen waren Surinaamse jazzmusici. Een kleine groep Surinaamse muzikanten trad vanaf de jaren dertig regelmatig op in cafés in Amsterdam. Vooral de saxofonist ‘Kid Dynamite’ en de fluitist Max Woiski waren populair. Aanvankelijk bleven ze gewoon optreden met hun door de nazi’s verfoeide en als ‘entartet’ beschouwde jazzmuziek. In november 1941 werd de Kultuurkamer opgericht, een verplichte beroepsvereniging voor de culturele sector onder nationaal-socialistische leiding. Officieel mochten alleen ariërs lid worden, maar ook de Surinaamse jazzmusici bleken zich door de onoplettendheid van de ambtenaren gewoon te kunnen inschrijven.

De jazzmusici hadden er niet lang profijt van. In januari 1942 werd het namelijk alle caféhouders verboden om nog langer “*Suriname-negers*” met hun “*barbaarse muziek*” te laten optreden.

Nieuws over de situatie in Suriname en op de Antillen bereikte Nederland nu en dan via Radio Oranje en door de berichten van de regering in Londen die op pamfletten door geallieerde vliegtuigen werden uitgestrooid. De legering van Amerikaanse troepen in de West werd een veel besproken kwestie, mede door een grote propagandacampagne van

de NSB. Op kleurige affiches en in pamfletten werd beweerd dat de regering in Londen Suriname en de Antillen voorgoed aan de Amerikanen had afgestaan:

“Geen waarachtig Nederlander zal deze schanddaad aanvaarden.”

Eén man had volgens de propaganda voor dit alles gewaarschuwd: NSB-leider Anton Mussert. In de illegale krant *De Vonk* verscheen een reactie die hoogstwaarschijnlijk is geschreven door de linkse Surinaamse verzetsman Anton de Kom:

“De heer Mussert is hysterisch geworden over de bezetting van Suriname door Amerikaanse troepen. Zonderlinge verontwaardiging voorwaar, voor wie niet slechts de koloniën, maar het moederland zelve opofferde aan de vijand! Onze houding in deze is zeer eenvoudig. Ook wij geloven niet, dat de Amerikanen deze waardevolle koloniën weer vrij zullen geven. Verontwaardigd hierover zijn wij niet. (...) Door roof gaat verloren, wat door roof werd gewonnen. (...) De strijd voor soevereiniteit in eigen kring zal de strijd van het Surinaamse volk zelve moeten zijn.”

Anders dan hun gekleurde landgenoten werden de Surinaamse en Antilliaanse joden in Nederland wel vervolgd, hoewel hun positie iets minder hopeloos was dan die van de Nederlandse joden. In Nederland was in de bevolkingsregistratie vaak niet na te gaan welk geloof hun ouders en grootouders hadden. Sommige joden uit de West werden daardoor niet als jood geregistreerd en dus ook niet gedeporteerd. Toch zijn er naar schatting 150 Surinaamse en Antilliaanse joden vanuit Nederland weggevoerd naar de vernietigingskampen. Een aantal joodse studenten lukte het om uit bezet Nederland te ontsnappen. De eerder genoemde Surinamer Hugo Pos nam de ‘noordelijke route’ en vertrok uit Nederland met een kustvaarder uit Delfzijl. De Antilliaanse studenten Ernest Cohen Henriquez en Isaac de Castro Yohai namen eind 1942 de ‘zuidelijke ontsnappingsroute’ via België en Frankrijk en het neutrale Spanje. De Antilliaanse Antonie de Haseth Möller en de eerder genoemde George Maduro werden in 1943 onderweg opgepakt.

In september 1942 hadden de ouders van Ernest Cohen Henriquez en George Maduro – die op de Antillen tot de joodse notabelen behoorden – bij koningin Wilhelmina een verzoek ingediend om hun zoons uit te wisselen tegen op Bonaire geïnterneerde Duitsers. De regering in Londen meende dat er aan zo’n uitwisseling te veel risico’s waren verbonden. De regering ging een jaar later evenmin in op een soortgelijk voorstel uit Duitsland. De Duitsers wilden, via de Zwitserse zaakgelastigde te Caracas, 145 in Suriname en op de Antillen geïnterneerde Duitsers uitwisselen tegen een even groot

aantal in bezet Nederland wonende Surinamers en Antillianen. Ook deze uitruil ging niet door.

Alle in Nederland studerende Surinamers en Antillianen kregen te maken met het studentenverzet. Aan verschillende universiteiten en hogescholen gingen de studenten in november 1940 in staking tegen het ontslag van de joodse docenten. Toen in februari 1941 joden niet langer lid mochten zijn van de niet-commerciële verenigingen, hieven de meeste studentenverenigingen zich demonstratief op. Begin december 1942 wilden de Duitsers zesduizend tot achtduizend studenten in Duitsland tewerkstellen. Vervolgens braken opnieuw studentenstakingen uit. In Utrecht staken vijf studenten de studentenadministratie in brand. Het bleek bovendien dat studenten betrokken waren bij verschillende verzetsacties. Daarom eisten de Duitsers vanaf april 1943 van iedere student een loyaliteitsverklaring. Wie die niet ondertekende kon de studie niet vervolgen. Slechts vijftien procent van alle studenten tekende. De rest moest zich binnen vierentwintig uur melden voor de tewerkstelling in Duitsland. Veel studenten doken vervolgens onder en werden actief in het verzet. Het hoger onderwijs kwam vrijwel stil te liggen.

Hoewel er geen exacte cijfers bekend zijn, lijkt het erop dat de Surinamers en Antillianen – vergeleken met de Nederlanders in het algemeen – veel verzet hebben gepleegd. Dit kwam deels omdat veel Surinamers en Antillianen student waren, een groep die als geheel een grote bijdrage heeft geleverd aan het verzet. Studenten verkeerden daarvoor in een gunstige positie. Ze hadden geen verantwoordelijkheden ten opzichte van een gezin of een werkgever. Ze waren jong en fysiek sterk, goed georganiseerd en gewend om zelfstandig te denken en te handelen. Het feit dat het nazi-regime racistisch was, was voor Surinamers en Antillianen een extra reden om zich te verzetten. Dit gold evenzeer voor de Surinaamse en Antilliaanse arbeiders in Nederland. De Bond van Surinaamse Arbeiders in Nederland had al in de jaren dertig opgeroepen tot de strijd tegen het nazisme. De gekleurde Surinaamse arbeiders Albert Witteman, Iwan Hugo Kanteman, Charles Lu-A-Si en Christiaan van de Montel werden actief in het communistische verzet. Ook enkele Surinaamse intellectuelen, zoals de hoogleraar Paul Flu, de arts Leo Lashley en de schrijver Lou Lichtveld – bekend onder het pseudoniem Albert Helman – raakten betrokken bij het verzet.

Hoewel de kleurlingen niet werden vervolgd, behandelden de Duitsers hen soms extra slecht als ze voor verzetswerk waren gepakt. Hugo Ryhiner kreeg ermee te maken toen hij op 14 mei 1940 krijgsgevangen was gemaakt:

“Die Duitse soldaten waren de jonge fanatieke nazi’s die alleen maar geloofden in het zogenaamde ‘edele Germaanse ras’. Op een gegeven moment probeerde een van

die Duitse soldaten bij het passeren, mij een schop te geven. Ik viel op, omdat ik de enige kleurling tussen al die blanken was.”

De bekendste verzetsman uit de West is ongetwijfeld de linkse activist Anton de Kom. Hij was geboren in Paramaribo in 1898 en vertrok in 1920 naar Nederland. Eind 1932 keerde hij terug naar Suriname, maar vanwege zijn antikoloniale activiteiten werd hij uitgewezen. In 1933 kwam hij weer naar Nederland. Hij publiceerde er het boek *Wij slaven van Suriname*. Tijdens de bezetting schreef hij artikelen voor de Haagse editie van de illegale krant *De Waarheid* die lange tijd *De Vonk* heette. In 1941 werden de meeste leden van zijn groep gearresteerd. De Kom ging toen werken voor de landelijke editie van *De Vonk*, die werd uitgegeven in Amsterdam. Op 7 augustus 1944 werd De Kom in Den Haag op straat gearresteerd. Hij zat gevangen in de gevangenis van Scheveningen en in de concentratiekampen Vught, Sachsenhausen en Neuengamme. Kort voor de bevrijding werd hij naar Sandborstel overgebracht waar hij op 24 april 1945 overleed aan tuberculose.

Ook twee Antillianen kregen bekendheid vanwege hun verzetswerk: de studenten Boy Ecury en George Maduro. Segundo Jorge Adelberto Ecury, bijgenaamd Boy, was in 1922 geboren op Aruba. In 1937 vertrok hij voor studie naar Nederland. In 1942 raakte hij in Tilburg bij het verzet betrokken via zijn vriend Luis de Lannoy, een student uit Curaçao, die onderduikers hielp en illegale kranten verspreidde. Boy was een gespierde, energieke, avontuurlijk ingestelde man. Hij reed graag rond op een grote, lawaaiige motorfiets. Toen Luis de Lannoy in februari 1944 werd gearresteerd, deed Boy een vergeefse poging hem uit de Utrechtse strafgevangenis te bevrijden. Boy was gezien en werd dus gezocht. Hij werd nu actief in de Groep Van der Klei, die was verbonden aan de Raad van Verzet. De groep hield zich in de buurt van Oisterwijk bezig met sabotageacties. Boy trok er met zelfgemaakte fosforbommen op uit om Duitse vrachtwagens en spoorlijnen te vernielen. Na teleurstellende contacten met Amsterdamse knokploegen – die vanwege zijn opvallende uiterlijk niet met hem wilden werken – vertrok Boy naar Delft. Van daaruit nam hij deel aan acties van een knokploeg in Den Haag. In november 1944 begon Boy de Rotterdamse haveninstallaties te saboteren. Hij werd verraden en op 5 november 1944, met wapens op zak, gearresteerd. Op 6 november 1944 werd hij op de Waalsdorpervlakte in de Scheveningse duinen gefusilleerd.

George John Lionel Maduro werd in 1917 in Willemstad op Curaçao geboren. Hij ging in Leiden rechten studeren. Op 10 mei 1940 was hij als reserveluitenant gemobiliseerd. Zijn heroïsche optreden in de meidagen is al genoemd. Na de capitulatie van het Nederlandse leger raakte hij snel betrokken bij het verzet. In de periode van augustus 1940 tot december 1941 werd hij twee keer gearresteerd, zat ook lange tijd vast, maar werd weer vrijgelaten. In maart 1942 dook hij onder. Hij besloot Nederland

te ontvluchten, om zich in Engeland bij de Nederlandse strijdkrachten te voegen. Hij vertrok op 27 juni 1943, in gezelschap van Oncko Wttewaal van Stoetwegen richting Belgisch-Franse grens. Op 4 september 1943 werden zij verraden, opgepakt en in Saarbrücken in een gevangenis opgesloten onder een zwaar regime: ‘*Sonderform, Einzelhaft, ohne Begünstigung*’. Op 11 mei 1944 werd deze gevangenis door een Amerikaans bombardement getroffen. George en Oncko hadden kunnen vluchten als ze niet eerst nog twee Poolse gevangenen waren gaan redden die onder het puin lagen. Begin november 1944 werd George overgebracht naar concentratiekamp Dachau, waar hij op 9 februari 1945 bezweek aan vlektyfus. Ter nagedachtenis aan George werd in Den Haag op 2 juli 1952 de miniaturstad Madurodam geopend. De ouders van George hadden het kapitaal voor de bouw van Madurodam geschonken. De exploitatiebaten waren bestemd voor het Nederlands Studenten Sanatorium te Laren, dat na de bevrijding met Antilliaans geld was gebouwd.

Behalve deze drie bekende verzetshelden uit de West, hebben ook vele onbekend gebleven Surinamers en Antillianen hun leven gewaagd in het verzet tegen nazi-Duitsland. Achterin dit boek is een overzicht opgenomen met de biografische gegevens die konden worden achterhaald. Enkele van hen worden hier iets uitgebreider behandeld.

Noville Arthur Ezechiëls werd geboren op 15 augustus 1910 te Paramaribo. Toen de oorlog uitbrak was hij marinier in Rotterdam. Tijdens de meidagen van 1940 vocht hij bij de Maasbruggen tegen de Duitsers. Ezechiëls werd krijgsgevangen gemaakt, maar in juli 1940 vrijgelaten. Daarna ging hij zich bezig houden met verzetswerk:

“Tot mei 1943 heb ik met een geselecteerde groep mariniers en burgers aan verzetswerk gedaan, zoals het geven van wapeninstructies. Door verraad werd er in onze woning huiszoeking gedaan. Ik werd naar kamp Amersfoort gebracht en na enkele weken in een goederenwagon afgevoerd naar Duitsland, waar ik tot het eind van de oorlog verbleef”

Iwan Hugo Kanteman werd in 1908 in Albina in Suriname geboren. Hij groeide op in Paramaribo en kwam in 1933 als matroos op de grote vaart naar Amsterdam. Van 1934 tot 1939 woonde hij in Rotterdam. In 1939 vestigde hij zich weer in Amsterdam, waar hij een gezin stichtte en ging werken als monteur. In de meidagen van 1940 was hij gelegerd te Herwijnen. Tijdens de bezetting kon hij dankzij een functie bij de Luchtbeschermingsdienst na spertijd over straat. Hiervan maakte hij gebruik om onderduikers naar duikadressen te begeleiden. Vaak bracht hij ze ook enkele nachten onder in het luchtbeschermingslokaal. In 1943 kwam hij in contact met de illegale

Waarheid-groep van taxichauffeur Cor Leegwater in Amsterdam Oud-Zuid. Kanteman ging helpen bij de verspreiding van De Waarheid en illegale pamfletten. Hij haalde ook geld op voor het Solfonds, bestemd voor de ondersteuning van illegale werkers.

Kanteman werd op 10 juni 1944 vanwege zijn verzetswerk gearresteerd. Zijn dochter Elsie kan zich het herinneren:

“Ik was twee jaar, maar ik heb het voor ogen. Mijn ouders zaten elkaar te liefkozen in hun nachtkleding en ze keken mij heel liefdevol aan. Op dat moment werd de deur ingetrapt en kwamen ze binnen met veel lawaai en geweld. Mijn vader werd meegenomen en mijn moeder schreeuwde en huilde.”

Kanteman verbleef in Kamp Vught later in Kamp Sachsenhausen. Op 13 oktober 1944 werd hij overgebracht naar Kamp Buchenwald, waar hij op 19 maart 1945 in het nevenkamp Langenstein stierf door honger en uitputting.

De al eerder genoemde Hugo Désiré Ryhiner was lid van een verzetsgroep in Den Haag. Onder de schuilnaam Rijnier hield hij zich bezig met koeriersdiensten, onderduikhulp en de verspreiding van illegale kranten. De Duitse Sicherheitsdienst kreeg ook hem te pakken:

“Bij het verzet leer je als een angstig dier leven. Je blijft nooit lang op één adres slapen. Als je contact met anderen maakt of boodschappen doet, doe je dat snel en blijft niet dralen. Boodschap afgeven en wegwezen. Voor je eigen veiligheid. Eenmaal week ik van deze stelregel af en het was mis.”

Ryhiner bleef ergens brood eten; het pand bleek omsingeld.

“Ik werd meegenomen naar een bureau en later overgebracht naar het beruchte Oranje Hotel, de gevangenis van Scheveningen. Met de op mij gevonden papieren kon ik niet ontkennen dat ik lid van het verzet was. Ik gaf mijn ware naam Ryhiner op en ze zijn er niet achter gekomen dat ik de door hen sinds lang gezochte Rijnier was.”

Vanuit Scheveningen werd Ryhiner in Duitsland van het ene naar het andere kamp gebracht. Tijdens een ‘dodenmars’, waarbij de gevangenen te voet naar een ander kamp gingen, wist Ryhiner te ontsnappen. Na een lange zwerftocht belandde hij met gevangenen van uiteenlopende nationaliteiten in een Amerikaans kamp. In maart 1945 werd hij vrijgelaten. Na de bevrijding keerde hij terug naar Nederland.

Waldemar Nods werd in 1908 in Paramaribo geboren. Hij vertrok rond 1926 naar Nederland om te gaan studeren. Hij trouwde met Rika van der Lans. Het paar had een pension in Scheveningen. Omstreeks 1942 begon hij hulp te verlenen aan onderduikers.

Nods, die van zijn grootmoeder afschuwelijke verhalen had gehoord over haar joodse slavenhouder, nam joden op in zijn huis. Op 18 januari 1944 werden er bij een inval in zijn huis vijf joodse onderduikers en een gedeserteerde SS-er aangetroffen. Rika nam alle schuld op zich en kwam via Kamp Vught in vrouwenkamp Ravensbrück terecht. Ze is daar waarschijnlijk in februari 1945 overleden. Ook Nods verbleef enige tijd in Kamp Vught. In mei 1944 werd hij op transport gezet naar verschillende Duitse concentratiekampen. Eind april 1945 zou hij vanuit het bevrijde concentratiekamp Neuengamme met het schip Cap Arcona worden gerepatriëerd. Op 3 mei 1945 werd dit schip bij vergissing door de geallieerden gebombardeerd. Zo eindigde Nods' leven in de Oostzee, twee dagen voor het einde van de oorlog.

Ook de Antilliaan Tirso Sprockel bood hulp aan onderduikers. Hij was omstreeks 1913 geboren op Curaçao en vertrok begin jaren dertig naar Nederland om te studeren. Zijn woning in Delft werd een onderduikadres voor joden en bemanningsleden van neergestorte geallieerde vliegtuigen. Het vormde een schakel in een lange ontsnappingsroute via België, Frankrijk en Spanje naar Engeland. Sprockel werd enkele malen door de Sicherheitsdienst gearresteerd, maar steeds weer vrijgelaten wegens gebrek aan bewijs. Met de Antilliaanse studenten Delficio Navarro en Boy Ecury maakte hij enige tijd deel uit van een groepje dat sprak over de toekomst van de Antillen na de oorlog. Net als bij hun landgenoten overzee stimuleerde de oorlog hun zelfstandigheid en daarmee ook hun nationalisme. Het groepje stelde de bevoorrechte positie van de blanke joden en Nederlanders op de Antillen aan de kaak en wilde dat de 'echte Curaçaoënaars' meer kansen zouden krijgen.

Job John Bernhard Tolud werd geboren op 15 september 1899, in Coronie in Suriname. Hij diende bij de marine in Den Helder. Na tien jaar nam hij ontslag omdat hij geen officier kon worden, wat volgens hem kwam door zijn donkere huidskleur. Hij begon in Amsterdam een winkel in Surinaamse curiosa. Tijdens de bezetting ging hij in het verzet in Alblasterdam, waar hij in de kost was bij de familie Van der Mark. Hij verdiende zijn geld door te jongleren op straat en op scholen. Vanaf februari 1945 maakte Tolud deel uit van het Strijdende Gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten, district Dordrecht. Hij werd 'Johnny de neger' genoemd.

Vlak voor de bevrijding nam 'Johnny de neger' deel aan een gewapende actie:

"In '45 zaten we met de verzetsgroep verscholen bij een boer, zijn vrouw, twee dochters en twee zonen. We hadden een aanvalsplan maar konden het nog niet uitvoeren. We hadden gerekend dat de Amerikanen zouden komen. Twee dagen waren ze volgens onze verwachtingen over tijd. Eén van die zonen kon zijn zenuwen niet beheersen. Die boer kwam naar me toe en zei dat het hem te lang duurde. (...) Ik was geen commandant, maar ik stapte naar hem toe en zei: Kijk, het lijkt me beter om de zaak te ontbinden. (...) De volgende dag was de spanning

weer enorm. Plotseling hoorden we via Radio Oranje dat het Duitse leger over geheel Europa gecapituleerd had. Het was 5 mei 1945. Op dat moment voelde ik mij, ondanks dat ik Surinamer ben één met ze. Een jongen van vijftien sprong naar een orgel en begon het Wilhelmus te spelen. We zongen, huilden en omhelsden elkaar. Je kan duizendmaal Surinamer zijn, op dat moment gaat het door je ziel.”

Na de oorlog wilden verscheidene Surinamers en Antilianen terug naar hun geboorteland om het streven naar autonomie vorm te geven. In augustus 1945 werd in Tilburg de Bond Jong Curaçao in Nederland opgericht die terugkeer wilde bevorderen. De schrijver Lou Lichtveld (pseudoniem Albert Helman) sloeg een aanbod om zich in Nederland kandidaat te stellen voor de parlementsverkiezingen af:

“In mijn eigen land bestaat niet eens algemeen kiesrecht, dus ga ik me daar voor inspannen.”

Lichtveld vertrok in 1946 naar Suriname waar hij zich aansloot bij de Unie Suriname.

George Macluro te paard in zijn militaire uniform. Maduro, afkomstig van het eiland Cjiracao, overleed in 1944 in concentratiekamp Dachau. Na de oorlog stichtte zijn familie ter nagedachtenis aan hem de miniatuurstad Madurodam.

De NSB startte in Nederland een grote propaganda-actie tegen de legering van Amerikaanse troepen in de West. Nederland zou volgens de NSB de koloniën hierdoor voorgoed kwijtraken.

Antun de Kom. De Kom bestreed het koloniale bewind in Suriname en verwierf bekendheid als verzetsheld in Nederland.

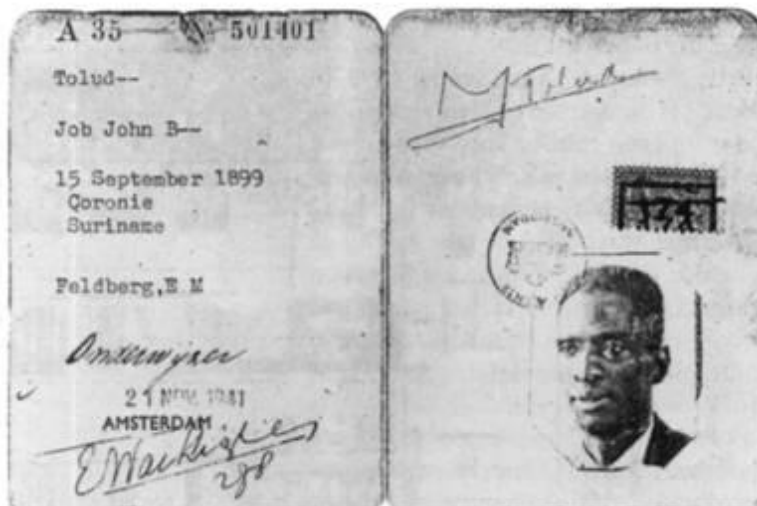
De Arubaan Boy Ecury werd in 1944 vanwege zijn verzetswerk gefusilleerd.

De Surinamer Iwan Kanteman ging in het verzet hoewel zijn vrouw daar vanwege de risico's moeite mee had. Hij overleed vlak voor de bevrijding in een concentratiekamp. In Amsterdam werd een plein naar hem genoemd.

Waldemar en Rika Nods (muiden) in hun pension, Pension Walda, in Scheveningen op 26 december 1941. Het echtpaar hield er onderduikers verborgen. Ze kwamen beide om in een Duits concentratiekamp.

Persoonsbewijs van de Surinaamse verzetsman Job Tolud en een vlak na de bevrijding genomen portret van groep van de Binnenlandse Strijdkrachten waarin Tolud actief was. Tolud had er de bijnaam 'Johnny de neger'.

10. Na de oorlog

De bevrijding van Nederland in 1945 werd in Suriname en op de Antillen even uitbundig gevierd als in Nederland. Frater Martinus beschrijft het begin van de feestelijkheden op Curaçao:

“Op 4 mei ‘s-middags vertelde de radio dat de moffen in Nederland, Noordwest Duitsland en Denemarken zich hadden overgegeven. De scholen werden aanstonds gesloten, de jeugd was dol van blijdschap. Overal wapperde de Nederlandse driekleur. De klokken begonnen te luiden, de schepen te fluiten, de mensen wensten elkaar op straat proficiat, donderbussen knalden, er was vreugde alom.”

In Suriname schreef de tienjarige Freddy Bruijning in zijn ‘Zangschrift’:

Holland Vrij!

*Gejuich in Hollands Steden Gejuich op Hollands veld Het zwaarste is geleden
Voorbij is het geweld*

Op alle eilanden van de Antillen en in Suriname werd wekenlang het ene feest na het andere gevierd. In Paramaribo duurde het officiële bevrijdingsfeest – nadat ook Japan was gecapituleerd – van 25 tot 31 augustus. Het programma bestond uit concerten, sportwedstrijden, optochten, militaire parades, een kermis en een groot vuurwerk.

Natuurlijk probeerden veel Surinamers en Antillianen na de bevrijding meteen weer contact op te nemen met familieleden in Nederland, maar dat was meestal nog niet mogelijk. De verbindingen waren niet direct hersteld. Het was ook nog niet veilig op zee en er waren maar weinig schepen beschikbaar. De eerste passagiersschepen die Suriname en de Antillen aandeden vertrokken beladen met hulpgoederen naar Nederland. Vanuit Suriname was het de SS Lingstream, die vertrok op 24 mei. Vanaf de Antillen was het de SS Stuyvesant van de KNSM. De Surinamers en Antillianen kochten de winkels leeg en verzonden duizenden pakketten met kleding en voedsel naar het geteisterde Nederland. De Surinaamse Cynthia Mc Leod schrijft hierover:

“Men kocht flanel en naaide. Ook de gezinnen waar men elk dubbeltje wel driemaal moest omdraaien gaven. (...) Niet alleen kleding, lakens en handdoeken, maar ook andere zaken. Trommels vol pindakoekjes, cocoskoekjes, gommakoekjes

werden in kisten gepakt en verstuurd, en niet te vergeten cacao, onze eigen voedzame, zelfgemaakte cacao, dat was net wat die bloedarme kindertjes in Holland nodig hadden om weer aan te sterken.”

De schepen met hulpgoederen werden feestelijk uitgeleide gedaan.

Het zou nog heel lang duren voor het tekort aan transportmogelijkheden zou zijn opgeheven. Allerlei groepen mensen die weg wilden, moesten noodgedwongen in Suriname en op de Antillen blijven: Nederlanders die terug wilden naar Nederland, joodse vluchtelingen, Amerikaanse militairen, maar ook de geïnterneerde Duitsers, Zuid-Afrikanen en ‘Indische NSB-ers’. Vooral met die laatste groep zat het Surinaamse bestuur in de maag. Ze vielen onder de Nederlands-Indische regering, die feitelijk niet meer bestond. Het duurde lang voor de regering in Den Haag besliste dat de ‘Indische NSB-ers’ naar Nederland zouden worden gebracht en de geïnterneerde Zuid-Afrikanen terug moesten naar Zuid-Afrika. De Zuid-Afrikanen verlieten Suriname op 6 mei 1946. De ‘Indische NSB-ers’ op 18 juli 1946. Stulemeyer: *“5 mei 1945, de dag der bevrijding, maar niet voor ons. Dagen gingen voorbij zonder dat we in vrijheid werden gesteld: de dagen werden weken; de weken maanden. Waarom? We wisten het niet. Zo verliep 1945 en 1946. Het werd 15 juli 1946 eer we ons voorgoed buiten het prikkeldraad van de Jodensavanne bevonden. Het vertrek (...) was luisterrijk. De hele bevolking uit de omtrek had zich, voorzien van vlaggen, drums en andere instrumenten langs de rivier opgesteld om afscheid van ons te nemen. (...) Paramaribo was een heksenketel; de kade waar onze boot meerde was stampvol mannen, vrouwen en kinderen, onvergetelijk hartelijk.”*

Ook de vrijlating van de Duitse en Oostenrijkse geïnterneerden liet op zich wachten. In Suriname werd er door de Evangelische Broeder Gemeente sterk op aangedrongen. Gouverneur Brons stelde op 26 juni 1945 de minister in Den Haag voor om alle Duitsers, met hun niet-Duitse echtgenotes en in Nederland of Suriname geboren kinderen uit te wijzen naar Duitsland. Maar er was geen transport en in Nederland was geen plaats voor tijdelijke opvang. De 22 Duitse mannen die met een Surinaamse vrouw waren getrouwd werden daarom toch in vrijheid gesteld, op voorwaarde dat zij zich van politieke activiteit zouden onthouden. Later kregen nog zes Duitsers toestemming om in Suriname te blijven; 35 Duitsers vertrokken naar Venezuela.

De overgebleven tachtig Duitsers konden pas begin 1947 Kamp Copieweg verlaten. Gerhard Frey:

“We vonden het vreselijk dat we weg moesten uit Suriname. Hiermee kwam een einde aan twee eeuwen zendelingschap. Het was een heel dramatisch moment,

zowel voor ons als voor de Surinamers.”

Op 19 februari 1947 vertrokken de Duitsers met het schip Bloemfontijn naar Amsterdam. Net als bij de ‘Indische NSB-ers’ liep de bevolking massaal uit voor een zeer emotioneel afscheid. Veel mensen in Paramaribo waren in het wit gekleed ten teken van rouw. Er werd geschreeuwd *Kon baka!* (Kom terug) en *Waka boe!* (Goede reis). De Bloemfontijn voer langs de Antillen waar ongeveer dertig ex-geïnterneerde Duitsers aan boord kwamen. Bijna honderd Duitsers en Oostenrijkers, onder wie de joden, hadden toestemming gekregen om op de Antillen te blijven. Op 12 maart 1947 kwam de Bloemfontijn aan in Amsterdam. Vandaar werd de groep met een binnenvaartschip naar het doorgangskamp Mariënbosch bij Nijmegen vervoerd. Vanaf juli 1947 vertrok men geleidelijk naar Duitsland. De meesten moesten gaan wonen in het door de Sovjet-Unie bezette oostelijke deel.

In februari 1947 vertrokken de laatste Amerikaanse militairen van de Antillen; op 22 oktober vertrokken de laatste 42 man Amerikaanse troepen uit Suriname. Hun basis op Zanderij werd overgedragen aan de Nederlanders. Ook zij kregen een feestelijk afscheid. Hiermee werd, tweeënehalf jaar na de bevrijding van Nederland, de oorlog echt afgesloten. Maar de oorlog had allerlei blijvende veranderingen teweeggebracht. De explosief gegroeide economie kende een terugval; toch bleef Suriname nog enige tijd de grootste bauxietproducent van de wereld en de belangrijkste leverancier voor de Amerikaanse aluminiumindustrie. Ook de Antilliaanse olieraffinaderijen bleven nog tientallen jaren floreren. Veel van de nieuwe kleine industriële bedrijfjes bleven bestaan. Op de Antillen gaven de contacten met de Verenigde Staten uit de oorlogsjaren inderdaad de verwachte impuls aan de ontwikkeling van het toerisme. Bijna symbolisch voor de verandering is dat er op het terrein van het interneringskamp op Bonaire een hotel werd ingericht. Suriname en de Antillen zouden nooit meer zo arm en geïsoleerd zijn als voor de oorlog.

Ook in politiek opzicht had de oorlog een kentering gebracht. Het streven naar autonomie, dat in de oorlogsjaren in een stroomversnelling was geraakt, kreeg na de oorlog vorm. De ‘decemberrede’ van Wilhelmina werd in herinnering gebracht en aangegrepen om het onderwerp aan de orde te stellen. In 1946 werden op de Antillen en in Suriname ‘Autonomie-commissies’ ingesteld, die in juni 1946 een petitie aanboden aan koningin Wilhelmina. Ondertussen werden er allerlei politieke partijen opgericht. De eerste echte politieke partij in Suriname was in 1946 de Moslim Partij. Kort daarop volgden de Progressieve Surinaamse Volkspartij, de Nationale Partij Suriname, de Surinaamse Hindoe Partij, de Hindostaans Javaanse Politieke Partij en de Kaum Tani Persatuan Indonesia. In 1949 fuseerde een aantal van deze partijen. Op de Antillen splitste in 1948 de behoudende Curaçaose Onafhankelijke Partij zich af van de Democratische Partij. In hetzelfde jaar stichtte Da Costa Gomez de Nationale Volks

Partij (NVP) als afscheiding van de Curaçaosche Rooms-Katholieke Partij. De DP en de NVP zouden jarenlang het politieke toneel beheersen. Op Aruba kwam in 1947 de afscheidingsbeweging Separacion tot stand, gevolgd door een grote volksdemonstratie vóór de afscheiding op 7 september 1947.

Een parlementaire commissie uit Nederland bezocht de koloniën in 1947 en concludeerde dat er, hoewel de politieke partijen slechts kort bestonden, geen reden was om van de toegezegde hervormingen af te zien. Begin 1948 vond er een eerste Ronde Tafel Conferentie plaats tussen Nederland, Suriname en de Antillen. Daar werd vastgesteld dat de koloniën voortaan Rijksdelen zouden heten. De naam ‘Curaçao’ voor het gehele gebiedsdeel werd vervangen door ‘Nederlandse Antillen’. Een reeks hervormingen werd besproken: invoering van algemeen kiesrecht, afschaffing van de benoemde statenleden, uitbreiding van het aantal statenzetels tot 21, de bevoegdheid van de Staten om de begroting vast te stellen en de benoeming van een vertegenwoordiger in Nederland.

Nederland wilde ook Indonesië in een definitieve regeling betrekken. Dat lukte niet door de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Er kwam dus een interim-regeling, gevolgd door een tweede Ronde Tafel Conferentie in 1952. Pas in 1954 volgde de plechtige afkondiging van ‘het Statuut van het Koninkrijk’, waarin werd bepaald dat het Koninkrijk der Nederlanden bestond uit drie autonome landen: Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen. Suriname en de Antillen kregen een eigen regering en werden niet langer bestuurd vanuit Den Haag. Alleen de defensie, de buitenlandse zaken en “*het waarborgen van de deugdelijkheid van het bestuur*” bleven aangelegenheden van het Koninkrijk.

De herinneringen aan de oorlog bleven leven in de eerste jaren na de oorlog. Het eerste oorlogsmonument dat werd opgericht was een standbeeld op Aruba van de vanwege zijn verzetswerk in Nederland geëxecuteerde Boy Ecury. In Suriname volgde in 1950 een groot monument voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Op Curaçao was al in 1945 een comité tot stand gekomen dat de oprichting van een monument voor de gevallen van de Tweede Wereldoorlog voorbereidde. Dit monument kwam te staan aan de oever van het Waaigat aan de rand van Willemstad. Het werd onthuld in 1957. In datzelfde jaar werd in Kralendijk op Bonaire een monument opgericht voor de in 1940-1945 omgekomen Antillianen. Zowel de Antillen als Suriname kregen ook een monument als geschenk van de Nederlandse regering, uit dankbaarheid voor de tijdens de oorlog verleende steun. In Willemstad werd dit monument, de ‘Vrouwe des Overvloeds’, begin augustus 1953 onthuld door prins Bernhard. In Suriname onthulde koningin Juliana in 1955 op het Silvaplein te

Paramaribo het ‘Dankbaarheidsmonument’, ontworpen door de bekende Nederlandse beeldhouwer Mari Andriessen, die ook de Dokwerker in Amsterdam maakte.

Ondanks de erkenning van de bijdrage van de Surinamers, Antillianen en Arubanen aan de Tweede Wereldoorlog in de naoorlogse jaren, is er in de geschiedschrijving en journalistiek weinig aandacht aan besteed. De gebeurtenissen in de West waren nu eenmaal minder ingrijpend dan die in Nederland en in Nederlands-Indië. Ze raakten daardoor van lieverlee vergeten. Tot teleurstelling van een aantal groepen waarvoor de oorlogsjaren toch zeer ingrijpend waren geweest. Een aantal ‘Indische NSB-ers’ bijvoorbeeld deed pogingen aandacht te krijgen voor hun concentratiekamp, ‘de groene hel’ in Suriname en voor de moord op twee van hun ontsnapte kampgenoten.

Een andere groep die van zich liet horen waren de Surinaamse veteranen die gevochten hadden in Nederlands-Indië. Zij waren na de capitulatie van Japan uit het leger teruggetrokken vanwege het risico dat zij zich zouden aansluiten bij de Indonesische nationalisten. Hun was beloofd dat ze na de oorlog in Nederland of Suriname een vaste aanstelling zouden krijgen als beroepsmilitair. In plaats daarvan werden ze massaal afgekeurd. In de jaren vijftig werden ze – tot veler verbittering – wel opgeroepen en goedgekeurd voor de strijd in Korea. Ze voelden zich miskend en misbruikt door de Nederlandse overheid.

Ook in Suriname konden de veteranen overigens niet altijd rekenen op respect. Naarmate het antikoloniale denken meer terrein won, kregen ze meer kritiek te verduren. Veteraan Fred van Russel stelt:

“Men ziet neer op de oorlogsveteranen en noemt ze huurlingen want ze zouden niet gevochten hebben voor Suriname zelf. Dit is kolder. Wij zijn geen huurlingen geweest. Wij vochten niet om geld maar om de bevrijding van mensenbroeders die door anderen werden onderdrukt.”

Als voorzitter van de Federatie van Oud-strijders en Ex-militairen pleitte Russel jarenlang voor een financiële vergoeding van de Nederlandse overheid voor de veteranen in Suriname. Het heeft lang geduurd voor hij succes had. Pas in juli 2003 werden aan 580 Surinaamse veteranen uitkeringen verstrekt.

Ook bij de Surinaamse en Antilliaanse burgers ontstond op den duur soms wat wrevel omdat er over hun oorlogservaringen zo weinig bekend is. Cynthia McLeod schreef in 1993 in het blad OSO:

“Zouden ze het nog weten? Die Hollandse kindertjes van toen, die allang grote mannen en vrouwen zijn (...). Die eerste warme pyjama van na de oorlog, dat eerste stukje heel ondergoed. Zouden ze nog weten dat die uit Suriname kwamen? Ik weet het nog en ik denk dat alle Surinamers van mijn leeftijd en ouder het ook

nog weten. Maar de Hollanders, zouden die het nog weten? Ach, ik denk dat ze het reeds lang vergeten zijn.”

Terugkijkend op de gebeurtenissen in de West, is het zondermeer duidelijk dat de Surinamers en Antillianen achter Nederland en de geallieerde zaak hebben gestaan. De vrees van sommige bestuurders destijds, dat de verbreking van het contact met Nederland en de komst van Amerikaanse troepen een anti-Nederlandse stemming teweeg zouden brengen, was ongegrond. Anti-Nederlandse gevoelens waren er wel, maar ze bleven marginaal, ondanks de hechte band van de bevolking met de groepen die als vijanden waren geïnterneerd en ondanks de politieke emancipatie, die zich niet zonder conflicten voltrok. De Surinamers en Antillianen waren niet zo gewend en bereid om te vechten, maar hun medeleven, goedgeefsheid en hulpvaardigheid waren overweldigend. Dat er in de West niet veel meer joodse vluchtelingen zijn opgevangen lag aan de gouverneurs en niet aan de bevolking. De band met Nederland en de Nederlanders werd versterkt door de liefde voor het Koninklijk Huis, dat een belangrijke symbolische functie had. Voor veel Surinamers en Antillianen was het bezoek van prinses Juliana dan ook het hoogtepunt uit de oorlogsjaren. Dit was een feestelijke gebeurtenis, en er is veel meer gefeest. De oorlogsdreiging gaf spanning en overlast, er was schaarste, maar de oorlogsjaren waren ook jaren vol vertier, waarin economische voorspoed en de American lifestyle het leven voorgoed veranderden. Hoe pro-Nederlands de meeste Surinamers en Antillianen ook waren, Nederland was na de oorlog niet meer het moederland waar alles om draaide.

Het personeel van de CPIM (Shell) op Curaçao tijdens een feest vanwege de bevrijding van Nederland.

Podium tijdens een van de bevrijdingsfeesten in Willemstad, Curaçao. Op het podium staat onder anderen gouverneur RA. Kasteel.

<p align="center">LEGITIMATIEBEWIJS. SURINAME.</p>		
<p>SIGNALEMENT :</p>		<p>De Gouverneur van Suriname verklaart dat houder van dit document is: <i>Gerhard Frey, Walter Gerhard</i></p>
<p>Gelastsvorm:</p>	<p><i>ovaal</i></p>	<p>plaats en datum van geboorte: <i>Paramaribo (Suriname) 14 Augustus 1940</i></p>
<p>Kleur der oogen:</p>	<p><i>bruin</i></p>	<p>Nationaliteit: <i>Duitschen</i></p>
<p>Kleur van het haar:</p>	<p><i>donker blond</i></p>	<p>van beroep</p>
<p>Bijzondere kenteken- kenen:</p>		<p>laatstelijk gevestigd ⁱⁿ <i>het district Paramaribo (Suriname)</i></p>
<p>Geldig voor:</p>	<p><i>een jaar</i></p>	<p>Opgegeven te Paramaribo, denty <i>Stroom</i> Wey De Gouverneur voornoemd. Voor den Gouverneur, De Gouvernements-Secretaris, <i>M. Klein</i></p>

Een tijdelijk legitimatiebewijs van de 13-jarige Gerhard Frey, die na een internering van bijna zeven jaar, met zijn ouders werd uitgewezen naar Duitsland. De gezinsleden Frey vonden het vreselijk Suriname te moeten verlaten. In Duitsland moesten ze gaan wonen in het door de Sovjet-Unie bezette deel.

Onthulling door Prins Bernhard van het monument 'Vrouwe des Overvloeds' op 7 augustus 1953 in Willemstad. Het monument werd geschonken door de Nederlandse regering uit erkentelijkheid voor de steun van de Nederlandse Antillen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Surinaamse militairen terug in Nederland, nadat ze in Nederlands-Indië om overplaatsing hadden gevraagd omdat ze niet tegen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders wilden vechten.

Feestelijke ontvangst in Paramaribo van de teruggekeerde vrijwilligers die in Nederlands-Indië hadden gevochten. Ze arriveerden in februari 1947 met het schip de Bloemfontijn.

Bijlage

Beknopte biografische gegevens van de bij de auteurs bekende Surinamers, Antillianen en Arubanen in het Nederlandse verzet.

In deze lijst zijn ook de namen opgenomen van de in Nederland tijdens de meidagen van 1940 gesneuvelde militairen. De namen van Surinamers, Antillianen en Arubanen die zich in mei 1940 buiten Nederland bevonden zijn niet opgenomen. Onder hen zijn ook slachtoffers gevallen, vooral opvarenden van koopvaardij schepen en KNIL-militairen in Nederlands-Indië.

Beaujon, Oscar (Curaçao; 1923) Studeerde in Utrecht. Weigerde in 1943 de voor studenten verplichte loyaliteitsverklaring te tekenen en dook onder.

Bijleveld, Hendrikus Johannes (1914-1944) Werkte als monteur in Utrecht. Tijdens de bezetting raakte hij betrokken bij het verzet. Toen er tijdens een huiszoeking in zijn woning explosieven werden aangetroffen, werd hij opgepakt. Hij werd vermoedelijk opgesloten in Fort De Bilt, waar hij ernstig werd mishandeld. Op 11 november 1944 werd hij gefusilleerd.

Bosschart, Anne Anton (Suriname; 1898-1941) Was directeur van een reclamebureau in Amsterdam. Werd aan het begin van de bezetting actief in de sabotagegroep Comité voor Vrij Nederland. Al op 16 december 1940 werd hij opgepakt en naar de strafgevangenis te Scheveningen overgebracht. Tijdens het verhoor werd hij ernstig mishandeld. Hij werd tot levenslang veroordeeld. In 1941 werd het vonnis herzien, waarna hij op 29 september 1941 in Laren werd geëxecuteerd.

Castro Yohai, Isaac (Sjakie) de (Curaçao) Studeerde in Nederland. In 1942 wist hij met de Antilliaans-joodse student Ernest Cohen Henriquez via Frankrijk naar Spanje te vluchten.

Cohen Henriquez, Ernest (Curaçao; 1917-2004) Was in 1939 nog op Curaçao, maar keerde terug naar Nederland waar hij in 1942 zijn rechtenstudie afmaakte. Hij stond als jood geregistreerd en ontsnapte met de Antilliaans-joodse student Isaac de Castro Yohai

in 1942 via Frankrijk naar Spanje. Cohen Henriquez werd twee keer gearresteerd maar kwam weer vrij door bemiddeling van een vriend van zijn familie die zich in Spanje had gevestigd. In Cadiz vertrok hij per schip naar Curaçao.

Debrot, Charles Marius (Curaçao; 1920-1940) Diende in het Nederlandse leger. Op 10 mei 1940 sneuvelde hij bij vliegveld Ockenburg bij Den Haag.

Debrot, Nicolaas (“Cola”) (Bonaire; 1902-1980) Werd geboren op Bonaire, verhuisde als kind met zijn ouders naar Curaçao. Op zijn veertiende ging hij naar Nederland voor het middelbaar onderwijs. Later studeerde hij er rechten en medicijnen. Al voor de oorlog verwierf hij onder zijn schrijversnaam Cola Debrot bekendheid met zijn novelle *Mijn zuster de negerin* (1935). Vanuit zijn woning in Amsterdam ondernam hij tal van verzetsactiviteiten. Hij stencilde en verspreidde onder meer illegale pamfletten. Na de oorlog bleef hij publiceren en bekleedde diverse regerings- en ambtelijke functies. Hij was onder meer gouverneur van de Nederlandse Antillen.

Does, Wilhelm (Suriname) Werkte als arbeider in Nederland en was lid van de Bond van Surinaamse arbeiders, die zich al voor de oorlog tegen het nazisme keerde. Tijdens de bezetting raakte hij gewond bij een verzetsactie.

Ecury, Segundo Jorge Adelberto (“Boy”) (Aruba; 1922-1944) Vertrok in 1937 naar Nederland om te gaan studeren. Na vele omzwervingen belandde hij in 1942 in Tilburg. Hij raakte waarschijnlijk bij het verzet betrokken via zijn vriend, Luis de Lannoy, een student uit Curaçao. Samen met hem probeerde hij onder meer met brandbommen volgeladen Duitse vrachtauto's te vernietigen. Later voerde hij verschillende sabotageacties uit voor de Raad van Verzet in Oisterwijk en de KP (Knokploegen) in Den Haag. Door verraad werd Boy op 5 november 1944, met wapens op zak, gearresteerd. Op 6 november 1944 werd hij op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd. In 1947 werd zijn stoffelijk overschot op Aruba met militaire eer herbegraven. Op Aruba werd ook een standbeeld van hem onthuld. In 1984 kreeg Ecury postuum het Verzetshedenkingskruis.

Ezechiëls, Noville Arthur (Suriname; 1910-) Was marinier in Rotterdam. In mei 1940 vocht hij bij de Maasbruggen tegen de Duitsers. Na de capitulatie werd hij actief in het verzet. Hij sloot zich aan bij de illegale Ordedienst (OD) van vooral oud-militairen, die zich erop voorbereidden de geallieerden bij te staan bij de bevrijding van Nederland. In mei 1943 werd hij verraden en opgepakt. Hij overleefde kamp Amersfoort en diverse concentratiekampen in Duitsland.

Fernandes, Abraham Samuël (Suriname; 1907-1941) Werkte als machinist in Nederland. In 1940 werd hij actief in de eerste Nederlandse verzetsgroep, De Geuzen. Op 24 februari 1941 werd hij in Vlaardingen opgepakt en in Rotterdam vastgezet. Hij werd vervolgens naar de strafgevangenis in Scheveningen overgebracht, waar hij op 3 maart 1941 door marteling om het leven kwam. Hij ontving postuum het Verzetsherdenkingskruis.

Flu, Henri (Hans) (Suriname; 1912-1944) Kwam op jeugdige leeftijd met zijn ouders naar Nederland en doorliep er de lagere school en het gymnasium. Hij ging vervolgens medicijnen studeren en vestigde zich in 1940 als arts in Leiden. Tijdens de oorlog kwam hij meermalen in conflict met de bezetter. In 1941 bijvoorbeeld sloeg hij een Duitse militair die zijn vrouw had lastiggevallen. In zijn hoedanigheid van arts bezorgde hij veel mannen een vrijstelling voor de Arbeitseinsatz. Als represaille voor de moord op een prominente NSB-er werd hij op 4 januari 1944 doodgeschoten.

Flu, Paul Christiaan (Suriname; 1884-1945) Vader van Henri Flu. Hij was als hoogleraar tropische hygiëne aan de Universiteit van Leiden de eerste Surinaamse hoogleraar. Tijdens de bezetting sprak hij zich openlijk uit tegen de beperking van de vrijheid van onderwijs. In augustus 1942 werd hij als gijzelaar opgesloten in Sint-Michiëlsgestel. Later werd hij ondergebracht in concentratiekamp Vught. In december 1945 overleed hij als gevolg van de ontberingen tijdens de oorlog.

Gitz, Nicolaas Walter (Suriname; 1922-1944) Dook in Varsseveld, bij de dames Jolink, onder voor de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Op 16 februari 1944 werd hij bij een razzia ontdekt, samen met zes joodse onderduikers. Toen daarbij een van de dames Jolink door Duitse soldaten werd mishandeld, kwam Gitz tussenbeide. Er ontstond een vuurgevecht, waarbij hij door de Landwacht dodelijk werd getroffen.

Haseth, Carel Zacharias de (Curaçao; 1908-1987) Doorliep de zeevaartschool en behaalde een stuurmansdiploma. Hij werkte als loods op Curaçao. Tijdens de mobilisatie in 1939 meldde hij zich aan voor het Nederlandse leger. Na de capitulatie kwam hij vanwege verzetswerk in een kamp in Polen terecht, waar hij tegen het einde van de oorlog door de Russen werd bevrijd.

Haseth Möller, Antonie Joseph Philip de (Curaçao; 1906-1979) Studeerde rechten in Leiden. Hij raakte betrokken bij het studen-tenverzet en deed verschillende pogingen om naar Engeland te ontsnappen. Zijn poging om in augustus 1943 via België, Frankrijk, Spanje naar Engeland te gaan, strandde in Zuid-Frankrijk. Hij werd opgepakt en

overgebracht naar concentratiekamp Buchenwald. Na de oorlog werkte hij als officier van justitie en rechter op Curaçao en in Haarlem.

Henar, George (Aruba/Suriname; 1902-1978) Geboren op Aruba, verhuisde op jonge leeftijd naar Suriname. Werd in 1922 stoker bij de marine in Nederland. Na een verblijf in Ne-derlands-Indië vestigde hij zich met zijn gezin in Den Helder. Na de Duitse inval in mei 1940 week hij met de marine uit naar Engeland. Hij diende op een aantal oorlogsschepen en werd al tijdens de oorlog onderscheiden door koningin Wilhelmina.

Kanteman, Iwan Hugo (Suriname; 1908-1945) Kwam in 1933 als matroos op de grote vaart naar Nederland. In 1939 vestigde hij zich in Amsterdam waar hij werkte als monteur. Tijdens de meidagen van 1940 was hij gelegerd bij Herwijnen. Vanaf 1943 was hij actief in de CPN in Amsterdam. Voor zijn verzetswerk maakte hij gebruik van zijn functie bij de luchtbeschermings-dienst, waardoor hij na spertijd over straat kon. Hij hielp onderduikers en was betrokken bij de illegale krant De Waarheid. Kanteman verspreidde de kranten, illegale pamfletten en zamelde geld in voor het Solfonds, dat illegale werkers ondersteunde. Hij werd op 10 juni 1944 na verraad gearresteerd. Via de gevangenis aan de Weteringsschans in Amsterdam, kamp Vught, Sachsenhausen en Buchenwald belandde hij in het nevenkamp Langenstein, waar hij op 19 maart 1945 stierf door ondervoeding en uitputting. In Amsterdam werd een plein naar hem genoemd.

Kom, Anton de (Suriname; 1898-1945) Vertrok in 1920 naar Nederland. Hij was een bekende linkse activist. Eind 1932 keerde hij terug naar Suriname, maar werd vanwege zijn antikoloniale activiteiten in 1933 naar Nederland verbannen. Tijdens de bezetting schreef hij onder meer stukken voor de Haagse editie van de illegale kranten De Waarheid en De Vonk. Op 7 augustus 1944 werd hij, in het bezit van belastende papieren, op straat gearresteerd. Hij zat gevangen in de strafgevangenis in Scheveningen en vervolgens in de concentratiekampen Vught, Sachsenhausen en Neuengamme. Aan het eind van de oorlog werd hij naar Sandborstel overgebracht. Hij overleed er op 24 april 1945 aan tuberculose. In 1982 kreeg De Kom postuum het Verzetshedenkingskruis toegekend.

Lannoy, Luis Alberto de (Curaçao; 1918-1971) Zoon van een apotheker op Curaçao. Hij kwam in 1937 naar Nederland. Hij ging studeren in Tilburg. Tijdens de bezetting raakte hij betrokken bij het studentenverzet. Hij werkte op een distributiekantoor, waar hij bonkaarten stal voor onderduikers. Hij werkte mee aan de verspreiding van illegale bladen en was betrokken bij verschillende sabotageacties. Op 10 februari 1944 werd

hij verraden en gearresteerd. Zijn vriend Boy Ecury deed een vergeefse poging hem te bevrijden uit de Utrechtse strafgevangenis. Bij het verhoor werd hij zwaar mishandeld. Hij werd ter dood veroordeeld. Op Dolle Dinsdag, 5 september 1944, lukte het hem echter te ontsnappen door zich voor te doen als advocaat van een medegevangene.

Lashley, Leo (Suriname; 1903-1980) Studeerde medicijnen in Utrecht en vestigde zich vervolgens als oogarts in Rotterdam. Als voorzitter van de plaatselijke artsenvereniging protesteerde hij in 1942 tegen de oprichting van de Nederlandse Artsenkamer. Hij werd actief in een verzetsgroep en hielp onderduikers. In 1943 werd hij enkele malen gearresteerd, maar steeds wegens gebrek aan bewijs vrijgelaten. Hij dook vervolgens onder.

Na september 1944 bood hij hulp aan spoorwegstakers en sloot hij zich aan bij de Binnenlandse Strijdkrachten. Na de Duitse capitulatie was hij als majoor van de geneeskundige dienst van het Militair Gezag betrokken bij de berechting van collaborateurs. In 1948 vestigde Lashley zich als arts op Curaçao. Hij keerde na zijn pensioen terug naar Nederland, waar hij in 1980 overleed.

Lichtveld, Leo (Suriname; 1902) Werkte als tandarts in Zaandam. Hij raakte betrokken bij het verzet in de Zaanstreek en was lid van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Lichtveld, Lodewijk Alphonsus Maria (“Lou”) (Suriname; 1903-1996) Vertrok op twaalfjarige leeftijd voor het eerst naar Nederland. Hij verbleef ruim twee jaar op een kostschool in Roermond. Hierna ging hij naar Suriname, om in 1921 naar Nederland terug te keren. Onder de naam Albert Helman verwierf hij bekendheid als schrijver. Van 1932 tot 1938 werkte hij als journalist in Spanje waar hij verslag deed van de Spaanse Burgeroorlog. Hij verbleef enige tijd in Noord-Afrika en Mexico. In 1939 vestigde hij zich weer in Nederland. Vanwege zijn antifascistische activiteiten vóór de oorlog dook hij tijdens de bezetting onder. Hij publiceerde verzetspoëzie, vervalste persoonsbewijzen en schreef voor de illegale krant De Vrije Kunstenaar.

Lu-A-Si, Charles Désiré (Suriname; 1912-1942) Werkte in Amsterdam als elektrisch lasser. Lu-A-Si was als communist actief in het verzet. Hij verspreidde illegale pamfletten en was medeorganisator van de Februaristaking. Op 25 juni 1941 werd hij met zeshonderd andere bekende communisten opgepakt. Hij zat achtereenvolgens gevangen in de kampen Schoorl, Amersfoort, Neuengamme, Dachau en Auschwitz, waar hij op 15 november 1942 overleed aan de gevolgen van martelingen.

Maduro, George John Lionel (Curaçao; 1917-1945) Kwam uit een gegoede joodse familie op Curaçao. Hij studeerde rechten in Leiden. Tijdens de meidagen van 1940 vocht hij als reserve-tweede-luitenant der huzaren in de omgeving van vliegveld Ypenburg. Na een heroïsche bestorming van villa Leeuwenburg aan de Vliet bij Voorburg wist hij met enkele manschappen elf Duitse parachutisten gevangen te nemen. In 1940 en 1941 werd Maduro enige tijd opgesloten. Hij dook vervolgens onder en kwam in contact met het verzet. Hij raakte betrokken bij de organisatie van een ontsnappingslijn voor de bemanningsleden van neergestorte geallieerde vliegtuigen. Na verraad werd hij in 1943 gepakt bij een poging om zelf via Spanje naar Engeland te gaan. Hij zat gevangen in Saarbrücken en werd in november 1944 naar concentratiekamp Dachau overgebracht, waar hij op 9 februari 1945 bezweek aan vlektyfus. Maduro kreeg postuum de Militaire Willemsorde toegekend. Na de oorlog stichtte zijn familie ter nagedachtenis aan hem de miniatuurstad Madurodam.

Meeteren, Wilhelmus Siegfried (Shon Wé) van (Curaçao; 1918-) Vocht tijdens de meidagen van 1940 in het Nederlandse leger. Hij werd in Weert krijgsgevangen genomen. Na zijn vrijlating ging hij studeren aan de Economische Hogeschool te Rotterdam. Toen hij in mei 1943 weigerde de verplichte loyaliteitsverklaring te tekenen, werd hij opgeroepen voor tewerkstelling in Duitsland. Omdat hij zijn familie niet in gevaar wilde brengen, meldde hij zich aan. Hij werd via Ommen naar Berlijn gebracht, waar hij werkte in een fabriek. In juli 1945 keerde hij terug naar Nederland.

Montel, Christiaan van de (Suriname; 1903-1967) Werkte als stropdassnijder in Amsterdam. Hij hield onderduikers verborgen in zijn atelier. Na verraad werd hij op 3 maart 1943 gepakt bij een inval in zijn atelier. Op 12 juli werden ook zijn joodse vrouw, zijn twee dochters en een nichtje gearresteerd (zie hieronder). Zijn vrouw kwam om in Auschwitz. Zelf werd hij vastgezet in kamp Vught en later in kamp Sachsenhausen, waar hij zijn landgenoot Anton de Kom ontmoette. Hij overleefde zeer verzwakt de oorlog, en bleef de rest van zijn leven ziekelijk.

Montel, Louise Henriëtte van de (Suriname; 1926) Dochter van bovengenoemde. Ze was veertien jaar toen de oorlog uitbrak. Op 12 juli 1943, ruim vier maanden na de arrestatie van haar vader, werd er opnieuw een inval gedaan in de woning van Van de Montel. Van de Montels vrouw, twee dochters en een nichtje werden opgepakt. De jongste dochter werd een dag later vrijgelaten, maar Louise Henriëtte werd vanwege haar betrokkenheid bij het verzets-werk van haar vader gevangengezet in achtereenvolgens de kampen Vught, Bergen-Belsen en Ravensbrück. Na de oorlog trouwde ze met een medegevangene uit kamp Vught en begon ze een zangcarrière.

Nods, Waldemar Hugh (Suriname; 1908-1945) Vertrok rond 1926 naar Nederland om te gaan studeren. Tijdens de bezetting had hij met zijn Nederlandse vrouw een pension in Scheveningen. Vanaf 1942 werden daar onderduikers ondergebracht. Bij een inval op 18 januari 1944 werden er vijf joodse onderduikers en een gedeserteerde SS-er aangetroffen. Nods verbleef vervolgens enige tijd in kamp Vught, en vanaf mei 1944 in verschillende Duitse concentratiekampen. Eind april 1945 vertrok hij vanuit kamp Neuengamme met het schip Cap Arcona, dat hem en duizenden andere gevangenen uit Duitsland zou repatriëren. Op 3 mei 1945 werd dit schip in de Oostzee bij vergissing door de geallieerden gebombardeerd. Hierbij kwam Nods om het leven.

Pos, Hugo (Suriname; 1913-2000) Was van joodse afkomst. Hij studeerde rechten in Leiden. Na mei 1940 vertrok hij illegaal met een kustvaarder vanuit Delfzijl en wist via een grote omweg Engeland te bereiken. In 1941 sloot hij zich aan bij de Prinses Irene Brigade waarvoor hij bovendien in Suriname vierhonderd tot vijfhonderd vrijwilligers wierf. Als kanonnier op een koopvaardij schip overleefde hij een duikbootaanval. In 1943 ging Pos werken voor de Netherlands Civil Administration, die de Amerikanen assisteerde bij de bevrijding van Nederlands-Indië. Na de oorlog werkte hij als aanklager bij het Internationale Hof ter berechting van oorlogsmisdadigers in Japan. Van 1948 tot 1964 werkte Pos als jurist in Suriname. Daarna werd hij rechter in Nederland, waar hij ook het culturele leven van de Surinamers en Antillianen stimuleerde.

Rijk van Ommeren, Frank (Suriname; 1918-1944) Was student toen de oorlog uitbrak. Tijdens de bezetting werd hij actief in een knokploeg. Hij verrichtte voornamelijk koerierswerk voor zijn broer Lodewijk Hendrik. Hij werd opgepakt en op 6 november 1944 op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd.

Rijk van Ommeren, Lodewijk Hendrik (Suriname; 1917-1945) Was actief in het verzet. Hij werd gearresteerd en in het Scheveningse 'Oranjehotel' vastgezet. Hij stierf op 15 april 1945 in concentratiekamp Neuengamme.

Rodriguez, Jozef Marius (Suriname; 1900-1944) Woonde als gepensioneerd sergeant van het KNIL in Nijmegen. Tijdens de bezetting was hij betrokken bij de verspreiding van illegale pamfletten. Als represaille voor een aanslag op Duitse soldaten werd hij opgepakt en vastgezet in de Koepelgevangenis in Arnhem en later in kamp Amersfoort. Op 21 juli 1944 werd hij, samen met zeven anderen, gefusilleerd.

Ryhiner, Hugo Désiré (Suriname; 1905-1991) Diende als tweede-luitenant bij het KNIL in Nederlands-Indië en kwam in 1939 naar Nederland met de bedoeling om door

te reizen naar Suriname. Tijdens de meidagen van 1940 vocht hij in het Nederlandse leger. Na de capitulatie sloot hij zich aan bij een verzetsgroep in Den Haag, waarvoor hij onder de schuilnaam 'Rijnier' vooral koerierswerk verrichtte en illegale kranten verspreidde. Hij werd verraden en via het 'Oranjehotel' in Scheveningen naar Darmstadt gebracht. Toen de gevangenen tegen het einde van de oorlog vanwege de oprukkende Russen van het ene kamp naar het andere werden vervoerd, wist hij met enkele honderden andere gevangenen te ontkomen. In de chaotische vluchtelingenstromen werd hij door de Amerikanen gevangengenomen. In juni 1946 werd hij onderscheiden met de Militaire Willemsorde.

Sprockel, Tirso (Curaçao; ca. 1913) Vertrok omstreeks 1931 naar Nederland om te gaan studeren. Hij was bevriend met Boy Ecury. Zijn huis werd een onderduikadres voor joden en bemanningsleden van neergestorte geallieerde vliegtuigen. Hij vormde een schakel in een ontsnappingsroute via België naar Engeland en Spanje. Sprockel werd enkele malen door de SD gearresteerd, maar steeds vrijgelaten bij gebrek aan bewijs.

Tolud, Job John Bernhard (Suriname; 1899-1979) Gaf voor de oorlog op diverse scholen lezingen over Suriname. Hij diende tien jaar bij het korps mariniers. Nadat hem door zijn commandant te kennen was gegeven dat hij niet in aanmerking zou komen voor de officiersopleiding, nam hij ontslag en begon in Amsterdam een winkel in Surinaamse curiosa. Later werkte hij enige tijd als onderwijzer en jongleur. Tijdens de oorlog werd hij actief in het verzet en trok hij in bij de familie Van der Mark in Alblasterdam. In februari 1945 werd Tolud instructeur bij het Strijdend Gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten in het district Dordrecht. Hij kreeg er de bijnaam 'Johnny de neger'. Na de Duitse capitulatie was hij betrokken bij de opsporing en arrestatie van collaborateurs.

Veeris, Henny (Curaçao; – 1940) Sneuvelde als Nederlandse militair in de meidagen van 1940.

Winkel, Carlos Alberto (Curaçao; 1914-) Studeerde medicijnen in Leiden en promoveerde met een proefschrift over kinderreumatiek. Tijdens de bezetting ging hij in het verzet '*uit afkeer van Hitler en trouw aan Nederland en zijn vrienden*'. Werkte na de oorlog enige tijd als kinderarts op Curaçao en was vanaf 1975 als bijzonder hoogleraar pediatrie (kindergeneeskunde) verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Wittenberg, Albert (Suriname; 1891-1945) Was tijdens de bezetting als communist actief in het verzet. Hij werd gepakt en weggevoerd. Op 13 april 1945 overleed hij in concentratiekamp Sachsenhausen.

Literatuur

Alberts, Bart J., *Suriname: 'a jewel in the crown, though neither bright nor shining'*. Een onderzoek naar de politieke verhoudingen tussen de Nederlandse regering in ballingschap en de Verenigde Staten, ten aanzien van het Surinaamse veiligheidsbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog, scriptie Amsterdam 1998

Antillian Navigator, jaargang 7, nr. 20, p. 11-14

Bade, JJ. en HJ. Boukema (samenstelling), *Skein. Documentaire van het Peter Stuyvesant College 1941-1966*, 1966

Berry-Haseth, Lucille e.a. (red.), *Hendrik- en Wilhelminaschool. Een stempel die niet vervaagt*, Willemstad 1991

Besier, A.G., *De groene hel. Een Nederlands concentratiekamp in Suriname, 1 maart 1942 tot 15 juli 1946*, Bunne 1994

Bezemer, K.W.L., *Geschiedenis van de Nederlandse Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 1986

Bosscher, Ph.M., *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog*, Franeker 1990

Broek, Aart G., *Chris. f. Engels. Proeve van een dossier*, Curaçao 1997

Broek, Aart G., 'De deugd wordt gestraft en de zonde beloond. De secularisering van de Papiamentstalige poëzie', in: *Op de bres voor eigenheid. Afhankelijkheden dominantie in de Antillen*, Amsterdam 1990, p. 190-208

Broek, Aart G., 'Geen oorlog zonder lied', in: *KristdFX-3*, p. 36-46

Bruin, R. de, 'Alles voor het moederland. Suriname en de Nederlandse Antillen', in: *Bericht van de Tweede Wereldoorlog*, deel 8

Buddingh', Hans, *Geschiedenis van Suriname*, Utrecht 1999

Casius, Gerard J., 'Nogmaals Shell Curaçao en U-boot aanvallen op Aruba', in: *De Blauwe Wimpel* 52 (juli 1997) 7, p. 238-239

Cardozo, J. (red.), *Three centuries of Jewish life in Curaçao*, Willemstad 1955

Croes, Yolanda, *De dappere rol van Aruba in de Tweede Wereldoorlog*, Aruba 1999

Daal, Louis H. en Ted Schouten, *Antilliaans verhaal. Geschiedenis van Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten*, Zutphen 1988

Dalhuizen, Leo e.a. (red.), *Geschiedenis van de Antillen. Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten*, Zutphen 1997

Engels, Chris en Johan van de Walle, *Klein Venetië: Curaçao in vroeger dagen. Een briefwisseling tussen Chris J. Engels en f. van de Walle, en een beeldverhaal*. 's-Hertogenbosch 1990

Ferrier, Johan, 'De Unie Suriname', in: 050 14, nr. 2 (1995), p. 159-166

Fictoor, J., *De Nederlandse Antillen: oorlog en vreemdelingen. Een onderzoek naar het vreemdelingenbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog*, scriptie Leiden 1997

Getrouw, C.F.G., 'Suriname en de oorlog', in: *De West-Indische Gids*, XXVII (1946) 28, p. 129-136

Gooswit, Sylvia M., *Asta Elstak. S'ma oso lanteri (de lamp in andermans huis)*, Amsterdam 1997

Hartog, J., 'Het Cafac-rapport', in: *Kleio* 4 (1986), p. 3-10

Hartog, J., 'West-Indië in de oorlog', in: JJ. van Bolhuis (red.), *Onderdrukking en verzet. Nederland in oorlogstijd*, afl. 45 (1954), p. 588-602

Havermans, J., 'De rol van Suriname in de oorlog is onderbelicht. Interview met de heer Azimullah, ambassadeur van Suriname', in: *Vier vrijheid* 3 (1999) 1, p. 13-15

Havermans, J., 'Surinamers vochten voor Nederland. 'Wij waren Oranjegek'', in: *Onze Wereld* 38, nr. 5 (1995), p. 8-11

Hochstuhl, William C, *German U-boat 156 Brought war to Aruba, February 16, 1942*, Oranjestad 2001

'Hoe ouder je wordt, hoe groter de drang om bij elkaar te komen. Surinaamse oorlogsveteranen zoeken elkaar op in De Pijp', in: *Amsterdams Stadsblad*, 26 april 1989

Hoogerwerf, Ad, 'Slachting op Antillen in 1942 weggemoffeld', in: *Rotterdams Dagblad*, 17 februari 1996

Jansen, P.W., *Suriname: 'land in oorlog'. Een verkennend onderzoek naar het veiligheidsbeleid van Suriname tijdens de Tweede Wereldoorlog*, scriptie Utrecht 1986

Jansen van Galen, John, 'Eerherstel op Curaçao. De vergeten Chi-nezenkwestie', in: *Het Parool*, 7 mei 2003

Jeugdherinneringen verteld door Antilliaanse, Surinaamse en Arubaanse ouderen in Nederland, Zaandam 1996

Jong, L. de, *Het Koninkrijk de Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog IX*, Den Haag 1979

Kampen, Anthony van, *Een kwestie van macht. Het bewogen leven van de arts dr. L.J.A. Schoonheydt in het voormalig Nederlandsch-Indië, Nieuw-Guinea, Suriname en Nederland*, Bussum 1975

Karner, Frances, *The Sephardics of Curaçao. A study of socio-cultural patterns in flux*, Assen 1969

Kasteel, Piet (red.), *Oranje en de zes Caraïbische Parelen. Officieel gedenkboek ter gelegenheid van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina, 1898 – 31 augustus –*

1948, Amsterdam 1948

Kelder, A.R., 'Operation Neuland', in: *De Blauwe Wimpel* 51 (oktober 1996) 1, p. 332-335

Kippers, G.J., *Het vrouwenkorps van het KNIL 1943-1950*, scriptie Utrecht 1985

Lansen, Oscar, 'Children of one father. The impact of the Second World War on Dutch-Jewish relations in the Netherlands West-Indies', in: Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (red.), *Janus at the millennium. Perspectives on time in the culture of the Netherlands*, University Press of America 2004

Lansen, Oscar, 'Victims of circumstance. Jewish enemy nationals in the Dutch West Indies 1938-1947', in: *Holocaust and Genocide Studies* 13 (1999) 3

Ligtelijn, Merel, 'Vergeten verhalen. Levende historie in Museum Suriname', in: *Hitkrant* (juni 1999)

Martinus, Frater M., *Curaçao en de oorlog*, z.p., z.j.

Mc Leod, Cynthia, 'Herinneringen. Suriname – oorlog – Holland -Suriname', in: 050 12, nr. 1 (1993), p. 110-112

Menkman, W.R., 'Curaçao gedurende de oorlogsjaren', in: *De West-Indische Gids* (1949)

Nortier, J.J., 'Het KNIL in Suriname tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Stabelan* 20 (december 1993), p. 25-37

Oord, Ad van den, *Allochtonen van nu & de oorlog van toen. Marokko, de Nederlandse Antillen, Suriname en Turkije in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 2004

Oostindie, Gert, *Het paradijs overzee. De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland*, Leiden 2000

Oostindie, Gert en Inge Klinkers, *Knellende koninkrijksbanden. Het Nederlandse kolonisatiebeleid in de Caraïben 1940-2000, deel 1 1940-1954*, Amsterdam 2001

Oostindie, Gert en Emy Maduro, *In het land van de overheerser II. Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954*, Dordrecht 1986

Ouschans Dentz, Fred., *Geschiedkundige tijdstafel van Suriname*, Amsterdam 1949
Over die men niet spreekt. Een vergeten verhaal over veteranen uit de Nederlandse koloniën, z.p., 1995

Palm, Jules de en Julian Coco, *Julio Perrenal. Dichters van het Papiamentse lied*, Amsterdam 1979

Peeters, Frans, 'Een vergeten Antilliaans drama', in: *Het Parool*, 16 april 2002

Polak, Karen en Judith Schuyf (red.), *Een stilte die spreekt. Herdenken in diversiteit*, Amsterdam/Utrecht 2000

Pos, Hugo, *In triplo. Autobiografie*, Amsterdam 1995

Pos, Hugo en Jos de Roo, *Oost en West en Nederland. Episodes uit het leven van Hugo Pos opgetekend door Jos de Roo*, Haarlem 1986

Ramsodh, Hans, *Suriname 1933-1944. Koloniale politiek en beleid onder gouverneur Kielstra*, Delft 1990

Rosheuvel, Ch. A., *Van west naar oost. De rol van de Curaçaose Rode-Kruiscolonne in het voormalig Nederlands Oost-Indië* (Zutphen 1989)

Rutgers, Wim, *Beneden en boven de wind. Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba*, Amsterdam 1996

Samson, Ph.A., 'De joden in Suriname tijdens de oorlog', in: *NIW* 40, 4 juni 1965

Scheer, Paul, 'Voor Koningin en Moederland. De uitzending van Surinaamse vrijwilligers naar Nederlands-Indië', in: *050* 14, nr. 2 (1995), p. 188-194

Scholten, Ben, *Suriname tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Paramaribo 1985

Schouten, Ted, *Boy. Een Antilliaanse jongen in het verzet*, Oranjestad/Den Haag 1985

Selm, Mariëtte van, 'Een doorgaans onbekende historie'. *Het lot van 146 (vermeende) NSB'ers uit Nederlands-Indië, bijgenaamd de 'onverzoenlijken'*, Amsterdam 1995

Seppen, G., *De schutters van Habaai 1942-1943*, Curaçao 1943

Smit, Jennifer, *Monumenten en standbeelden van de Nederlandse Antillen*, Curaçao 1996

Soest, Jaap van, *Olie als water. De Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Zutphen 1977

Stemmen uit Suriname. Uittreksels en samenvattingen van lezingen en toesprakengehouden voor Radio Paramaribo van juli totnovember 1941, samengesteld en van inleidende hoofdstukken voorzien door het Hoofd van den Gouvernements Persdienst in Suriname, Paramaribo 1941

Stulemeyer, J.E., *Kamptoestanden in Nederlands Oost-Indië en Suriname 1940-1946. Een doorgaans onbekende historie, die toch ons allen aangaat. Getuigenissen en commentaren bijeengebracht door J.E. Stulemeyer*, Amsterdam 1978

Vromans, A.G., *Uittreksel uit de Algemene Indische Chronologie (1936-1949) der Indische collectie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam, over het tijdvak september 1939 tot begin 1947*, Amsterdam 1955

Walle, J. van de, *Beneden de wind. Herinneringen aan Curaçao*, Amsterdam 1974

Walle, J. van de, 'De internationale ontwikkelingen in West-Indië gedurende de oorlog', in: *De West-Indische Gids* XXVII (1946), p. 1-17

Walle, J. van de, *De Nederlandse Antillen. Land, volk, cultuur*, Baarn 1954

Walle, J. van de, *Een oog boven Paramaribo. Herinneringen*, Amsterdam 1975

Walle, J. van de, 'Suriname in oorlogstijd', in: Glenn Willemsen (red.), *Suriname. De schele onafhankelijkheid*, Utrecht 1983

Walle, J. van de en H. de Wit, *Suriname in stroomlijnen. Opstellen*, Amsterdam 1958

- Walle, J. van de, *Suriname. Rapport uitgebracht door het hoofd van de Gouvernements Pers Dienst in Suriname*, Paramaribo 1945
- Waltmans, Henk, *Suriname 1650-2000. Een politieke studie*, Oosterhout 2002
- Weiffenbach, Arno, 'Het detachement kustartillerie op de Antillen (1940-1944)', in: *Stabelan*, juni 1997
- Weiffenbach, Arno, 'Het detachement kustartillerie op de Antillen II', in: *Stabelan*, september 1998
- Westerouen van Meeteren, G.N. (red.), *Dr. Petrus Albertus Kasteel: honderd jaar. Album Amicorum*, Den Haag 2002
- Wong, Tony, *Surinaamse oorlogsveteranen van de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, Korea-oorlog 1951-1953, deel 1*, Paramaribo z.j.
- Wijdenbosch, R.Th.C., *Luchtvaartontwikkelingen in Suriname. Een historisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen op luchtvaartgebied vanaf 1835*, Paramaribo 1996
- Wijks, Roy, 'Eerherstel in naam van een kostbare vriendschap', in: *A. de Kom. Zijn strijd en zijn ideeën*, Amsterdam 1989
- Zalinge, Edith van, 'Ten strijde voor een ondankbare stiefvader', in: *Het Parool*, 25 maart 1999